

HOLMI

X. évfolyam 5. szám

1998. május

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Tandori Dezső*: Londoni mindenek, csak nem szentek,
annyi szent • 607
- Lászlóffy Aladár*: Ars longa • 612
Buddhák és Pestek • 612
- Rába György*: Kárpótlás • 613
Mérsékelt égöv • 614
Eldorádó • 614
Hiszékeny tarisznya • 615
- Orbán Ottó*: vojtna recepcióesztétikája • 615
- Határ Győző*: Magának halt meg • 617
Pók az ökörnyálon • 618
Álomtenger • 619
- Márkus György*: Walter Benjamin, avagy az áru mint
fantazmagória (I) (*Farkas János László*
fordítása) • 620
- Jánosy István*: Dsida Jenő emlékére • 636
Latinóra • 636
- Majoros Sándor*: Negyvenöt hold • 637
- Vörös István*: A suttyogás miatt • 644
- Szepesi Attila*: Egy faun éjszakája • 649
Képirók dicsérete • 650
Gyerekdal a Káliyuga-ciklusból • 651
- Lackfi János*: Két hommage • 652
Legalább elütnének • 652
- Dobó Judit*: Az ábra • 653
- Szántó Piroska*: Szegény Mikes • 655
- Imreh András*: Arcok és betűk • 667
Pokrócok égnék. • 668
Iguának vedlés közben • 668
- Domokos Mátyás*: „Egy üldözési mániás, akit történetesen
üldöztek is” • 669

- Németh László levelezéséből (*Közzéteszi Domokos Mátyás*) • 671
Egyed Akos: Erdély törvényhozó országgyűlése
1848-ban • 684
Pacskovszky Zsolt: A Perry lányok szép haja • 693
Sajó László: Kiköltözés a házból • 700
Wizner-Vég Balázs: A bőr • 702
Latzkovits Miklós: A könyvfejtő • 704
Méhes Károly: Tűsz • 710
Olty Péter: Levél • 716
Jonathán emlékezése • 716
Nevelőapám • 717
Pán sipja • 717
Egy zenészhez • 718
Huoranszki Ferenc: A metafizika esélyei • 718
Petri György: Szerbia • 729
The rest is silence • 730

FIGYELŐ

- Bazányi Sándor*: Mindenféle (Tandori Dezső: Kész és félkész katasztrófák) • 731
Boldizsár Ildikó: Egyszer bolt, hol nem bolt...
(Mosonyi Aliz: Boltosmesék) • 734
Károlyi Csaba: Elhallgatott mesék, kibeszélt némaság
(Papp András: Te beszállsz a bárkába) • 737
Radnóti Sándor: A posztmodern zsandár (Kulcsár Szabó
Ernő: Esterházy Péter) • 739
Solt Kornél: A bábeli nyelvzavar és Európa egyesülése
(Umberto Eco: Die Suche nach der
vollkommenen Sprache) • 746
Harmat Pál: Lenni vagy nem lenni? (Georges Minois:
Histoire du suicide) • 750

Réz Pál: Császár István (1936–1998) • 754

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 750, egy évre 1500 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Tandori Dezső

LONDONI MINDENEK, CSAK NEM SZENTEK, ANNYI SZENT

I

Milyen halálnap van ma?

T. Á.-nak és magamnak

Egyik halálévforduló,
másik évforduló,
az idő télbe forduló,
tavaszba forduló.

Meghalt Böbe és Éliás,
Poszi, Szpéró, Pipi,
kettőnkön kívül senki más
nem tudja érteni.

Február tizedike van,
tíz éve halt meg E.,
egy padra lerakom magam
a Karmeliták elé.

A Tóni padja ez, itt jártam,
amikor a telefonod jött,
hogy ő sincs már itt. Nekivágtam,
járkáltam, egyebek közt.

Mindig „egyebek közt” minden,
és *lényeg*ről beszélünk;
még az jó: majd el lehet innen
távoznunk s nem kell élnünk.

Nem kell itt ülni a Karmeliták
azóta lecserélt padján,
hol ezt írom, a furcsaság-
-nagy-semmit az Éliás napján.

Majd nem kell többé igyekeznünk,
semmiből is/se megélnünk,
nem rettegjük, mi lesz vesztünk,
fordulatot nem félünk.

Nem kell kérdeznünk becsülettel:
„Milyen halálnap van ma?”
Karácsonyasra fagyott üleppel
nem kell leülni csodapadra.

Kiforduló, beforduló,
le- és felforduló?
Has, korduló, szív, zorduló,
nem lesz több forduló.

II

A semminek se

Mit mondjak? Nem tudom. Nehéz.
Mert aztán: „mit is mondtam?”
Persze, anyyi se itt az egész,
hogy ott vagyok Londonban,

vagy az Aulich utcán megyek,
a Batthyány-örökmécs...
osztrákos-magyaros kegyhelyek...
oroszuralom, törökvész...

Kevés. De mihez, ha nem tudom,
mihez lehetne, és mi?
A Londoni Színről is nagyon
nehézkes bármihez érni.

Felérni, leérni. Tornacipóm
földet érintget, ennyi
biztos csak. És túl valami ködön:
a semminek se semmi.

III

Még hogy, majd hogy

Még hogy valamit! majd hogy valamit!
Kit mivel hitegetnék?
Nem dolgom, mi ígérkezik,
nem ítélem el szava szegtet:

mert néma szegény, nincs hát szava,
s mert nincs rá szó, „szegény” se,
ami lesz, nincs, nem volt még soha,
se kezdete, se vége.

Ez itt egy *másik* pad: közelebb
a fogadóirodához.
Majd valami lesz, bár nem lehet,
s bár *ez* sincs, valami – mást hoz.

IV

Napfolt, telihold

Ahogy a múlt szép messze kerül,
kiderülget, mily gazdag volt.
Az, ami vagy épp: szorul-derül,
de a telihold! pár napfolt!

Hogy gazdag a múlt, hogy hirtelen
elkezdted látni, persze,
nem több úgy ez sem, azt hiszem,
csak mint a kedved mersze,

hogy tárd, hisz a múlt olyan egyszerű,
eseménysor, minden „volt-szó”,
miről is? összébb lottypad a „hű...!”,
a „ha!” – mert így túl olcsó,

nincs titok és nagy-kincs rejtelem,
„mi lett volna, ha”, s botrány,
mi maradt... kiürült tartós elem,
a hol-játszod: holt totty-árny:

no, igen, igen, épp így jobb: ami volt,
visszfény bár, valamire megvolt,
kabátujj-lyuk, hamufolt-telihold,
s ront rád, *hogy vinne*, a napfolt.

V

Semmi nagy zaj

Egész délután hívtalak,
s jött minden változat: nem
kapcsol, a város nem fogad...
A végén hát letettem

róla. Nem voltam újra sen-
ki, vagy hát ez se pontos,
ott mentem „az én” környékemen,
s próbáltam az „1 font”-os

műveletet párszor még. Tű, tű,
tű, tű, tű... mindegy, hagytam.
Csak azt akartam egyszerű-
en mondani: Éliás-nap van,

ma tíz éve leltük halot-
tan hajnalban a kali alján;
jól tudtuk már, nem várhatók
jó fejlemények... aztán

mégis milyen az ilyen. Ilyen.
Jövök haza lírórodáról,
„vissza a sírból” – vesztve igen,
de kimászva igencsak a pácból;

jövök... a Kerek Tó... Park (a Hyde)...
cigaretta... pár slukk rossz bor...
a sarkon a két bronzmedve fejét
megvizezem... fél négy... még foly-

nak a mai versenyek, csak hát én
nem hiszek (általában)
(soha) – ezért vagyok fura tény:
hogymármit is csináltam

életemben egyáltalán.
Valamiért mismás volt.
Mi más lett volna? Hagyjuk. S ne rám.
Az égen barnás májfolt

felhőcskék. Alkonyodik lassan,
egy hiábavaló nap
eltelt megint. Már holnap van –
nekem, szinte. Padomnak

(mit örüljek meg?) csak megörülök.

Táskám, cigim, üveg bor
jobbról-balról, ahogy leülök.
Így volt ez egyre. Csak egykor

más kellékekkel. Még egyszer
megpróbálom Budapestet.
Tű-tű. A szokott gyógyszerrel
kivégzem ezt is, ez estet.

Nem kérdem, szabad-e, nem szabad,
leülni, elfeküdni...
De mi ez? Elalvásomat
valami oly lassan küldi: – – –

– – –: Milyen volt Éliás utol-
só estje, mielőtt hajnal-
ban meghalt? Írok, egyre foly-
nak a könnyeim, nincs nagy zaj.

VI

Egy szerves élet

*„...s megfulladunk, ha majd
emberek szava szólít...”
(kb. Kálnoky László)*

A műfordítás tényleg meg-
öli – Kálnoky mondta! – az író:
így én, virulens öngyilkos eset,
halálig műfordítok.

Meddig az? Egyre! ha túléltem!
Ez hogy van logikailag?
Majd az: ha megérezem: nem is érzem,
egyik felem lemarad.

Melyik? Ami tényleg marad ott már,
csak amaz lesz, aki csak emez.
Egymást *húzzuk*: „Felfordultál...!”
S fordítva: az *írva* se lesz.

Lászlóffy Aladár

ARS LONGA

Hallgatni örömet belsejünknek
milyen fájdalom volt a mestereknek.
Milyen rövid a végtelen sugára –
befűzve lélek, test, a hús s a pára.
Pár ezer év alatt sorsomig ér el,
milyen hamar, a hatvanadik tétel.

Szimfóniákra még süket korokban
azért a zengés minden szintje ott van.
Mint záporban, mely erdőséget áztat,
kivehető a kúrthangú vadászat,
s ki érzékeny: rossz őzek ösztönével
nem menekülve – gyönyörködve vész el.

BUDDHÁK ÉS PESTEK

Lótusz vagyok, semmi gondom,
itt ülök az ember-dombon:
ember-ülés – csupa béke,
űzött lótusz menedéke.

Lomha vadbivalyok hátán
utazik az alvó sátán:
semmi sem volt ott, ahol van,
s minden rossz valahol jól van.

Dzungelmélyi tavak éje,
tükrük kozmoszfeketéje.
Csorda gázol bele kéjjel,
s csillagokat tapos széjjel.

Vályogtüzek agyageszét
edénnyé gyúrja a beszéd,
s ez a cserépfény kilábol
virág-páraudvarából.

Lassan reng a nyelvek háta,
bambusz igeragozása,
csendfonatát szél kavarja,
szövegeit eső varrja.

Úttalan Amerikákon
vág át Kalevala-lábnyom,
vándor költő, vándor fecske
fészke Neander-tálra festve.

Szindbád elindult előre.
Majd Kolumbusz lesz belőle.
Minden mindent megelőzött,
vereségünk előbb győzött.

Tökéletes eszme vagyok,
akin minden nyomot hagyott,
így már el se különülve
élek lótuksomon ülve.

Rába György

KÁRPÓTLÁS

Nem hajkurászok már vadlovakat
betörni táncos lépésekre őket
tűzvészre lobbantani sem akad
kedvem inkább fölragyogtatni nőket
barátságatlan sors derűs nekem
mindegy milyen néven nevezhetem
nem vész semmibe időnk javadalma
kárpótlásul másik hatalmat ad ma
bűbájt a mostoha világ fölött
belső szemmel látnom faleveleknek
hajlongását ezüsttel ötvözött
díszben duhaj lakodalmas seregnek
a hunyorgó lámpát pedig kacér
kihívásnak s másféle ünnepély
tűnő szállásnak szép szem ki-kihunyát
vándorúton színjáték ez hogy unnád

MÉRSÉKELT ÉGÖV

Körülöttem évszakok forognak
hőség eső fagy szél egy menet
járatott lovai egy maroknak
s ott élek hol jótét kéz letett

Jó pendülni így előadáson
s nem vacogni horizonttalan
s nem sercegni lélektelen nyárson
élet neved változás uram

Az én pályabérem más multság
hosszúság szélesség jó nekem
oldással cserélve bonyodalmát
a jelen természet kezesem

Nem örökös nyár szolga gyümölcse
nem hűbérúr kegyességű tél
csak egy ami vágyamat betöltse
föld körhintája legfőbb szeszély

ELDORÁDÓ

Hogy szerettem a kezedet
szavaid szappanbuborékai
körül hogy repkedett
ujjaid füstifecske
nyilallása vágyaidat
követte
tűzlepke körmeid csapongva
rebbentek szíromról szíromra
mert a világ csupa ígéret
új s új próbára csábít
kínálva mézet
izgatott izületeid
magukkal vontak engem is hogy
Eldorádódban éljek

HISZÉKENY TARISZNYA

Ahol az évszázad cseperedett
jöttek egymás felé a férfi
maga mögé dobálta mundérját
a nő fehérneműje oda se kukkantsak
halkan zizeg susstorog lefelé
s a bariton suttogja érdesen
most behatolok a te váradba
ünnepi sikongás zihálás
piros betűs órák sörhabja a szívben
gyalogos nappalok szűrő fényében
fölbukkanok én is zsenge várnép
nyakamba egy tarisznyát akasztanak
benne hamuban sült körömfaladék
gyorsbehívó szabadulócédula
utolsó fölszólítás végzés zárójelentés
közéjük keveredve egy táncrend
tulajdonosa két kézzel kapkod érte
az elforduló messziségben egy másik pár
ugyancsak ruhadarabokat hajigál szanaszét
útitársam nem tágít mellőlem
régí vetkőzők mire soroztak titeket
elátkozott tarisznya kallódó táncrend
az egyik fejpárna lett éji tolvaj martaléka
a másikat nappal markolták föl
neveket írtak bele egy csapatra valót
a magasban táncrendek suhognak délnek
hiszékeny tarisznyák menetoszlopban követnek

Orbán Ottó

VOJTINA RECEPCIÓESZTÉTIKÁJA

manapság valamirevaló költő
nem kezdí úgy a versét hogy ó jaj
és nem folytatja úgy hogy hová lett ez meg az
még kevésbé úgy hogy a mélységből kiáltok hozzád uram
tudja amit tud
ő is jól van informálva
emilezik

csatornát vált a távirányítóval
látja mi van hogy
az énköltészet kiment a divatból
és a tavalyi toposzok oda kerülnek ahová valók
a kukába a rohadó salátalevelek közé
különbben is költőnek kuss ha komoly dolgokról van szó
az irodalom egyetemes jelenség tehát az egyetem felségterülete
és ez nagyon is jól van így
nincs szebb mint a bíbor alkonyatban hazafelé tartó tanszemélyzet
a lenyugvó nap sugarában
meg-megcsillan ércsisakjuk és kengyelvasuk
kezüikben kétélű kard az átértékelés
senki sem műveli náluk magasabb szinten az elméletet
márpedig az elméleten múlik minden
elmélet nélkül a vers csak a bolygó hollandi hajója
jól is néznénk ki trendek és tőzsdeindex nélkül
ha nem tudnánk hogy a mai napon
hány pontot emelkedett kosztolányi hányat esett babits
a multikulturális játszótéren mindeközben
a csengő hangú tanszékek kánonban énekelnek
és kemény profi teniszt játszanak
most én adogatok és te fogadod
majd fordulunk
és te adogatsz és én fogadom
megfelelünk a korszak elvárásainak
reflektálunk egymás textusára
ami mindkettőnknek előnyös
köztudott hogy
a reflektálatlan textus nem üdvözl
a reflektált viszont igen
tizenöt semmi harminc semmi negyven semmi
ennyiből már bőven kijön egy könyv
bizony mondom neked
ha nem botlasz bele minden szir-szar emberi gondba
de koncentrálsz és ahogy azt joggal várják tőled a múzsák
hozod a mérkőzéslabdádat
fölkerülhetsz még a profik rangsorában
a kis nyelv költőjének elérhető legelőkelőbb
hatezerhatszázhatvanhatodik helyre

Határ Győző

MAGÁNAK HALT MEG

ki másokért élt magának hal meg
 eldöglését nem lakolja más
 törvényen nem vessz erőhatalmat
 hű kikísérőd: hiénakacagás

lejegelve plasztiktekenődön
 léssz sokadmagaddal: *Egy* a Földön

hullámhoz egyház ne közelítsen
 krizmájával el ne gyalázza pap
 hústuskójában már senki sincsen
 s hullámmal ne játszadozzanak

nem kell sírnadrág – sírka**b**át
 ne öltöztessétek a sírba**b**át

hanem a Hallgatás Tornyára fel
 vele: vasrácsára holott a kitett
 hullával a döglesőt etetitek:
 legyek laktató szárny-eledel

heréig vetközni csontra rágva
 lógjon szanaszét lábam két ága

visszavételem az Űrközönybe
 gyalogsátánok fizetett kara
 ne sirassa – nem kell a könnye:
 krokodilkönny ontó Niagara

jól érzem magam keselyűbelekben:
 szárnyizomban ojtó életmelegben

„magának halt meg” (urnán sírirat):
 – sorból kihulló betűtlen hiányom
 senkire nem ásít szemrehányón –
 „magának mint kit senki sem sírat”

legyen meg: túl ordas metaforákon
 jöjjön hát amaz istenverte *vákuum*

törvényen nem vessz erőhatalmat
hú kikísérőd: hiénakacagás
ki másokért élt magának hal meg
eldöglését nem lakolja más

PÓK AZ ÖKÖRNYÁLON

ökörnyálon utazik a pók
álomszálon viszi anikót

három nyáron hordta abigélt
így hitták-nevették amíg élt

ökörnyálon hamar szárnyra kap
arra száll amerre pók jakab

menetirány oly mindegy neki
toronyiránt: mind-vitetheti

magát póknét pókmamát babát
szia Tünde Bulcsú Zsolt Csanád

harmadnapi szél mi üditő
harmatcseppen cucliz enikő

ha nem én iszom megissza más:
idd ki póksi-buksi kis tamás!

ökörnyállal vitorláz a szél
rokolyáját rázza réz adél

nyálkötélen kánkánt jár a pók
csap is olyan álomdárídót:

nyársra húzat pillét muslicát
rázendítnek dombrák guzlicák

belefárad nyál és nyáladó:
ökör ő ki pókért fáradó

belefárad nyál s belé – ökör
szélhordtáknak már pihenni kell

szundi-ágyat vetni ott a rét:
szunyni pókság: bácsik nénikék!

s szurdokon bokorsuszék alatt
pók-álomsuszák megalszanak

ÁLOMTENGER

a lélek – ha lélek ki hálni jár belém
csak úszik: úszton-úszom az álom tengerén
olyan nincs! nincs olyan éj hogy álomtalan
tuskómód vitessem sodortassam magam
víz sodor nagyon nagy varázslómester ő
ha csapong is csapongása oly szakszerű
hogy kerengőt korongot karinget mesét
– odalabdált hablatyot hitelesít
mint a színházban szikrázó szipárium
oly szikraontó a Hablatyolárium
egy bénabáli néma fonéma elég
és nagyobb értelmesebb a szótörmelék
mint hét boltozott könyvtárnyi Értelmező
Szótár – zúg-bong a hét kötet álommező
s már ott látom magam nagy-közbül-hirtelen
anyaszült tökg-herékig mezítelen
cseles cselekmény elkötetlen szálain
úszom-kúszom huzalszál-folyondárain
sikámlós siklások hasmánt és haránt:
tompokok iramló parázköre ránt
és én rángódom: már odalettem! jeles
taláros fő fel- s alperes és esperes
cintárnok bíró én: tanács- és cinterem
egy tengerjáró vitorlás komputéren
zsákkal áll a sáfrány az illó rézedény
a kashba ez! kashbán arab alhambra-fény
de honnan e Nagyhasú? én kötényesem!
New York! magasvasútról száll le kényesen
öreglő-sorvatag – már alig vánszorog
nyelik a csin-üveggömb elevátorok
nő-manó manír manikűr manikürett
ti tisztelt Egybekelt Pereskedő Felek!...
hány de hány ingerlő hányingerlő maca
szájról szájra szórtelenített horpasza –

muci-kéj robban belefűrődnom tövig
de ajtón dörömb dörömb ablakom lövik
lemaradás csűrűszkölés csikar! – mikor
beüt a Fagyhalál a fenyítő Szigor
jégtutaj: faúsztató velem paroláz
a medve aki vagyok és ez az a ház
a fekhely amin az alvó élet iker-
álom párján árján tűntén tűnődni kell
úszni álom tengerén a fulladásig
s ne tudni mék az igaz-egyik – a másik
a lélek – ha lélek ki hálni jár belém
csak úszik: úszton-úszom az álom tengerén

Márkus György

WALTER BENJAMIN, AVAGY AZ ÁRU MINT FANTAZMAGÓRIA (I)

Farkas János László fordítása

„A műalkotás mint áru” – azokat az elméleteket, amelyek e címszó jegyében közelítenek a művészethez, mindjárt készek vagyunk a tágan értett marxista hagyományban elhelyezni. Pedig e hagyományban csak e század harmincas éveinek elején jelentkeztek először kidolgozott „művészeti áruelemzések” (nagyjából egy időben Brecht és Adorno írásaiban) – ha ezen a kifejezésen nemcsak annak kimutatását értjük, hogy miután a műalkotások a modern viszonyok között áruformát öltenek, ez fogja meghatározni elosztásuk módját, vagyis azt, ahogyan a potenciális befogadókhoz eljutnak, hanem ezen túl azt is, hogy az áruforma alapvetően befolyásolja a művek esztétikai tartalmát és formáját, általában a művészet kapitalizmusbeli sorsát.

Marx művészeti nézetei még mélyen be voltak ágyazódva a német idealista esztétika humanista tradíciójába. Minden emberi tevékenység, így a „szellemi munka” termékeinek mind szélesebb körű áruvá válását természetesen a tőkés termelés ama vonásai között tartotta számon, amelyek folytán e termelési mód „*ellenségesen áll szemben [...] a művészettel és a költészettel*”.¹ De ami a sajátlag esztétikai alkotótevékenységet illeti, termékeinek áruformáját olyan *kívülről* rájuk rótt súlyosbító-korlátozó feltételnek látta, amely szükségképpen idegen marad saját logikájától és normáitól. Következik ez már magából a marxí áruelemzésből, annak központi gondolatából. Eszerint ugyanis az áru objektív értékét a „*társadalmilag szükséges munkaidő*” határozza meg, és ez a meghatározás csak a *társadalmilag újratermelhető* termékekre alkalmazható. Az autentikus műalkotásra nézve tehát nincs értelme: az az emberi alkotóerőnek szigorúan egyszeri,

megismételhetetlen és mással nem helyettesíthető objektivációja (amint ez Marx számára magától értetődő volt). A műalkotásnak mint egyetemes emberi értéknek nem lehet voltaképpen gazdasági értéke, csak valamilyen irracionális, gazdaságilag és esztétikailag egyaránt véletlenszerű ára. És jelenti ez azt is, hogy a tőkés áruterelés „törvényeinek” nincs magyarázóerejük a modern művészet történelmi fejlődéstendenciáira nézve – kettejük konfliktusán kívül.

Mi több, megfigyelhető, hogy Marx, kezdve az 1844-ben írt GAZDASÁGI-FILOZÓFIAI KÉZIRATOK-on, erősen hajlik arra, hogy a művészi termelést az el nem idegenült emberi tevékenység prototípusaként tárgyalja.² Így a GRUNDRISSÉ-ben a zeneszerzést idézi a „*valóban szabad munkálkodás*”³ létező példájául, az 1865-ös kéziratban (melyet „A TŐKE hetedik fejezeteként” emlegetnek) az igazi költőt úgy jellemzi – szemben a bértollnokkal –, mint aki úgy teremti művét, „*ahogy a selyemhernyó a selymet, saját természetének működtetésekképpen*”.⁴ Ez a másik ok, amiért az igazi művészi (és tudományos) tevékenység sosem juthat odáig, hogy „*ténylegesen alárendelődjön a tőkének*”: mint Marx ismételten kiemelte,⁵ még „*formailag*” is csak korlátozott mértékben vehető alá a tőkés termelési viszonyoknak.

Lukács a TÖRTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT-ban a marxi elemzésből indul ki, abból, hogy az áru a tőkés társadalmi gazdagság elemi és egyetemes formája, és kifejti az eldologiasodás elméletét, melyben azt kívánja bemutatni, hogy „*az áruviszonyok struktúrájában [...] található meg a polgári társadalomban jelentkező minden tárgyiség-forma és az ezeknek megfelelő valamennyi szubjektivitásforma ősképe*”,⁶ és hogy eszerint „*az áruformát tekinthetjük az uralkodó, minden életmegnyilvánulást döntő módon befolyásoló formának*”.⁷ Az eldologiasodás lukácsi elmélete szolgáltatta azután a tág elméleti keretet számos későbbi művészeti „áruelméletnek”. Maga Lukács azonban nem tette meg ezt a lépést, hanem – Marxtól követve – a művészetet kivette az eldologiasodás egyetemes folyamatából, s annak ellensúlyozó tényezőjét látta benne. A TÖRTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT-ban az esztétikai problémák ugyan csupán a margón foglalnak helyet, de Lukács egész praxisfogalma a maga szubjektum–objektum–azonosságával lényegében a művészi tevékenységet veszi mintául, a művészet pedig kifejezetten úgy szerepel nála, mint eleven példa a valósághoz való el nem dologiasodott viszony lehetőségére: a művészet elve „*a konkrét totalitás megteremtése egy olyan formakoncepció alapján, amely éppen anyagi szubsztátumának konkrét tartalmiságára irányul*”.⁸ Schiller és a fiatal Schelling „esztéticizmusát” Lukács nem azért bírálta, mintha tagadta volna a művészet defetiszizáló erejét; úgy érvelt, hogy az esztétikai magatartásban a szubjektum vagy szükségképpen elszigetelt marad, és pusztán ideális, másodlagos és szemlélődő módon viszonyul a valósághoz, vagy pedig az esztétikumot egy mitologizáló, irracionalista ontológiával magának a valóságnak a konstitutív elvévé kell változtatnia.⁹ A művészet tehát csak formát aggathat az eldologiasodás antinómiáira, de reális, gyakorlati megoldást nem tud nyújtani.¹⁰

Az eldologiasodás lukácsi elméletéből Adorno vonta le a művészetet illető alapvető következtetéseket 1932-ben megjelent ragyogó fiatalkori esszéjében:¹¹ az áruvá válás a művészet autonómiájának fő társadalmi előfeltétele, *egyszersmind* a művészetet végleges megsemmisítéssel fenyegető társadalmi gazdasági folyamat – és Adorno kifejtetten ennek az ellentmondásnak az esztétikai következményeit a kortárs zenei termelésre és befogadásra nézve. De Brecht már egy évvel korábban és gyökeresen más kiindulással felhasználta a marxi áruelemzés egyes vonatkozásait a kortárs művészet helyzetének jellemzésére.

Brecht a KOLDUSOPERA megfilmesítése és a nyomában következő szerzői jogi per kapcsán szerzett gyakorlati tapasztalatait „szociológiai kísérletnek”¹² használta, hogy a művészeti autonómia, a szellemi értékek és a szerzői függetlenség bevett elképzeléseit szembesítse a műalkotás áru módján való előállításának gyakorlatával. A kísérlet megmutatja, hogy ezek az elképzelések merő látszatok. Bebizonyítja az áruforma „*félelmetes hatalmát*” és „*átalakítóerejét*”, azt, hogy a műalkotás struktúráját miként határozza meg „*az eladhatóság szempontja*”.¹³ A művészet áruvá válása megszakított minden közvetlen kapcsolatot a művész és közönsége között,¹⁴ s ezzel már korai szakaszában megteremtette a feltételeket az autonóm művészet szekularizált fogalmának megjelenéséhez. Később azonban, különösen az olyan tömegmédiában, mint a film, letépte az álcát erről a képzetről, s így láthatóvá vált annak illuzórikus és hazug volta. És Brecht külön is aláhúzza, hogy ez az irodalom és művészet minden ágára és műfajára igaz. „*A valóságban persze kivétel nélkül az egész művészet kerül az új helyzetbe [...] egészként válik áruvá vagy nem válik azzá.*”¹⁵ Így a „műalkotás” hagyományos fogalma egyszerűen használhatatlanná válik.

Brecht azonban ezt az áruvá válást nem tekinti teljesen negatív folyamatnak. Azzal, hogy leleplezi a szerzői önkifejezés és a beleérző befogadás egyedi műalkotásának esztétikai ideológiáját, legalábbis negatív értelemben megtisztítja az utat a kollektív „*pedagógiai diszciplínaként*”¹⁶ felfogott és gyakorolt művészet számára. Továbbá különösen a kommercializált tömegkultúrában olyan technológiai és technikai fejlesztések történnek (például a montázstechnika), amelyek az autonómnak mondott művészet „nagy műfajaiban” is (például a regényben vagy a drámában) erősen hatnak az esztétikai produkcóra. Az áru gazdasági burkában új művészi anyagok és technikák kelnek életre, amelyeket progresszív módon is fel lehet használni, ha az érintett társadalmi apparátusok és velük a művészet gyakorlata maguk is társadalmilag átfunkcionálnak. „*Ebben az értelemben a szellemi értékek áruba (műalkotások, szerződések, jogi eljárások valójában áruk) való átolvadása haladó folyamat, és ezt csak helyeselhetjük, feltéve, hogy a haladást folyamatnak, nem pedig állapotnak, tehát az áru fázisát is további haladással leküzdhetőnek tekintjük. A tőkés termelési mód szétrombolja a polgári ideológiát.*”¹⁷ „*A technika, amely itt győzedelmeskedik, és látszólag nem is tud mást, mint lehetővé tenni néhány őshüllő profitját és ezzel együtt a barbárságot is, [...] a megfelelő kezekbe kerülve egészen mást is tehet.*”¹⁸ Ekképp a művészet áruelemzése Brechtnek módot ad arra – szemben Lukács ideológiakritikai megközelítésével, amely az egész modernista művészetet a dekadencia jelenségének, egy hanyatló osztály kifejeződésének ítéli –, hogy igent mondjon az esztétikai modernizmus bizonyos tendenciáira (és persze hasznukat vegye saját irodalmi gyakorlatában).¹⁹

Walter Benjamin egyes késői írásai csak visszhangozni és kiegészíteni látszanak Brecht e nézeteit. Ez különösen áll arra a két esszéjére, amely a hatvanas években a baloldal bizonyos köreinek egyik kultuszfigurájává tette őt: A SZERZŐ MINT TERMELŐ és A MŰALKOTÁS A GÉPI REPRODUKCIÓ KORÁBAN. Ezeknek az esszéknek (állítólagos) vezéreszméi még ma is nagyban meghatározzák a teoretikus Benjamin képét a szélesebb érdeklődő közönségnél: az autonóm, „aratikus” művészet eszerint elkerülhetetlenül leáldozik, mert a tömeges reprodukció technikái minőségileg megváltoztatják a műalkotás természetét; a művészet „politizálódik”, oktatási és szervezési laboratóriummal alakul át, szoros összefüggésben egy újító művészi technikával, amely szükségszerű válasz az esztétikai aura szétfoslására; a tömegkultúra, mindenekelőtt a film kritikai-emancipatórikus potenciálra tesz szert előállításuk progresszív technológiája

és technikája folytán. Az e vonalak szerint rekonstruált Benjaminra gyakran úgy tekintenek, mint aki megpróbált „radikalizmusban túltenni Brechten”²⁰ – nézetei Brechttel szemben úgymond a „technológia fetisizálására” vezetnek,²¹ mert a technikát autonóm módon fejlődő, önmagában progresszív erővé teszi. Minden bizonnyal különös vád ez egy olyan gondolkodóval szemben, aki a technológiai báványimadásban, a természet fölötti hatalom növelése által sarkallt ellenállhatatlan haladás hitében olyan „technokrata vonásokat” látott, amelyeket „majd a fasizmusban látunk viszont”.²² De talán semmivel sem különösebb, mint ahogy Benjamin jellemzi a művészet posztauratikus, emancipatórikus átalakulását: a művészetnek sajátos „értékesíthetőséget” [Verwertbarkeit], „forradalmi használati értéket” [Gebrauchswert]²³ tulajdonít – miközben az emancipált világot úgy gondolja el, hogy benne „a dolgok felszabadulnak a hasznosság robotja alól”,²⁴ mivel a munka a „gyermekjáték mintájára” fog folyni, nem értékek termelésére irányul majd, hanem „egy megjavított természetre”.²⁵

Az ilyen bírálatok tehát nem tárgyaltanok – Benjamin írásaiban tucatjával találunk olyan megfogalmazásokat, amelyek adnak rájuk alapot.²⁶ Ezek a megfogalmazások azonban csak az egyik szélső kiterjedését vagy pólusát²⁷ alkotják annak a „senki földjének”, amelyet Benjamin oly elszánt erőfeszítéssel hódított meg magának, s melynek elszigeteltségét olyannyira gyűlölte, s próbálta fél szívvel újra meg újra leküzdeni – annak a „senki földjének”,²⁸ melynek határait intellektuális életének három referenciaszemélyéhez, Brechthez, Adornóhoz és Scholemhez fűződő kapcsolata vonta meg. Mert a Brechtel való – minden bizonnyal nagyon egyoldalú – szolidaritása sem rejtetheti és ne is rejtse el, hogy céljaik és törekvéseik – még az említett esszéikben is – alapvetően különböztek.

Brecht úgy tartotta, hogy a művészet autonómiája csak ideologikus látszat, mindig is az volt, és csak a tőke érdekeinek kiszolgálását takarja. Azok a társadalmi-gazdasági változások, amelyek közvetlenül érintik az értelmiségieknek a kulturális apparátusokban elfoglalt helyzetét, nyilvánvalóvá teszik ennek az illúzióknak a hazugságát. Az irodalmi és szociológiai „kísérletek” dolga, hogy közvetlenül *demonstrálják* mindezt, és ezzel olyan *kritikai-politikai* tudatot teremtsenek, amely átlát az alkotói szabadságról és az örök értékekről puffogatott frázisokon, és megpillantja alapjukat, az egyetlen szabadságot, melyet e társadalom kínál: az értékföllel elsajátításának szabadságát.

Benjamin szerint viszont az aura, amely kifejezi és megalapozza a műalkotás autonóm létezését a klasszikus kapitalizmus időszakában, nem valami tudatosan kreált, félrevezető ideológiai homlokzat, hanem a befogadóra történetileg-társadalmilag rárótt viszony a műalkotáshoz. Az aura a művészet „kollektív tapasztalatának” objektív vonása, ez vezérli ebben az időszakban a művek előállítását, strukturálásuk módját, és egyben meghatározza a távolabbi múltban, a más termelési és befogadási feltételek mellett létrehozott művek tipikus felfogását is.²⁹ Nemcsak azt határozza meg, hogy mit jelent a mű, hanem a *mikéntjét*, a módját annak, ahogy egyáltalán *jelenthet* valamit a kor közönségének, mert a mű jelentése nem valami benne inhereáló fix minőség, hanem elválaszthatatlan befogadásának (történelmileg változó) módjától és még általánosabban: elő- és utótörténetétől.³⁰ Az aura szétfoslását, amelyet a tömeges reprodukció új technikai lehetőségei idéznek elő, Benjamin a valóság kollektív észlelés-módjában végbement mélységes változások általános kontextusában látja és ítéli meg,³¹ ez a kontextus pedig a maga részéről megváltozott életformákat, a világ belakásának új módjait fejezi ki. És e kapcsolatok megvilágításának az a célja, hogy a tudatot *felébréssze* abból az álomszerű állapotból, amelyet a világ észlelésének és jelen-

téssel való felruházásának „természetes” módja ró rá, mert ez az észlelésmód csak egy megkövesedett és eldologiasodott életforma szándéktalan kifejezése. Az a célja, hogy a tudat képes legyen megfejtani képzeteit, és ily módon kiszabadítsa azt a „*gyöngye messianisztikus erőt*”, az utópikus potenciált, amely mint kollektív tudattalan jelentésteremtő tevékenység ott szunnyad az átélésnek legromlottabb formáiban is.

E szélesebb és – véleményem szerint – alkalmasabb kontextusban nézve a REPRODUKCIÓ-esszé szorosan és közvetlenül kapcsolódik ahhoz a feladathoz, amely irodalmi tevékenysége legkezdetétől Benjamin filozófiai érdeklődésének középpontjában állt:³² a *tapasztalat* új fogalmának és elméletének megteremtéséről van szó. E feladat felfogásának és megvalósításának minden változásán át megőrződött a megközelítés bizonyos alapvető folytonossága. Először is ez a feladat azt jelentette, hogy vissza kell nyerni „a korábbi filozófusok tapasztalatfogalmának teljességét”³³ a szűk kantianus felfogás ellenében, mely a szubjektum–objektum paradigmára támaszkodik, és a tapasztalatot tendenciózusan a tudományos megfigyelésre redukálja, vagyis a „*jelentéséről maximálisan megfosztotta*”.³⁴ Ez a reduktív tapasztalatfogalom Benjamin felfogása szerint szintén „*egyedi és időbeli*”, „*korhoz kötött*”.³⁵ Vagyis Benjamin a kezdet kezdetétől hangoztatta a tapasztalat radikális történetiségét, beleértve magát az érzéki észlelés szerveződés-módját.³⁶ „*Nagy történelmi korszakokon belül az emberi kollektíva egész létezési módjával együtt megváltozik érzékelésének módja is. Azt a módot, ahogyan az emberi érzékelés szerveződik – azt a közeget, amelyben végbemegy –, nem csupán a természet, hanem a történelem is befolyásolja.*”³⁷ És e változó szerveződés és tapasztalásmód kulcsát és modelljét Benjamin a *nyelvben* lelte föl. „*Az emberi szellemi élet minden kifejeződése egyfajta nyelvnek fogható föl, és ez a felfogás igaz módszer gyanánt mindenütt újfajta kérdésfeltevést von maga után.*”³⁸

A tapasztalat a hasonlóságok előállításának és felfogásának képességén: a mimetikus képességen nyugszik. Az emberi tapasztalat olyan „*nem érzéki*” hasonlóságok és megfelelések körül szerveződik, melyek megragadását egyedül a nyelv teszi lehetővé.³⁹ A nyelv azonban nem határozható meg mint olyan rendszer, mely jeleket – mint a közlés *eszközeit* – önkényesen jelöletekre, külsőleg hozzájuk társított tartalmakra vonatkoztat. Ez a nyelvnek csak az egyik aspektusát adja meg. Azt, *amire* gondolunk, azért tudjuk közölni a nyelven *keresztül*, mert a rá gondolás *módja* közvetlenül és szándéktalanul kifejeződik, fiziognómiailag elárulja magát a nyelvben mint a közlés *közegében*⁴⁰ – ahogyan egy beszélő intencióinak megértéséhez sem elég annyit tudni, hogy szavai és mondatai mire vonatkoznak vagy mit jelölnek, hanem fel kell fognunk megnyilatkozásainak pragmatikus nyomatékát is, amely lehet, hogy közvetlenül csak az arckifejezésben, a hanghordozásban vagy a beszédmódban fejeződik ki. S a nagy történelmi változások elsődlegesen nem azt érintik, hogy az emberek *mit* tapasztalnak és gondolnak, hanem a tapasztalás és gondolás *hogyanját* és *mikéntjét*: a világ észlelésének módját és a jellemzésére alkalmasnak tartott, társadalmilag elfogadott jelentésmódozatokat.

De ami a *nyelvben* közvetlenül („mágikusan”) elárulja magát, azt nem lehet állítani a nyelven *keresztül*. Saját tapasztalásmódjuk, jelentésmódozataik a kortársaknak „természetesek”, a történelmietlen „örök ugyanaz” ábrázatát öltik magukra. S bár rendelkezésünkre állnak más múltak töredezett maradványai, nem utolsósorban épp a műalkotásokban, de mivel igazságuk mindenekelőtt azokban a jelentéktelen részletekben üledett le, melyek karcollják szokásos érzékenységünket,⁴¹ rendszerint hozzá hasonlítjuk őket saját észlelés- és befogadásmódunkhoz. Ahhoz, hogy kiszabadítsuk a jelen történelmi energiáit, egy radikálisan más jövő ígérését, mely ott rejlik az „örök

ugyanaz” bénító varázsa mögött, a múltat „fel kell támasztani” – és nem akármilyen múltat, hanem azt, amely rokonságot mutat a mi jelentésteremtésünk és jelentésfelfogásunk módjával, annak mintegy „eredeteként”⁴² jelenik meg, s ekképp az, ami nekünk a legtermészetesebb, most szokatlan öltözékben mint idegen áll elénk, ami pedig idegenül hat, most ugyanolyan „természetesnek” mutatkozik. Az emlékezésnek ez a munkája azonban nem a múlt, minden mostanáig volt leírását és megmagyarázását igényli, holt tények felsorakoztatását, hogy a legvégén ott álljon a jelen, hanem a homogén idő kontinuumából egy múltat kell „kIROBBANTANI”, s annak töredékeiből megszerkeszteni egy „dialektikus képet”, amely ezt a múltat szó szerint újraélhetővé teszi, visszahozza a szemléletes jelenvalóságba [Anschaulichkeit].⁴³

„Mondanom semmit sem kell. Csak mutatnom. Nem akarok elcsenni valami értékeset, sem kiszajátítani valami szellemes megfogalmazást. Csak a cafatot, a hulladékot; s nem, hogy leltározzam, hanem hogy jogukhoz juttassam az egyetlen lehetséges módon: felhasználjam őket.”⁴⁴ Az „irodalmi montázs” Benjaminra oly egyénien jellemző módszere ez: a hulladékok archeológiája, összefüggéseikből kiszakított törmelékek látszólag önkényes egymás mellé helyezése, kiragadott költői képek és irodalmi kifejezésmódok (Baudelaire-tól, Hugótól, Blanquittól, Nietzschétől és másoktól), keverve a társadalomtörténeti múlt tárgyival és tényeivel (passzázsok, panorámák, áruházak, középosztályi lakásbelső stb.), és mindkettő bizonyos tipikus viselkedés- és tapasztalásmódokkal (a flâneur, a gyűjtő, a játékos, a prostituált stb.) – mindez nem egy „szürrealista” filozófia félresikerült kísérlete, miként Adorno célzott rá,⁴⁵ nem is „az oksági elemzés poetizálása”, holmi szimbolikus formában kidolgozott esztétizáló marxizmus.⁴⁶ Gondolkodásának alapvető elméleti premisszáival és végső gyakorlati céljaival függ össze: hogy a múlt kapjon „oly erős aktualitást, amekkoráival létezésének pillanatában sem bírhatott”, mert a „jelen cselekvés igazságának próbája” az, hogy a múltat képesek vagyunk dialektikusan áthatni és jelenvalóvá tenni [Vergegenwärtigung].⁴⁷

Benjamin marxizmushoz vezető elméleti fordulatát (mely jelentős késéssel követte a kommunista politikával való gyakorlati szolidaritását) az a felismerés motiválta, hogy a kollektív tapasztalat és jelentésteremtés történelmi változása elválaszthatatlan a gazdasági élettevékenység változásaitól, az emberi közösségek anyagi-gyakorlati megélhetésmódjainak alakulásától. Ettől kezdve nem érte be azzal, hogy láthatóvá tegye „az érzékelés történelmi típusának formai ismertetőjegyeit”, hanem azt is maga elé tűzte, hogy megmutassa „azokat a társadalmi átalakulásokat, amelyek a szemlélet eme változásaiban fejeződtek ki”.⁴⁸ Az elméleti törekvésein végighúzódo folytonosság szempontjából ez azt jelentette, hogy megpróbálta „egyesíteni a marxista módszer megvalósítását a fokozott szemléletességgel [Anschaulichkeit]”.⁴⁹ Benjamin tisztában volt azzal, hogy a marxista hagyományon belül excentrikus helyzetet foglal el, hogy útja nemcsak a leegyszerűsítő gazdasági determinizmustól hajlik el, hanem az ideológiakritikától is. „Marx a gazdaság és a kultúra oksági összefüggését mutatja be. Itt a kifejezés viszonya a lényeges. Nem a kultúra gazdasági keletkezését kell bemutatni, hanem hogy a gazdaság hogyan fejeződik ki a kultúrájában. Más szóval meg kell próbálnunk a gazdasági folyamatot itt mint szemléletes ősjelenséget [anschauliches Urphänomen] megragadni, melyből [...] a XIX. század minden életjelensége származik.”⁵⁰ És: „A kérdés a következő: Ha az alap bizonyos értelemben meghatározza a felépítményt a gondolkodás és a tapasztalat anyagát illetően, de ez a meghatározás nem az egyszerű visszatükrözésé [Abspiegeln], akkor – most egészen eltekintve keletkezésének okától – hogyan jellemezhetjük ezt a meghatározást? Mint kifejezést. A felépítmény az alap kifejezése. A társadalom létező gazdasági viszonyai kifejezésre jutnak a felépítményben, ahogyan az atvónál a teli

gyomor, jóllehet kauzálisan »feltételezi« az álom tartalmát, de abban nem tükrözését, hanem kifejeződését találja meg. A kollektíva mindenekelőtt saját életfeltételeit fejezi ki. Az életfeltételek az álomban találnak kifejeződést, értelmezést pedig az ébredésben.»⁵¹

Szükséges volt megtennünk ezeket a futólagos és inadekvát megjegyzéseket Benjamin nézeteinek általános körvonalairól, ha meg akarjuk érteni, miként alkalmazta (a maga módján) az „áruelemzést” a kulturális jelenségek értelmezésére. Mint ismételtel kiemelte, az áru fogalma volt az elméleti sarkpontja annak a két, egymással összefüggő és egyaránt befejezetlenül maradt tervnek, melyben a modernitás eredetének feltárását vette célba szemléi pályájának érett szakaszában: a PASSÁZS-MŰ-nek és a Baudelaire-könyvnek.⁵² Bár ezek a munkák torzóban maradtak, fő vonásaiban rekonstruálható a benjaminini megközelítés.

Legjellegzetesebb vonása kétségkívül egy negatív tény: Benjamins nem érdekli különösebben az áru mint a termelési és cserefolyamatok szervezésének és integrálásának sajátos típusa, amely fokozatosan hatálya alá vonja a kulturális tevékenység mind több ágát, és mindre ráüti a maga bélyegét. Persze számos éles szemű megfigyelést tesz e tekintetben is. Megmutatja például, milyen változásokat okoz az irodalmi műfajokban és stílusokban az a körülmény, hogy a költők vetélkedése a piaci szabad verseny alakját ölti.⁵³ Megvizsgálja, hogy a reprodukció formái hogyan válnak áruvá s emancipálódnak ezáltal a művészet alól, s hogy ennek a folyamatnak milyen változatos hatásai mutatkoznak mind a művészetek fejlődésében, mind a piaci javak körének bővülésében⁵⁴ stb. De az áru fogalmát jól láthatóan nem az efféle megfigyelések jutatták központi elméleti jelentőséghez kései munkáiban.

Benjamin, mint maga is hangsúlyozza, mindenütt az *árufetisizmus* marxi elméletét állítja törekvései középpontjába – bár hozzá kell tenni, elég sajátos értelmezésben: mint olyan elméletet, amely arról szól, hogy a kollektív tapasztalat a modernitás viszonyai között megromlott-dologias formát ölt, s ez határozza meg a kortárs művészet lehetséges alternatíváit is. „*A kapitalizmus természeti jelenség volt, mellyel egy új, álmodó alvás jött Európára, s vele a mítikus erők reaktíválódása.*”⁵⁵ Benjamin „*fiziognómiai materializmusának*” a modernitás „*eredetének*” feltárásával egyúttal az is a szándéka, hogy a valóság felfogásának e módját *defamiliarizálja*, mint „*fantazmagóriát*” mutassa föl, felidézve ma már csak romjaiban meglevő és furcsaságukkal meghökkentő korai-átmeneti megnyilvánulásait, de ezzel a távolságteremtéssel ugyanúgy az is a célja, hogy saját világerzékelés-módunknak reflexív, de *szemléletes jelenvalóságot* adjon, az eszmélő pillantás előtt közvetlenül láthatóvá tegye a kollektív álomképeink által ránk bocsátott fátylat, mert ez a fátyol nemcsak elrejtja a valóságot, hanem torzításaiban homályosan egy másik, egy kívánatos jövő lehetőségei is körvonalazódnak. „*E munkában két irányról beszélhetünk: az egyik a múltból a jelenbe tart, s a passzázásokat stb. mint előfutárokat mutatja be, a másik pedig a jelenből a múltba tart, hogy ezeknek az »előfutároknak« forradalmi végigvitelét felrobbantsa a jelenben...*”⁵⁶

Hozzá tartozik az árutermelés leglényegéhez, hogy mindent, amit hatálya alá von, kaleidoszkópszerűen változó kényszerképzetekkel [*Zwangsvorstellungen*] lep el: az áruvá vált dolog a vágyzimbólum jellegét ölti az őt tapasztaló szubjektum számára. A munkatérmeék akkor áru, ha tényleges hasznossága, használati értéke immár csak külső héját alkotja általános lényegének: az egyetemes kicserélhetőségnek, a csereértéknek. Egy olyan világban élni, amely mint (reális vagy potenciális) áruk roppant gyűjteménye jelenik meg, azt jelenti, hogy a tárgyak olyan jelentéssel vannak ellátva, amelynek semmi köze prózai használatukhoz, hasznos tulajdonságaikhoz, hogy olyan

értelmet kapnak, amely már nem transzcendens ugyan, hanem evilági és kiügyeskedett (árubemutatóval, divattal, hirdetéssel stb.), de újra eldologiasodik, mert ténylegesen el van fojtva és el van rejtve, hogyan készülnek, hogyan gyökereznek az emberi munkában és alkotásban. Ez a mindennapi dolgokat káprázatba és dicsfénybe vonja: a szentség halovány visszfénye ez. Az áru világa nem a szegényes racionalitása, inkább egy új varázsvilág, amely mindent beborít profán élvezetet ígérő ígézetével, de az, amit élvezetül kínál, csak az egyén elidegenülése saját termékétől és a többi egyéntől, a cseréérték esztétikai csillogásába való szemlélődő beleélés.⁵⁷ És e fantazmagorikus vonzereő folyamatot fenntartásáról az újdonság csábereje gondoskodik. „Az új az áru használati értékétől független kvalitás. Ebben rejlik ama látszat eredete, amely a kollektív tudat alatt létrejött minden képnek elidegeníthetetlen része. Ez a kvintesszenciája a hamis tudatnak, amelynek fáradhatatlan ügynöke a divat.”⁵⁸ A kívülről rájuk aggatott és érzékileg felidézett jelentéseket külsőlegességük és önkényességük tartja szakadatlan változásban, és végső soron épp a jelentéseknek ez az állhatatlansága és folyékonyága mozgósítja az archaikus, tudattalan vágyképeket, melyek az „örök egyformá”-ban fedik fel rejtett lényegüket: azt, hogy az áruvilág alapja nem más, mint végső forrásának, az elvont munkának, a minőségi különbségektől megfosztott és minden céltől független egyszerű fizikai erő-kifejtésnek minden jelentést nélkülöző volta. „Nem arról van szó, hogy »újra meg újra ugyanaz« történik, és persze még kevésbé az örök visszatérésről. Sokkal inkább arról, hogy a világ arculata épp abban nem változik soha, ami a legújabb, hogy ez a legújabb minden darabjában mindig ugyanaz marad. – Ez alkotja a pokol örökkévalóságát.”⁵⁹ És: „A dolog az embereket egymástól elidegenítő hatását először mint áru fejtí ki. Az árán keresztül fejtí ki. Az áru cseréértékébe, azonos szubsztrátumába való beleélés: ez a döntő pont. (Az idő abszolút minőségi egyenlősége, melyben a cseréértéket előállító munka zajlik, ez az a szürke alap, ahonnan a szenciáció rikító színei kiváltnak.)”⁶⁰

Az újdonság és változatlanság antinómiája, amely legelemibb formájában a folyvást változó divat és a tömegtermelés összekapcsolásában nyilvánul meg: ez a lényege a modernitás fetisisztikus világának.⁶¹ „A múlt őstörténeti mozzanatát [das urgeschichtliche Moment] – és ez a technológiának következménye és előfeltétele – már nem leplezi el, mint egykoron, az egyház és család hagyománya. Már szüleink környezet világát körülveszi a régi, történet előtti borzongás, minthogy mi már nem vagyunk hagyományához kötve. A technikai jelvilágok [Merkwelten] gyorsabban bomlanak föl, a bennük megbúvó mítikus gyorsabban és nyersebben jön napvilágra, gyorsabban kell felhúzni és velük szembeállítani egy egészen más jelvilágot.”⁶² Az egyének a környezeteihez való gyakorlati viszonyát egyre kevésbé jellemzi a hozzáértés, mely az otthonos miliő szilárd objektumainak szokásszerű kezelésére és gondozására épül – a „technikai jelvilághoz” való viszonyán mindinkább az izlés uralkodik el.⁶³ A jelenkori tapasztalat struktúrája maga is esztétizálódik – nem véletlen, hogy Benjamin a modernista esztétika kedvenc szavával nevezi meg: *Erlebnis*. Tekintve, hogy ennek a világnak a tárgyai elvesztették hagyomány rögzítette állandó jelentésüket, az „autentikus” élmény privatizálódik, közölhetetlen belső eseményé változik; hagyományos szerveződésének, a társadalmi emlékképeknek a felbomlásával sokszerű pillanatnyiságra tesz szert, de ez a pillanat a jelenbeli, tudatos benyomások és a múltbeli, tudattalan vágyak egybeesése folytán a beleélés színezetét kapja. (A sokkhatás benjaminí elmélete megint világos párhuzamot mutat az esztétikai észlelés hirtelenségének [Plötzlichkeit] nietzschei és Nietzsche utáni elméleteivel.)⁶⁴

Természetesen mélyen ironikus, hogy Benjamin a német esztétika központi kategóriáinak (szép látszat, izlés, élmény, *Plötzlichkeit*) közvetlen megvalósulását látja az el-

silányosodott világban, az áruk „poklában”. De ez egyben megfelelt annak a programnak is, hogy feltárja a „gazdaság kifejeződését a kultúrában” – kultúráján nem a társadalmi-intézményes szerveződés összetett, sokrétű és közvetített objektív formáját értve, hanem „szemléletes ősfenomenont”: azt a módot, ahogyan a történelmileg szituált egyének anyagi-gyakorlati tevékenységükben és azon keresztül megélik világukat. Mert a modernitás világában a valódi, tényleges, közösségépítő tradíciót felváltja a kultúra – maga a fogalom is újabb keletű, az árutermelés győzelmével függ össze.⁶⁵ Vagy másképp fogalmazva: a „kultúra” történelmileg sajátos módja annak, ahogy a múlt és jelen tudományos, művészeti stb. alkotásait oly hagyományba integrálják, amely jellegénél fogva megfosztja őket valódi hatékonyságtól – attól, hogy vezetni tudják a kollektív cselekvést, hogy „átalakító hatásuk” legyen.⁶⁶ Mert ezek az alkotások mint „kulturális objektumok” nem egyebek „leüledett emlékezetes dolgoknál, amelyeket nem kavar föl valódi, vagyis politikai tapasztalat az ember tudatában”.⁶⁷ Benjamin elsősorban nem azt kritizálja, hogy a kultúrát azonosítják az uralkodók „kiváltságainak összességével”, nem is azt, hogy a kultúra ténylegesen egy kisebbség „művelődési monopóliumától” függ,⁶⁸ noha természetesen tisztában van ezzel is, azzal is. Kritikájának célpontja a kultúra mint olyan, amennyiben ezen azt a különös módot értjük, ahogyan a „szellemi” munka termékei napjainkban társadalmi elismertetést és jelentőséget nyernek, az e művekhez való objektíven kiszabott viszonyt, amely egyaránt feltétele megalkotásuknak és befogadó megértésüknek, és amely a kultúra fogalmát explicitté teszi.⁶⁹ Amikor tehát Benjamin a modernitás kultúrájának kritikájában az áru fogalmát állítja a középpontba, akkor nem csupán a „szellemi értékek” áruvá válására figyel: inkább az foglalkoztatja, hogyan alakulnak át a művészi, intellektuális stb. munka termékei szellemi értékekké, hogyan „spiritualizálódnak” a csereérték. A kultúra mintegy másodfokú fantazmagória, melyben „a burzsoázia saját hamis tudatát élvezzi”.⁷⁰

A kultúra nem más, mint a körébe tartozó emberi objektívációkhoz való eldologiasított-eldologiasító viszony és ezek felfogásmódja: mindörökre felhasználható és leltárba vehető tárgyakká változtatja őket, értékkel bíró „javakká”, melyek (legalábbis eszmeileg) az egész emberiség birtokát képezik.⁷¹ Egyetemességigényük abból következik, hogy nem mindennapi anyagi, hanem szellemi javakként vagy értékeként vannak tételezve; a kultúra azt jelenti, hogy „ideális objektumoknak” fogjuk föl őket: egyszeri, magukban zárt, önálló, hézagmentesen összefüggő *jelentéstotalitásoknak*. Ahogyan a mindennapi élet eldologiasított-eldologiasító tapasztalatai, úgy a kulturális tapasztalat is azért válik fétisjellegűvé, mert elrejti és misztifikálja, ahogy ezek a jelentések készülnek és újrakészíthetők. „Mint olyan alkotások összessége, amelyeket függetlennek tekintenek a termelési folyamattól – ha nem is attól, amelyben keletkeztek, de attól igen, amelyben majd továbbélnék –, a kultúra fogalma fetisizisztikus vonást visel magán. Eldologiasított alakban jelenik meg.”⁷² Amikor Benjamin kiemeli, hogy a kultúra minden dokumentuma egyben a barbárság dokumentuma, minthogy elfojtja, amit létezéséből a névtelen tömeg robotjának köszönhet,⁷³ akkor nemcsak a sokak lélekölő fizikai munkájára gondol, akik – a kultúrából kirekesztve – megtermelik „a nagy zsenik kínlódásának” anyagi feltételeit, hanem a „kulturális javak” ugyancsak névtelen befogadónak és átadóinak munkájára, akik azok jelentését nem egyszerűen fenntartják, hanem nyitott és aktualizálható állapotban tartják. A kultúra fogalmában „elvész az a tudat, hogy ezek a javak nemcsak keletkezésüket, hanem áthagyományozásukat is a folytonos társadalmi munkának köszönhetik, mely még tovább is dolgozik rajtuk, vagyis megváltoztatja őket”.⁷⁴ Amikor a művészi alkotás kivételes „alkotóberejét” hangsúlyozzák, és mint irracionális folya-

matot elvileg szembeállítják mindenfajta „gyártással” – és ez a hangsúly szervesen hozzátartozik a „kultúra” fogalmához –, ténylegesen az történik, hogy a befogadót tisztán passzív magatartásban rögzítik, s így a szellemi „javak” eszményi fogyasztójává változtatják.⁷⁵

Azzal tehát, hogy a műalkotások „kulturális értékké” alakulnak át, a modernitás viszonyai között megfelelés jön létre az áruvilág mindennapi tapasztalatának alapvető strukturális vonásai és a *sui generis* esztétikai tapasztalat között. Ez a párhuzamosság intézményesen is megszerveződik és hat. A műkritika gyakorlata és általában a sajtó megteremtí az egymással versengő kulturális javak valódi piacát.⁷⁶ Az ipari kiállítások és a nagyáruházak adják a múzeum „titkos vázrajzát”.⁷⁷ Egyáltalán, amit ma esztétikai viszonyuláson és élményen értenek, az voltaképpen az áru tapasztalatának „spiritualizálása”. Amikor egy műalkotás úgy kerül be a hagyomány kontextusába, hogy helyet kap „a kultúra páratlan kincsházában”, és ezzel a közönség a beleérző és szemlélődő lemondás magatartására, a mű preegzisztáló, változatlan és kimeríthetetlen jelentéstartalmának szó szerinti „receptiójára” kényszerül, akkor az áru érzéki dicsfénye átváltozik a mű *esztétikai aurájává*: a spirituális emelkedettség a távolság, a megközelíthetetlen tudatát teremti meg.⁷⁸ „Mi tulajdonképpen az aura? Tér és idő észlelhető szövedéke: valamilyen távolság egyszeri megjelenése, bármily közel legyen is.”⁷⁹ „A lényegesen távoli a megközelíthetetlen [...] A közelség, amely [...] anyagából nyerhető, nem csorbitja azt a távolságot, amelyet megjelenése után is megtart.”⁸⁰

Az esztétikai aura ugyanakkor – lévén a tapasztalatnak nemcsak térbeli, hanem időbeli jelensége is – újra felszínre hozza az „új” és az „örök” alapvető antinómiáját az esztétikum birodalmában. Az aura szorosan összefüzi az „egyszeriséget [Einmaligkeit] és a tartósságot”,⁸¹ mégpedig mind objektíve, mind szubjektíve. Az aura mint a mű leg-sajátabb jellege azonos a mű „valódiságával”. A valódiság azonban épp a műtárgy empirikus egyediségét jelenti, létezését „itt és most”, de csak annyiban, amennyiben ez az egyszeriség (szemben a hamisítványokkal) tanúsítottan beletartozik az egyetemesen érvényesnek tételezett, tehát „örökké” tartó hagyományba. „Egy dolog valódisága minden eredeténél fogva átadható [Tradierbar] az összességében rejlik, materiális marandóságától egészen történeti tanúságáig. [...] A műalkotás egyedisége azonos a tradíció összefüggésébe való beágyazottságával.”⁸² Ugyanakkor az időbeli egyszeriségnek és állandóságnak ez az egymásba kuszálódása a szubjektív esztétikai auratikus élménynek is alapvető fenomenológiai vonása: a hirtelen megvilágosodás élménye, melyben megállni látszik az idő, a „telített jelen” paradoxona, melyben egy a pillanat és az örökkévaló. Végül a modern művészi tevékenység ellentétes tendenciáiban kifejeződik az áru mindennapi tapasztalatának ellentmondásos időstruktúrája is: egyfelől a mind radikálisabb újítás kényszerét látjuk, másfelől pedig az azonnali „muzealizálás” törekvését (például az eleve múzeumi kiállításra készített műveknél).⁸³

Az értelmező-kritikai irodalomban gyakran fejtegetik, hogy Benjamin elgondolása nagyon vékony szálon kapcsolódik a marxi áruelmülethez vagy szűkebben: a marxi fetiszmuselmülethez, és ez a kapcsolódás is nagyrészt félreértésen alapul. Már Adorno felvetette ezt 1935-ben a PASSZÁZS-MŰ első kifejtésére adott kritikus válaszában.⁸⁴ Adorno fő ellenvetése két nagy problémakomplexumot érintett. Bírálatainak tárgya egyrészt az volt, hogy szerinte Benjamin a kollektív tudatot, illetve tudattalant egyén fölötti szubjektummá hiposztazálja, és ezzel összefüggésben egyenlőségjelet tesz az álomképek archaikus elemei és az utópia igazsága közé (az őstársadalmi állapot osztály nélküli mivoltára hivatkozva). Hogy ezek az észrevételek megállnak-e az első kidol-

gozással szemben, s ha igen, érvényesek-e a PASSZÁZS-MŰ egészére (különösen a későbbi kidolgozásra), vitatott kérdés, amelybe itt nem mehetek bele. Elég annyi, hogy Benjamin bizonyos fokig elismerte e kritikai megjegyzések jogosságát: a későbbi (1939) kifejtésből eltűntek a kritikát közvetlenül kiváltó bekezdések, és úgy tűnik, elmaradtak a műhöz fűzött későbbi jegyzeteiből is. Másrészt jól védhető az az álláspont,⁸⁵ hogy a PASSZÁZS-MŰ alap gondolata megfogalmazásától kezdve lényegbevágó folytonosságot mutat, s hogy ebben központi szerepük van a kollektív álomképeknek és utópikus potenciáljuknak.

Adorno második fő ellenvetése azonban közvetlenül belevág az itt tárgyalt kérdés-körbe. Adorno azt kifogásolja, hogy Benjamin megengedhetetlen módon „*pszichologizálja*” az árufetizmus marx-i fogalmát, az áttevődik a tudatba, s ennek folytán elveszíti „*dialektikus erejét*”. „*Az áru fétisjellege nem pusztán tudati tény, hanem dialektikus abban az eminens értelemben, hogy termeli a tudatot.*”⁸⁶ Ebből aztán néhány alapvető következtetést von le a „*dialektikus képet*” illetően: ez olyan objektív konstelláció, amely a társadalmi helyzet önábrázolása, és ezért nem lehet elkülönült társadalmi „*hatása*”.⁸⁷

Egészében véve Adorno ellenvetéseiben nagyon nehéz különválasztani a valóban találó kritikát és azokat az érveket, amelyek Benjamin alapvető szándékainak tudattalan félreértéséből származnak, abból, hogy Adorno a saját premisszáival helyettesíti a Benjaminéit. Eltekintve attól, hogy Adorno kategorikus megfogalmazása (a fetizizmus nem pusztán tudati tény) Marx-interpretációnak legalább olyan kérdéses, mint ahogy Benjamin használja ezeket a fogalmakat, a „*pszichologizmus*” vádját (nyomatékosabb és komiszabb formában: „*engedve a burzsoá pszichológia csábításának*”)⁸⁸ egy bizonyos szinten meglehetősen abszurd. Benjamin alapvetően arra törekszik, hogy megjelenítse, miként konstituálódik történetileg a tapasztalat a kapitalista modernitás viszonyai között, és a fetizizmus marx-i elméletét *erre* használja: feltárni azokat az alapvető vonásokat, amelyek közösek az észlelésben és a világ megélt, közvetlen interpretációjában, és amelyek kifejezik azt a módot, ahogyan az egyének anyagi gyakorlatuk jellege folytán társadalmilag beilleszkednek a világba – ezek a közös vonások az adott viszonyok között „*tudattalanok*” maradnak, de át *lehet* őket alakítani közösségformáló erőkké. Az egész vállalkozás „*pszichologizáló*”, már ha az „*élmény*” fogalmát (csupán) pszichológiáinak tekintjük – de bizonyosan nem pszichológiai magyarázóelvekkel operál (legalábbis az általános szándék szintjén nem). De úgy tűnik, Adornónak elvi kétségei voltak az ilyen vállalkozással szemben. Megfogalmazásai azt sugallják, hogy szerinte a kortárs társadalom legitím elemzése csak olyan dualisztikus, poláris viszonyban történhet, amelynek egyik oldala az objektív, eldologiasodott társadalmi struktúra, a másik pedig (mint az előző korrelátuma és okozata) az elidegenült, tökéletesen atomizált egyedi szubjektum.⁸⁹ Bármilyen erényei vagy hibái legyenek is egyébként ennek az álláspontnak, mindenképpen Benjamin kísérletének teljes elutasítása következik belőle, és ez aligha kedvező kiindulás a kritikai megértéshez.

Más oldalról azonban Adorno némely tekintetben teljes joggal és jó alappal vélelmezi, hogy Benjamin félreértette és rosszul használja a fetizizmus marx-i fogalmát. Marx következetesen kiemelte a fetizisztikus jelenségek „*objektivitását*”. A legelementárisabb szinten ez azt jelenti, hogy egy működő tőkés gazdaság keretei között a fetizisztikus képzetek az elszigetelt egyént *helyesen* orientálják gazdasági tevékenységeiben, vagyis pragmatikusan hatékonyak. Épp ezért folyvást megerősítést is nyernek az újratermelés összefolyamatában szerzett egyéni élettapasztalatban, és ezek a képzetek így maguk is hozzájárulnak az újratermelés lehetőségéhez. A „*fantazmagória*”, „*álom-*

kép”, „vágyszimbólum” stb. benjamin fogalmai, úgy tűnik, nemigen egyeztethetők össze Marx gondolataival, aki úgy látta, hogy az efféle képzetek tartalmait szigorúan a pragmatikus hatásosság és a gazdasági funkcionalitás követelménye szabja meg. Benjamin nézetei valóban inkább az árunak Marx által ismételt és határozottan elutasított konceptualizálása felé mutatnak: egy olyan (többek között hegelianus) értelmezés felé, amely az árut mint objektívált társadalmi *jelet* fogja föl.⁹⁰

Az Adorno által jelzett nézeteltérésben azonban sokkal alapvetőbb elméleti ellentétek foglaltatnak. Az eldologiasodást és elidegenülést Marx és Benjamin egyaránt dialektikusan fogta föl, olyan történeti folyamatnak, mely nemcsak „negatív” jelentőségű, hanem embert elsíváritó hatásával egyidejűleg megteremti a jövődő emancipáció pozitív feltételeit is. Egyetértés van közöttük abban is, hogy a mindennapi fetisiztikus képzeteket a tőkés társadalom életgyakorlata objektívan meghatározza, továbbá abban is, hogy e képzetek társadalmi-történeti hatékonysággal bírnak. Mindkét dolgot azonban egészen másképp értették.

(Folytatása következik.)

Jegyzetek

A hivatkozásokban alkalmazott rövidítések:

G. S. = Walter Benjamin: GESAMMELTE SCHRIFTEN. Frankfurt, Suhrkamp.

K. P. = Walter Benjamin: KOMMENTÁR ÉS PRÓFÉCIA. Gondolat, 1969.

A. N. = Walter Benjamin: ANGELUS NOVUS. ÉRTEKEZÉSEK, KÍSÉRLETEK, BÍRÁLATOK. Magyar Helikon, 1980.

1. MARX-ENGELS MŰVEI (a továbbiakban: MEM). Kossuth, 26/1. kötet, 250. o.

2. Ezt nemcsak az idős Lukács vagy Ernst Fischer emeli ki, hanem meggyőzően fejtegeti H. R. Jauss is. Lásd dolgozatát: THE IDEALISTIC EMBARRASSMENT: OBSERVATIONS ON MARXIST AESTHETICS. *New Literary History* 7 (1975–1976), különösen 199. o.

3. Marx: A POLITIKAI GAZDASÁGTAN BÍRÁLATÁNAK ALAPVONALAI (Grundrisse). Kossuth, 1972. II. 86. o.

4. Marx: RESULTATE DES UNMITTELBAREN PRODUKTIONSPROZESSES (a továbbiakban: RESULTATE). Frankfurt, Verlag Neue Kritik, 1969. 70. o.

5. Vö. MEM 26/1. 373. o.; RESULTATE 70., 73–74. o. stb.

6. Lukács György: TÖRTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT. Magvető, 1971. 319. o.

7. Uo. 321. o.

8. Uo. 401. o. Az igazi művészetnek ezt a „defetiszáló” képességét Lukács arra az ekkor vallott (később minden bizonnyal feladott) elképzelésre alapozza, hogy a művészet elsődlegesen „az embernek a természettel való kapcsolatát” érinti (uo. 529. o.).

9. Uo. 403–405. o.

10. Uo. 433. o.

11. Adorno, T. W.: ZUR GESELLSCHAFTLICHEN LAGE DER MUSIK. *Zeitschrift für Sozialforschung* 1 (1932) 1–2. és 3. szám.

12. Lásd A „KOLDUSOPERA”-PER. SZOCIOLÓGIAI KÍSÉRLET [1931]. In: B. Brecht: IRODALOMRÓL ÉS MŰVÉSZETRŐL. Kossuth, 1970. 93–147. o.

13. Uo. 115. és 127–128. o.

14. Vö.: „A vélemények és ábrázolások piacán az írott szóval folytatott kereskedelemnek évszázados szokásai révén, azáltal, hogy az íróról levették a megírttal való további törődés gondját, az íróban az a benyomás támadt, hogy írásait vevője vagy megrendelője, a közvetítő mindenkinek továbbadja [...] a »valakinek írni«-ból pusztán írás lett. Csakhogy az igazságot nem lehet csupán egyszerűen megírni; mindenképpen kell valaki, akinek írjuk, aki tud is vele valamit kezdeni.” (AZ IGAZSÁG MEGÍRÁSÁNAK ÖT NEHÉZSÉGE. Uo. 159. o.)

15. Uo. 109. o.

16. Uo. 108. o. – Amikor Brecht a nem auto-

nóm, politikai-nevelő „operatív” művészetet hirdeti, végeredményben tudatosan az „ars” premodern értelmezéséhez kíván visszatérni, és a művészetet hasznos és tanítható mesteriséggé akarja visszaváltoztatni. „Sokkal hasznosabb lenne, ha a művészet fogalmát nem fognánk fel túlságosan szűken. Meghatározásába nyugodtan bevonhatnánk az operálás, az oktatás, a gépszervezés, a repülés művészetét is.” (JEGYZETEK A REALISTA ÍRÁSMÓDRÓL. Uo. 255–256. o.)

17. Uo. 114. o.

18. Uo.

19. A Lukács–Brecht-vita e jól ismert vonatkozására lásd például Brüggemann, H.: ASPEKTE EINER MARXISTISCHEN PRODUKTIONSÄSTHETIK. In: H. Schlaffer (szerk.): ERWEITERUNG DER MARXISTISCHEN LITERATURTHEORIE DURCH BESTIMMUNG IHRER GRENZEN. Stuttgart, Metzler, 1974. Szükségesnek látszik azonban egy ellenvetést tenni a vita Brüggemann által adott meglehetősen egyoldalú ábrázolására (ez az egyoldalúság egyébként a vonatkozó irodalom nagy részére jellemző). Brecht merészen és nagyvonalúan képviselte a „termelés álláspontját”, a művészi újítást a tévedés elkerülhetetlen kockázatával együtt stb.: mindez nem más, mint *kiváltság* követelése a kivételes „termelő” számára, akinek szüksége van a megfelelő munkafeltételekre, s ezt a kiváltságot a feltétlen elkötelezettsége és megbízhatósága alapján érdemli ki. Ami általában az egyén *jogait* illeti, Brecht radikálisan kitagadja őket a jövőendő új társadalmi rendből. „A tömegpolitika kora felé közeledünk. Ami az egyesnél komikusan hangzik (»Nem adok magamnak gondolatszabadságot«), nem hangzik így a tömeg esetében. A tömeg nem az egyesben gondolkodik szabadon [...] A közös érdekek által irányított, azoknak megfelelően állandóan átszerveződő, de egységesen működő korunkbeli tömegek teljesen meghatározott gondolati törvények szerint mozognak, amelyek nem az egyéni gondolkodás általánosításai. [...] Azt a fajta szabadságot, amelyet a konkurencia-törvényszerűség kényszerít rá a tőkésre, a kapitalizmuson túli következő fejlődési szakaszban a gondolkodás nem fogja élvezni. De élvez majd egy másikat.” (Uo. 126. o.) – De tegyük hozzá azt is, hogy hasonló gondolatok és érzések megtalálhatók ebben az időben a baloldali értelmiségiek többségének írásaiban: nem csupán a húszas évek Lukácsánál, hanem Benjamin sokkal későbbi esszéiben is. „Az egyén, ha a kollektivitást

emberivé akarja tenni, el kell hogy szenvedhesse az embertelent. Az emberiséget [Menschlichkeit] fel kell áldozni az egyéni létezés színtjén, hogy az megjelenjék a kollektív létezés színtjén.” (G. S. II/3. kötet, 1102. o.) Az illiberális antiindividualizmus olyan premissza volt, melyen gyakran osztozott láthatatlanul a radikális jobboldal és a radikális baloldal – ez a zavarbaejtő tény talán a mára nézve is tartogat némi tanulságot.

20. Tiedemann, R.: STUDIEN ZUR PHILOSOPHIE WALTER BENJAMINS. Frankfurt, Suhrkamp, 1973. 112. o.

21. Frow, J.: MARXISM AND LITERARY HISTORY. Oxford, Blackwell, 1986. 108. o. Az e vonalak szerinti részletes értékelésre lásd Brüggemann, H.: i. m.

22. A TÖRTÉNELEM FOGALMÁRÓL. A. N. 968. o.

23. AZ ALKOTÓ MINT TERMELŐ. A. N. 770. o.

24. DAS PASSAGEN-WERK. G. S. V/1. 277. o.

25. Vö. uo. 456. o.

26. Például amikor a technikai forradalmakat a művészet fejlődésének törési helyeként jellemzi, amelyek megelőlegezik és irányítják a műalkotás formájában és tartalmában bekövetkező változásokat (vö. ERWIDERUNG AN OSCAR SCHMITZ. II/2. kötet, 752–753. o.); amikor azt fejtegeti, hogy a technikai fejlődés a szerző politikai fejlődésének alapja (vö. AZ ALKOTÓ MINT TERMELŐ. A. N. 771. o.); hogy a „felépítmény” fejlődési tendenciáit előre lehet látni a kulturális termelés feltételeiben, elsősorban a kulturális művek reprodukciójának módjában bekövetkező változások megfigyelése alapján, ahhoz hasonlóan, ahogyan Marx prognosztizálja a tőkés gazdasági alap jövőbeli evolúcióját (A MŰALKOTÁS A TECHNIKAI SZOROSÍTHATÓSÁG KORÁBAN. K. P. 301. o.) stb.

27. „Minden döntő ügyben mindig radikálisan cselekedni, sohasem konzisztensen”; „nem egyszer s mindenkorra dönteni, hanem minden pillanatban, de dönteni” (LEVÉL G. SCHOLEMNEK, 1926. V. 29. – vö. Benjamin, W.: BRIEFE [szerk. G. Schölem és T. W. Adorno]. Frankfurt, Suhrkamp, 1978. I. kötet, 425. o.). Ezek a mondatok Benjamin egész életművének mottói lehetnek. Ezért van igaza vele szemben mindhárom baráti kritikusanak élesen felvetett ellenvetéseikben és tanácsaikban: Benjamin írásai valóban ellentmondó impulzusokat és belátásokat állítanak egymás mellé, kétértelműen, gyakran elméleti közvetítés vagy döntés nélkül. És ugyanezért nincs is igazuk: nem

látják meg azt az elméleti elgondolást, amely épp ezt a gyakorlati hozzáállást, a látszólag összebékítetlen szélsőségek elfogadását megalapozza. Ez a hozzáállás a legközvetlenebbül megfelel Benjamin ama meggyőződésének, hogy egy fogalom/felfogás jelentése nem abban keresendő, amiben az alája tartozó valamennyi jelenség közös, hanem azokban a szélsőségekben, amelyeket átfogni képes. És ha Benjamin életműve alapvető, megoldatlan kétértelmiségének forrása a messianizmus és a marxizmus problematikus elegyítése, akkor ennek hátterében is ott kell látni mindvégig fenntartott fő törekvését: radikális profanizálással meghaladni s ugyanakkor „megmenteni” a mitikust. (Ilyen értelmű interpretációjára lásd Menninghaus, W.: SCHWELLENKUNDE. WALTER BENJAMIN PASSAGE DES MYTHOS. Frankfurt, Suhrkamp, 1986.)

28. A kifejezést I. Wohlfahrt esszéjéből kölcsönzöm (NO-MAN'S-LAND: ON WALTER BENJAMIN'S „DESTRUCTIVE CHARAKTER”. *Diacritics* 8 [1978] 2). A Benjamin életművét mozgató ellentmondó impulzusokról és a törekény egységről, melyben az elmélet tartotta őket, először J. Habermas értelmező tanulmánya körvonalazott úttörő gondolatokat. (BEWUSSTMACHENDE ODER RETTENDE KRITIK – DIE AKTUALITÄT WALTER BENJAMINS. In: S. Unsfeld [szerk.]: ZUR AKTUALITÄT WALTER BENJAMINS. Frankfurt, Suhrkamp, 1972.) Benjamin egyoldalú „kiszajátításának” különböző kísérletei után igazából ezzel a tanulmánnyal kezdődött a benjamin mű mélyebb befogadása és megértése. Benjamin „senki földjének” határait és korlátait lásd továbbá Radnóti Sándor megvilágító dolgozatát: BENJAMIN'S DIALECTIC OF ART AND SOCIETY. *The Philosophical Forum* XV (1983–84) 1–2. Magyarul: WALTER BENJAMIN ESZTÉTIKÁJA. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1974. 2–3., 4–5.

29. „Elkészülte idejében egy középkori madonnakép még nem volt »valódi« [echt], csupán az elkövetkező századokban vált azzá, s talán a múlt században a legtöbnyebben.” (A MŰALKOTÁS... K. P. 386. o.)

30. „Ezek a művek a velük foglalkozó történelmi dialektikus számára integrálják mind elő-, mind utótörténetüket – olyan utótörténetet, melynek segítségével előtörténetük is állandó változásban levőnek felfogva megismerhető. Megtanítják a történelmi dialektikust, hogyan élheti túl a művek funkciója az alkotót, hogyan hagyhatja maga mögött annak in-

tencióit; fogadtatása a kortársak által miként része annak a hatásnak, amellyel a műalkotás ma miránk hat; és miként alapul ez a hatás a nem egyedül vele, hanem a történelemmel való találkozáson, amely egészen napjainkig eltart.” (EDUARD FUCHS, A MŰGYŰJTŐ ÉS TÖRTÉNÉSZ. K. P. 336–337. o.)

31. Vö. A MŰALKOTÁS... K. P. 394. o.

32. Vö. ERFÄHRUNG (1913) és AZ ELJÖVENDŐ FILOZÓFIA PROGRAMJÁRÓL (1918). A. N. 5–24. o.

33. Benjamin egy korai kéziratából idézi Tiedemann, R.: DIALEKTIK IM STILLSTAND. Frankfurt, Suhrkamp, 1983. 17. o.

34. AZ ELJÖVENDŐ FILOZÓFIA... A. N. 9. o. Benjamin itt ezt a feladatot tűzi ki: „*Kant gondolkodásának típusai nyomán nekifogni egy magasabb tapasztalatfogalom ismeretelméleti megalapozásához*”, amely „*logikailag lehetővé teszi nemcsak a mechanikai, hanem a vallási tapasztalatot is*”. (Uo. 10. és 14–15. o.)

35. Uo. 8. o.

36. Benjamin, akit eredetileg metafizikai-vallási megfontolások motiváltak, ezen a ponton talál váratlan egybeesést a saját és Lukács nézetei között, aki a történelmet a tárgykonstituálás elveinek és a szubjektumreláció megfelelő formáinak változó sorában ábrázolta. Benjamin egy Schollemnek címzett levelében (1924. IX. 16.), jóval azelőtt, hogy a marxizmus iránt bármi általános elméleti érdeklődést mutatott volna, így ír a TÖRTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT-ról: „*Lukács politikai megfontolások alapján olyan ismeretelméleti tételekre jut, amelyek – legalábbis részben és talán nem olyan messze ható módon, mint eredetileg gondoltam – vagy közelről ismertek számomra, vagy megerősítik saját nézeteimet*.” (BRIEFE. I. 355. o.)

37. A MŰALKOTÁS... K. P. 307. o.

38. ÜBER SPRACHE ÜBERHAUPT UND ÜBER DIE SPRACHE DER MENSCHEN (1916). G. S. II/1. 140. o.

39. Vö. Tiedemann, R.: DIALEKTIK IM STILLSTAND. 18. o. – Benjamin nyelvfelfogását illetően, melyre itt csak a legfűtőlagosabban van mód kitérni, lásd W. Menninghaus értő interpretációját: WALTER BENJAMINS THEORIE DER SPRACHMAGIE. Frankfurt, Suhrkamp, 1980.

40. Vö. ÜBER SPRACHE... G. S. II/1. 141–143. o.; DIE AUFGABE DES ÜBERSETZERS (1921). G. S. IV/1. kötet, 14–15. o.; LEHRE VON ÄHNLICHEN (1933). G. S. II/1. kötet, 208–209. o. stb.

41. „*A »jelentéktelen«... az a feltűnés vagy megbot-*

ránköztató (a kettő nincs ellentmondásban), amely az igazi műalkotásokban továbbél, és az a pont, ahol a tartalom áttör a valódi kutató számára.” (STRENGE KULTURWISSENSCHAFT [ERSTE FASSUNG]. G. S. III. kötet, 366. o.) És: „A méltatás vagy apológia arra törekszik, hogy elfedje a forradalmi mozzanatokot a történelem menetében. Szívügye a folytonosság létesítése. A műnek csupán azokat a mozzanatait értékeli, melyek beépülnek utóhatásába. Észre sem veszi azokat a helyeket, ahol az áthagyományozás megszakad, és ezzel a hagyománynak azokat a döccenőit és bukatóit sem, amelyeken megvetheti a lábát, aki túl kíván menni rajta.” (DAS PASSAGEN-WERK. G. S. V/1. kötet, 592. o.)

42. Az „eredet” benjamin fogalmára lásd Tiedemann, R.: STUDIEN... 76–84. o. és Kurz, G.: BENJAMIN: KRITISCH GELESEN. Philosophische Rundschau, 23 (1976) 3–4. 179–180. o.

43. Vö. mindenekelőt: A TÖRTÉNELEM FOGALMÁRÓL. A. N. 970. skk. o.

44. DAS PASSAGEN-WERK. G. S. V/1. kötet, 574. o. – E gondolat első megfogalmazása Benjamin kéziratában másképp végződik: „Nem leírni, hanem felmutatni [vorzeigen] akarom őket.” (Uo. V/2. kötet, 1030. o.)

45. Vö. Adorno, T. W.: ÜBER WALTER BENJAMIN. Frankfurt, Suhrkamp, 1970. 26. o.

46. Vö. Lunn, E.: MARXISM AND MODERNITY. Berkeley, Univ. of California Press, 1982. 220. o.

47. DAS PASSAGEN-WERK. G. S. V/1. kötet, 575. o.

48. A MŰALKOTÁS... K. P. 308. o.

49. DAS PASSAGEN-WERK. G. S. V/1. kötet, 575. o.

50. Uo. 573–574. o.

51. Uo. 495–496. o.

52. Ami a passzázstervezetet illeti, egy Schollemnek írt levélben (1935. V. 20.) Benjamin utal arra, hogy a tanulmány középpontjában az áru fétisjellegeinek átfogó fogalma lesz (BRIEFE. 2. kötet, 654. o.). Ugyanilyen utalást olvashatunk egy Gretel Adornónak írt levélben (1939. III. 20. Vö. G. S. V/2. kötet, 1172. o.). Hasonlóképp, a Baudelaire-könyv befejező, harmadik részében, amelyet a könyv „filozófiai megalapozásának” szánt, „az árut mint Baudelaire allegorikus nézőpontjának beteljesedését” akarta bemutatni (LEVÉL HORKHEIMERNEK, 1938. IV. 16. és ADORNÓNAK, 1938. XII. 9. – BRIEFE. 2. kötet, 752. és 791–793. o.). Végül Benjamin az áru fétisjellegeiben jelöli meg a két tervezett munka végső „konvergenciapontját” (LEVÉL HORKHEIMERNEK. G. S. V/2. kötet, 1166. o.).

53. Vö. G. S. V/1. 422–424. o.

54. Vö. uo. 48., 59., 824–846. o. és különösen nevezetes esszéi a fényképezés történetéről (A. N. 697–710. o. és G. S. III. 495–507. o.).

55. DAS PASSAGEN-WERK. V/1. kötet, 494. o.

56. Uo. V/2. kötet, 1032. o.

57. „...[A]z új, mindenekelőtt az árutermelés által feltételezett teremtmények és életformák [...] egy fantazmagória együttesébe lépnek. Meg kell mutatni, hogy ezek a kreációk hogyan »dicsőülnek meg« [verklärt], és nemcsak ideológiailag, elméleti feloldozásban, hanem érzékileg, közvetlen jelenvalóságukban, érzéki módon. Mint fantazmagóriák adják elő magukat.” (DAS PASSAGEN-WERK. V/2. 1256. o.) „Ezek a képek: vágyálmok, bennük próbálja a közösség a társadalmi produktum tökéletlenségét, valamint a társadalom termelési rendjének hiányosságait megszüntetni és ugyanakkor megdicsőíteni.” (PÁRIZS, A XIX. SZÁZAD FŐVÁROSA. K. P. 77. o.) „A világiállítások megdicsőítik az áruk cse-reértékét. Olyan keretet teremtenek, amelyben használati értékük a háttérbe szorul. Megnyitnak egy fantazmagóriát, amelybe az ember azért lép be, hogy elszórakoztassa magát. A szórakoztatóipar ezt megkönnyíti neki, felemeli őt az áru magasába. Átengedi magát manipulációinak, és élvezi elidegenülését önmagától és a többiektől.” (Uo. 82–83. o.) „Valójában nemigen lehet a csereérték »fogyasztási« másnak fel-fogni, mint beleélésnek.” (LEVÉL ADORNÓNAK. 1938. XII. 9. BRIEFE. 2. kötet, 799. o.) Stb. stb.

58. PÁRIZS... K. P. 88–89. o.

59. DAS PASSAGEN-WERK. G. S. V/2. 676. o.

60. Uo. V/1. 488. o.

61. „Az árutermelés dialektikája a fejlett kapitalizmusban: a termék újdonsága – a kereslet ösztönzőjeként – korábban ismeretlen jelentőségre tesz szert. Ugyanakkor a »mindegyire-ugyanaz« érzékileg megjelenik a tömegtermelésben.” (Uo. V/1. 417. o.) „...[A]z új és az örök ugyanaz antinómiaja... teremt meg azt a látszatot, mellyel az áru fétisjellege elhomályosítja a történelem valódi kategóriáit.” (LEVÉL HORKHEIMERNEK. 1938. VIII. 3. G. S. V/2. 1166. o.)

62. DAS PASSAGEN-WERK. V/1. 576. o.

63. „A fogyasztó [...] többnyire híján van a szakértelemnek”, s eközben „mind fontosabbá válik az ízlése – mind neki, mind a termelőnek. A fogyasztó számára azért értékes, mert többé-kevésbé igényes el-leplezője hozzáértése hiányának. A termelő számára pedig azért értékes, mert új inger a fogyasztásra”.

(METHODENFRAGMENT. G. S. I/3. 1167–1168. o.) „A szokások alkotják a tapasztalat armatúráját, az élmények szétszedik őket.” (G. S. V/1. 430. o.)

- 64.** Az *Erfahrung*, a kollektív, hagyományban rögzített jelentéseken át szervezett és artikulált tapasztalat a modernitás viszonyai között ténylegesen *kettéágazik*: *Erlebnisre*, a kimondhatatlanná privatizált, szubjektívan átérzett élményre és az *információra*, mely korlátlanul közölhető és verifikálható, de immár egyáltalán nem vonatkozik a személyes életre, abba nem integrálható. Ily módon a modern kultúra dualisztikus szerkezete, művészetekre és tudományokra való antinomisztikus felosztása közvetlenül kifejezi a mindennapi tapasztalat szerkezetét. Vö. mindenekelőtt DER ERZÄHLER (II/2. 438–465. o.) és MOTÍVUMOK BAUDELAIRE KÖLTÉSZETÉBEN (K. P. 228–275. o.).
- 65.** Vö. G. S. V/1. 584. o.; V/2. 1256. o. – Benjamin ezt olykor élesebben, mehökkentőbben (és talán kérdésesebb módon) fogalmazza meg: „A kultúra fogalmának kialakulása, úgy látszik, a fasizmus egy korai szakaszában történt.” (PÁRIZSI LEVÉL I. [1936.] K. P. 167. o.)
- 66.** Uo. 172. o.
- 67.** EDUARD FUCHS... [Eltértem a K. P. 346. oldalán olvasható magyar fordítástól, vö. G. S. II/2. 477. o. – *A ford.*] Vö. továbbá: „A »mentés« fogalmához... Mitől mentik meg a jelenségeket? Nemcsak és nem annyira a rossz hírnévtől és megvetéstől, melybe keveredtek, mint inkább attól a katasztrófától, amelynek egyfajta áthagyományozásuk, »örökségként való megbecsülésük« nagyon gyakran feltűnteti őket... Van olyan áthagyományozás, amely a katasztrófát jelenti.” (DAS PASSAGEN-WERK. V/1. 591. o.)
- 68.** „Az osztály nélküli társadalom létformáit értelmellen volna a kultúremberiség [Kulturmenscheit] képére elgondolni.” (Uo. 583. o.)
- 69.** Ebben a tekintetben jellemző, hogy a frankfurti iskoláról írt szemlecekkében (NÉMET INTÉZET A SZABAD KUTATÁS SZOLGÁLATÁBAN [1938]) Marcusénak az „*affirmatív kultúráról*” írt híres tanulmányára utalva Benjamin csak e fogalom *negatív* aspektusát emeli ki (vö. A. N. 944. o.). Szintén idetartozik hangsúlyozott távolságtartása a kultúrtörténet elismert „remekeivel” szemben: e művek, miután a „kultúra” tökéletesen asszimilálta őket, alkotmányának sarkalatát képezik, a jelenben nem tehetők valódi, tényleges tapasztalat tárgyává. Emellett persze az is igaz, hogy általában „*a tartósság és az elavulás... keveset jelent számára; mert ezt a történelmet nem ismeri el törvényes kritikai hatóságnak*” (Radnóti Sándor: i. m. 163. o.).
- 70.** DAS PASSAGEN-WERK. G. S. V/1. 55. o.
- 71.** Vö. G. S. II/2. 477. o.; III. 525. o.; V/1. 584. o. stb.
- 72.** EDUARD FUCHS... K. P. 346. o.
- 73.** A TÖRTÉNELEM FOGALMÁRÓL. A. N. 965. o.
- 74.** DAS PASSAGEN-WERK. V/2. 1255. o. – Benjamin egyik fő kifogása az ideológiai kritika szokásos gyakorlata ellen ebből az álláspontból következik, amely kiemeli a befogadás kreativitását és a jelentés történelmi nyitottságát. Az ideológiai kritika, amely kizárólag a műesztétikai jelentésének és keletkezési ideje társadalmi struktúrájának összefüggését hangsúlyozza, rögzített, egyszer s mindenkorra adott jelentésének kibetűzésében a struktúrát teszi relevánssá. „*Igazság szerint aspektusának változnia kell a különböző korokkal, amelyek viszszapillantanak rá.*” (PARISER BRIEF II [1936.] II/2. 500. o.)
- 75.** Vö. PÁRIZSI LEVÉL [I]. K. P. 176–177. o.
- 76.** Vö. PÁRIZS... K. P. 89. o., PASSAGEN-WERK, V/1. 422–423. o. stb.
- 77.** Vö. uo. 239. és 522. o., de idetartoznak azok a megjegyzései is, amelyekben a múzeumokat mint erőszakosan felfokozott enteriőröket jellemzi. – Ki kell azonban emelni, hogy ezek a párhuzamosságok Benjaminsnál nem feltételezik, hogy a kulturális szerveződési formák valamiképp oksági függésben volnának a gazdasági szervezettől, vagy hogy az utóbbiak időben megelőznék az előbbieket. Kettejük tényleges történelmi viszonya éppenséggel a fordított is lehet: „*A műalkotáson iskolázott szemlélődő magatartás lassan átalakul áruk utáni sóvárgássá.*” (Uo. 521. o.)
- 78.** Vö. uo. V/2. 1255. o.
- 79.** DAS KUNSTWERK... (ERSTE FASSUNG). I/2. 440. o.
- 80.** A MŰALKOTÁS... K. P. 386–387. o.
- 81.** Uo. 309. o.
- 82.** Uo. 306. és 309. o.
- 83.** Vö. DAS PASSAGEN-WERK. V/1. 55–56. (= PÁRIZS... K. P. 82–83. o.) és 514. o.
- 84.** Vö. ADORNO LEVELE BENJAMINNAK. 1935. VIII. 2. In: Benjamin, W.: BRIEFE 2. 671–683. o.
- 85.** Ezt a nézetet a legmeggyőzőbben S. Buck-Morss fejtette ki: THE DIALECTICS OF SEEING. Cambridge, MIT Press, 1989, különösen 279–286. o.
- 86.** LEVÉL BENJAMINNAK. 1935. VIII. 2. BRIEFE 2. 672. o.

87. Uo. 678. o.

88. Uo. 672. o.

89. „...[K]i az álom alanya? A XIX. században bizonyosan csak az egyén; ...az objektív értéktöbblet pontosan az egyedi szubjektumokban és velük szemben realizálódik. A kollektív tudattalant csak arra találták föl, hogy eltereljék a figyelmet az igazi objektívításról és korrelátumáról, vagyis az elidegenült szubjektívításról. A mi dolgunk az, hogy ezt a »tu-

datot« dialektikusan polarizáljuk és feloldjuk a társadalom és egyén között, nem pedig az, hogy az árujelleg képi korrelátumává galvánózzuk.” (Uo. 674–675. o.)

90. Meg kell azonban jegyezni, hogy a PASZ-SZÁZS-MŰ-höz készített jegyzeteiben Benjamin kivonatotja A TŐKE egy helyét, ahol Marx bírálja az áru ilyen felfogását. Lásd G. S. V/2. 805. o.

Jánosy István

DSIDA JENŐ EMLÉKÉRE

Kószálok Tinti kutyámmal,
elkapjuk a kósza cicát.
S megbékélvén a világgal
támogatom Violát,
kinek feltört a bokája,
s búbánat emészti igen,
hogy legyőzte a vágya igája:
ott sír a kereszt töviben.

Nézem reszketve kajánul
és bánatosan, hogy a lány
vergődik. Szinte aláhull
az emlékek fonalán.

Ily élmény sok nem adódik.
Alant vöröslük a Nap;
s tűnik... Aztán lecsukódik
a láda...

LATINÓRA

Csodásan indult ez a szerelem.
Darvak szálltak Karthágó felett.
A királynő égbe révedett.
Végtelen égbe foncsorult a kékség.

A fehér mellű férfi feledte küldetését.
Ájultan feküdt ölében a nő:
félénk őziketeste lőtt ünő,
túl hosszú comb, homokóra derék.
Térdre parancsol a büszke száj.
Nofretéte-nagyív szeme már szinte fáj.

Álmos pillákon megáll az idő.
Az álom szépség-jóság mind kevés.
A Jogar intett: indulni kell.
Szörnyű ez az eleve elrendelés:
sorsába az ember nem szólhat bele.
A tördöfés...

— — —

A tanár elnémult. Rájuk tört a jelen.
S nem maradt diákszem könnytelen.

NOVELLAPÁLYÁZAT

Majoros Sándor

NEGYVENÖT HOLD

Négyéves koromban a nagyapám kukoricafosztót dugott a valagamba, azóta irtózom a paraszti munkától. Ez a magyarázata annak, hogy sosem tudtam megérteni apámat, aki minden áldott nap kibiciklizett a határba, hogy megnézzze, miként fejlődik a kukorica. Ha már ott volt, fattyazott egy kicsit, tépdeste a vadcírkot, vagy szedegette a bogarakat. Úgy szerette azt a földet, mintha attól függött volna a megélhetése, pedig huszonkét kvadráton alig termett valami, s azt a keveset is elvitte az adó. Apám dél-előttönként a malomban zsákolt, s az egész család abból élt, amit ott megkeresett. A legnyomorúságosabb időkben sem gondolt arra, hogy eladja az örökségét, pedig anyám kiszámolta, hogy a föld árából villanysparheltot meg új konyhabútort vehetünk volna. Úgy látszik, anyám vérért örököltem, mert mindenben egyetértettem vele, s ő hálából a pártomat fogta minden vitás kérdésben. Azt mondta, úrigyereknek születtem, csak éppen módot nem adott hozzá az Isten. Igaza volt, mert még ma is megborzongok, ha eszembe jut, milyen kínokat éltem át kapálás közben, s hogy rettegtem minden egyes kukoricatöréstől. Nem is annyira a munka nehezétől, mint inkább az

üszökmérgezéstől félttem, mert pusztá kézzel kellett lefejtennem a termésen éktelenkedő fekete bolyhokat. Ilyenkor már apámék se vidámkodtak, mert a mi huszonkét kvadrátunk a Csepella-birtokkal volt határos, amelynek negyvenöt holdján mindig szebbnek látszott a kukorica. Hiába szórtuk át a kivágott tarackot, a mácsonyát, sőt még a vadcirkot is, ármánykodásunk mit sem ért, mert Csepella Jóska dús gazdag maradt, mi pedig egyre szegényedtünk.

Most már tudom, Csepella nem volt olyan tehetős, mint amilyennek elképzeltük, de a hatvanas évek szegénységében, amikor a szövetkezet is csak nyűglődött, óriási vagyonnak látszott az a negyvenöt hold. A háború előtt Csepellának száztíz holdja volt, s a fölszabadulás után tizenötöt hagytak meg neki. Ez volt a földmaximum, amelyről apám és Anti bátyám oly sokat álmodozott. Néhányan, köztük Csepella is, kijátszották a törvényt, mert elváltak a feleségüktől, s ráírták a maximumot. Úgy tudom, Kollár Bandi is így cselekedett, de ő csak huszonkét holdat menthetett meg. Csepellának viszont megmaradt harminc holdja, és még tizenöt, amire senki sem tudott magyarázatot találni. A piacon, az artézi korrlátjánál, vagy a borbély előtt, ha összeverődött pár ember, rögtön Csepelláról és a harmadik tizenöt holdjáról kezdtek beszélgetni. Nem volt nehéz kihallgatni őket. Azt pusmogták, Csepella olyasféle háborús szolgálatokat végzett, amelyekről a történelemkönyvek mélyen hallgatnak. Apám is mondogatta, hogy tizenöt holdas ajándékot csak a veseleverős, szájba hügyozós nehézfiúk kapnak, de szavaiból nem érződött semmilyen indulat. Csepellához csak a környékbeli telepesek jártak, velük üzletelt, s velük intéztette el ügyes-bajos dolgait. Ezek a figurák Lugert hordtak a farzsebükben, amiből arra következtettünk, hogy résztvevői voltak a népfelszabadító háborúnak. Messzire elkerültük tehát Csepellát és a különös gúnyába bújt, különös fegyvereket villogtató familiárisait. Még Dudás Pista, a szövetkezet újonnan megválasztott igazgatója is óvakodott tőle. A tizenöt holdas ajándék háttere nem érdekelte, mert tudta, hogy az ilyesmit utólag mindig legalizálják, de ha tehetné, mindig mindenütt ellene agitált. Szamadó juhászból lett szövetkezeti igazgató, mégis úgy beszélt, mint a legrafináltabb városi ügyvédek. Anti bátyám is elhitte, hogy Csepella titkos összeesküvő, aki arra készülődik, hogy visszaállítsa a több tízezer holdat birtokló Szemzők, Pilákok és Fernbachok uralmát. Elhitte azt is, hogy a Csepellához hasonlók manipulálnak a természettel, s őmiattuk szegény az ország. Engem is győzögetett, sőt elvitt a munkásgyűlésekre, hogy hallgassam meg Dudás szónoklatát. Behúzódtam a cigarettázó, bortól és izzadságtól savanyú munkások közé, s bár becsülettel végigültem az egész értekezletet, egyetlen szót sem hallottam, ami Csepellára vonatkozott volna.

Az idősebbek nem féltek ettől a családtól, s arra is csak rálegyintettek, ha valamilyen furcsa betegség érte őket. Amikor Csepella Marika felelés közben összeesett a táblánál, egy percig sem lehetett kétséges, hogy az esetnek köze van az apja mesterkedéseivel. Aki istentelen életet él, azt előbb-utóbb utoléri a végzet. Úgy látszott, Csepella minden rosszaságát vagy nem egészen tisztességes üzelmait a lányán torolja meg a sors. '67 májusában Marikát eszméletlen állapotban szállították be a kórházba, s mert még aznap kiderült, hogy agyhártyagyulladását kapott, rögtön kijöttek az egészségügyiek, és fertőtlenítették az iskolát. Marika otffelejttett táskáját, irkáit mind elégették. Ugyanúgy ökölnyire zsugorodott a gyomrom, mint amikor az üszkös kukoricát kellett megérítenem. Alig vártam, hogy apámnak is elújságotljam a hírt, de ő csak legyintett, és kijelentette: ezek mind ilyenek. Anti bátyám a pártomat fogta, s megpróbálta elmagyarázni az apámnak, hogy az agyhártyagyulladás halálos betegség. Apám erre jót nevetett, és azt mondta: Csepelláék jóban vannak a halállal.

Sértődötten elvonultunk. Később fölmásztunk a kápolnadombra, onnét lestük Csepellák portáját, de semmi rendkívülit nem tapasztaltunk. Csepella éppen Ratkovics Gyúróval tárgyalt, aki a napszámósaít fölügyelte. Ratkovics még a háború ideje alatt bukkant föl Csepellák portáján, s azt híresztelték róla, hogy '42-ben több szekér élelmiszert vitt le Szerémségbe a partizánokhoz. A bátyám közben már el is felejtette, mi történt Marikával, mert ahányszor meglátta Csepellát, mindig a negyvenöt hold jutott eszébe. Ratkovics, mondta félhangosan, őt kell megkörnýékeznünk.

Ki tudja, mi történt volna, ha szóba áll evvel a sötét alakkal. Ratkovics a kiskabátja zsebében viselte a meggy magkőpőt, ahonnét könnyűszerrel előránthatta. Nem kérkedett vele, de néha elővette, megmutogatta, s egyszer fogadásból ellőtte a villanydrótot. Nem csináltak vele semmit, mert mindenki tudta, hogy ez az ember háborús hős, s hogy Csepella Jóskával komázik. Anti bátyám egészen addig tőle akarta megtudni a negyvenöt hold körüli igazságot, amíg Csúpity Pista meg nem vásárolta a morzsolót. Utáltuk őt is, de korántsem annyira, mint Csepelláékat. Neki csak az volt a bűne, hogy ősszel, a hajtóvadászat idején a diszvendégeket fuvarozgatta. Nem sok szava lehetett ebben a társaságban, de azt azért elérte, hogy békén hagyják s elnézzék nem egészen tisztességes üzelmeit. A szövetkezet – ki tudja, mi okból – leselejtezett gépeit vásárolta meg, s miután följúította őket, újból eladta a szövetkezetnek. Ilyenkor Dudás zsebébe is belepottyant egy-két garas, ám ezt senki sem tudta bizonyítani. És az sem valószínű, hogy létezett ilyen törekvés. Biztos vagyok benne, hogy Csúpity mesterkedését politikailag is támogatták. Pártfogók nélkül sosem merészelt volna kiváltani az ipart, és ami még ennél is lényegesebb: sosem lett volna annyi pénze, hogy megvásárolja azt az átkozott morzsolót. Vasúton hozták a faluba, mégpedig éjnek évadján, hogy ne lássa senki, amikor leszállítják a vagonból. Csúpity Pista jól tudta, hogy egy vagyont érő morzsológéppel nem állhat ki a nyilvánosság elé, ezért lecsusztatolta róla a festéket, a vasalásokat meg lószarral kente be, hogy rozsdásodjanak. Néhány hét múlva, amikor a gép már elég kopottnak és megviseltnak látszott, kihirdette, hogy napszámósaít keres. Először a reszkető kezű Sólya Sándort fogadta föl, utána meg a részeges Bogárdit, aki nem sokkal előbb jött haza az elvonókúráról. Azután megjelentek nála a kötekedő Halasiak, s mindez fényesen bizonyította, hogy Csúpity Pistának nem munkásokra, hanem banditákra volt szüksége.

A legvadabb rémálmaimban sem hittem, hogy ők lesznek a munkatársaim. Anti bátyám az oka mindennek. Egy hónappal azután, hogy a Csúpity-féle banda morzsolni kezdett, elterjedt a hír: nemsokára Csepella huszonkét öles göréja is sorra kerül. Huszonkét öl kukorica megvan vagy hatvan mázsa. Apám rögtön szorozgatni kezdett. Ötezer-kétszáz, mondta elképedve, de Anti bátyámat nem érdekelte a csillagászati összeg. Most végre kiderült az igazság, suttogta. Ez az egész cirkusz azért van, hogy Dudás emberei bejussanak Csepella udvarába s bizonyítékokat keressenek. El kell szegődnünk Csúpity Pistához! – jelentette ki hirtelen. Tán csak nem képezed, hogy én is részt veszek ebben a marhaságban, háborogtam, de Anti nem túrt ellenkezést. Kötelességünk részt venni, mondta, és tiszta erőből gyomorszájon vágott. Amíg levegőért kapkodtam, előadta a tervét. Köllünk mind a ketten, hogy megoszthassuk Csúpity meg Csepella figyelmét. Ezek úgyis csak egymással mérkőznek, bizonygatta. Ha bent leszünk, jegyezz meg mindent, amit látsz, minden formát, minden furcsaságot, hogy később le tud rajzolni egy papírzsákdarabkára. Lehet, hogy nem találsz majd semmi különöset, de akkor is figyelj, nézelődj, szuktass, okitgatott. De hát mit keresek? – sopánkodtam. Az összeesküvés jeleit, vágta rá Anti bátyám. Elárulhatja bármi, mond-

juk egy száradó ruhadarab, aminek egyenruhaformája van, vagy egy szárkúpból kikapkodó puskatus. De nagyon vigyázz, nehogy észrevegyenek, egy ilyen sötét gazember gyilkolni is képes.

Apánk kifejezetten megtiltotta, hogy ilyesmibe lovaljuk magunkat, ezért titokban mentünk el Csúpity Pistához. A gangban ült, egy viaszosvászonnal letakart asztal mellett, és szalonnázott. Nem nagy kedvem volt idejönni, s még jobban lelombozódtam, amikor megláttam a fészernél sötétlő morzsolót. Anti bátyám azt mondta, azért akarunk dolgozni, mert anyánk megbetegedett, és orvosra kell a pénz. Rosszul hazudott, de fölényben érezte magát, mert tudta, hogy Csepellák huszonkét öles göréjához nem elég négy ember. Csúpity egy kézlegyintéssel beléfojtotta a szót, s azt mondta, holnap reggel ötkor várjuk meg a vályús artézínál. Nem mondhatnám, hogy örültem a döntésének. Jobban szerettem volna kárászolni a halastóban vagy sütkérezni a duzzasztógáton, de ennek most befellegzett. Úgy tettem, mintha szívvel-lélekkel benne lennék a dologban, és késő éjszakáig virrasztottam Anti bátyámmal, aki arról pövedált, mi minden kerülhet elő abból a huszonkét öles göréből. A parasztok a kukoricában rejtegetik azt, ami rejtegetni való, suttogott. Régi könyvek, ezüstszelencék meg fegyverek! Én már láttam olyan görét, amelyikből két lovassági kard is előkerült, mondta fojtott hangon. Most már megértettem, milyen bizonyítékra számít: abban az irdatlan mennyiségű kukoricában biztosan rejtőzködik néhány háborús ereklje. Lehet, hogy a magyarok ideje alatt szerzett fegyverek, de az is lehet, hogy robbanóanyag, ami a partizánokkal folytatott üzletelés idején került oda. Dinamitrudak vagy tojásgránátok, mondta a bátyám, aztán a fal felé fordult.

Másnap hajnalban Sólya Sándor zörgött az ablakon, mert a hosszú virrasztás miatt mindketten elaludtunk. Mosdatlanul, búzló szájjal rohantunk a gyülekezőhelyre, ahol már pöfögött az öreg Hoffer, s a morzsológépen trónoló banda gúnyos, lekicsinylő pillantásokkal méricskélte bennünket. Hátrakerültünk a saroglyára, ahol semmit sem ért az egyébként is kezdetleges rugózás. Sólya élmunkása volt Csúpitynak, tehát a gép első részére, a garat fölötti lengőrészre telepedhetett. Bogárdi belógatta lábát a garatba, amely egy páncélos lefelé fordított lövegtornyára emlékeztetett. Előrecsúsztam, és a kezemet bedugtam a meglehetősen öblös nyílásba. Nem sokáig kellett tapogatóznom: a lefűrészelt ágyúcső csonkját ott találtam meg, ahol sejtettem. Rásandítottam a bátyámra, de nem mondhattam neki, hogy pucoljunk innen, mert a két Halasi gonosz tekintettel fixírozott bennünket. Pisszogtam, sziszogtam, ám Anti teljesen megrészegett attól, hogy bejuthatunk a „nagy ellenség” birodalmába. Sólya Sándort kérdezgette, milyen ez a munka, hogy lehet vele keresni, s van e délben ebédidő, de láttam, nem érdeklik a válaszok. Amikor megérkeztünk, elsőnek ugrott le a gépről, és segített kinyitni a nagykaput. Megint gombóc került a hasamba, mert eszembe jutott Marika betegsége, de most már nem volt menekvés. Megvártuk, hogy Csúpity az udvar közepére kormányozta a traktort, aztán lecsatoltuk a gépet, és odatoltuk az óriásinak látszó göré elé. Csepella Julis néni közben kihozta a dzsezvákát, s amíg megkávéztunk, Csúpity beosztotta a munkát. Csutkás lettem, ami első pillantásra nevetségesen könnyűnek látszott, de észrevettem, hogy a többiek kajánul vigyorognak. Pár perc múlva azt is megtudtam, miért. A morzsológép faránál, ahol a csutka kiözönlött, erős légáram terelte kifelé a léhát, ami szűrt és égetett, mint az árpapelyva. Mindemellet a gép belsejében, ki tudja, miféle traverzeken és csatornákon, rendszerint föltorkollott a csutka, s csak behajolva lehetett kipiszkálni. A forró levegőben fuldokolva, a léha ostromától megvakulva s az irtózatossá zörgéstől részben megsüketülve már kora reggel

azt hittem, eljött a végórám. A fiúk közben szalmahordó kosarakba fejtették a kukoricát, s a fosznideszkákon végiggyalogolva zúdították be a garatba. Nekik se lehetett könnyű, de a brutális Halasiak már beleedződtek a dologba, a bátyám meg fogcsikorgatva igyekezett helytállni. Bogárdi már kevésbé bírta a tempót, s néha, amikor a csutka rendben folydogált, észrevettem, hogy megáll, és a homlokát törölgeti. A legjobb sora a reszkető kezű Sólya Sándornak volt, aki a transzmisszió fölügyelete mellett a zsákokat kötözte. A megtelt, bekötözött csalánzsákokat Csepella tragacson tolta be a magtárba, Csúpity Pista meg a ganglépcsőn ült, és unalmas ábrázattal cigarettázott. A legborzasztóbb munka is elviselhetővé válik, ha megszokja az ember. Tíz körül, amikor a morzsoló etetése ki tudja, miért egyenletesebbé vált, annyira magamhoz tértem, hogy eszembe jutottak a bátyám utasításai. Körül kellett néznem ebben az irdatlanul nagy udvarban, s megkeresni a titkos szövetség bizonyítékait. Anti azt mondta, egy száradó ruhadarab is árulkodó lehet, vagy egy szárkúpból előkandikáló puskatus. Láttam, hogy egyre noszog a tekintetével, mert ő, részint a munka sodrása, részint a deszkapalló keskeny volta miatt nemigen nézelődhetett. Odakiáltottam Sólyának, hogy ügyeljen a csutkára, és hátramentem a szárkúpok közé. Formaságból előkerestem a füttyülőmet, megráztam egy kicsit, s közben meresztgettem a szemem. Csoda tudja, mire gondolhatott a bátyám. Sem az udvarban, sem a fészerekben nem láttam semmi különöset, ami természetes, hiszen ha Csepelléknak volt rejtegetnivalójuk, nem rakták ki a világ szeme elé.

Kelletlenül bár, de visszaballagtam a géphez. Csúpity épp akkor állította meg a traktort, s a hirtelen támadt csöndben úgy harangoztak a fülemben, hogy hirtelenében nem is érttem, miről van szó. Cigaretaszünet, óbégatott Sólya, s tudtam, hogy bár utálok a cigarettát, most mégis rá kell gyűjtanom, mert különben velem fognak takarítani. Az eperfa alá húzódtunk, s egy vödör langyos vízzel mostuk le magunkról a verejtéket. Az egyik Halasi cigarettát vett elő, mindenkit megkínált, és azt mondta, valakinek el kéne menni sörért. Láttam, hogy Bogárdi szárazat nyel, s mintha a keze is megrándult volna, de visszafogta magát. Beleszívta a cigarettába, de vigyáztam, hogy a füst ne menjen le a torkomon. Olyan érzésem volt, hogy mindenki engem néz, s már majdnem jelentkeztem, amikor észrevettem a bátyám kigyótekintetét. Mintha azt mondta volna: nem mész sehová, neked küldetésed van, s már indul is a Csepellától szerzett csatos üvegekkel. Jó félóra múlva ért vissza, amikor már javában morzsolunk. A nap pontosan a fejünk búbjára tűzött, s az izzadságtól meg a ránk tapadt portól olyan szürkék voltunk, mint a kukorica közül kibukkanó egerek. A kútvíz nem oltotta el a szomjunkat, mert áporodott mellékíze volt, amelynek alapján arra következtettünk, hogy nemrég patkány vagy macska fulladhatott bele. Ez a csekélység akkor már senkit sem érdekelt. A Halasiak eltorzult arccal cipelték a kosarakat, Bogárdi ott tántorgott a góréban, s úgy látszott, közel a perc, amikor colstok módjára összerogy. Csepella egy szénakaparó villával elhúzta mellőlem a fölhalmozódott csutkát, Csúpity pedig elunva magát a hűvösön, hátrament a veteményeskertbe, és a földiepret kezdte csemegézni. Csepella Julis néni egy fonott széket helyezett a gangba, kibélelte vánkossokkal, és kivezette a szobából a még mindig gyengélkedő Marikát. Sólya, aki jóval öregebb volt, mint én, de azért tudnia kellett az iskolában történelekről, rögtön odaszaladt, és beszélgetni kezdett velem. A munkája felől megtehettem, mert a transzmissziót mézezni nem nagy dolog. Hátat fordítottam nekik, és teljes erőmből kapartam a csutkát. Akkor a port csaptam, hogy se én őket, se ők engem nem láthattak. Majdnem megfulladtam már, amikor megjött Anti az üvegekkel, s az egyik Halasi megállította a masinát.

Anti szélesen mosolyogva mutatta föl az egyik üveget. Gyöngyözött rajta a lecsapódott pára. Csúpity Pista akkorát rikkantott, hogy azt hittük, belelépett a gereblyébe. Anti bátyám a Két Galambból hozta a sört, ahol jégveremben tartották a hordókat, tehát ennél hidegebb nedűt a környéken senki sem találhatott. Megint csak leültünk az eperfa árnyékába, és csöndesen sörözgettünk. Szemben velünk ott magasodott a harckocsialkatrészekből készített morzsológép, s most, hogy a jeges folyadék apró kortyokban szánkázott le a torkunkon, már nem tűnt olyan félelmetesnek. Néztük a gépet és Csúpity Pistát, amint egyik kezében olajzóval, a másikban egy sörösüveggel ügyködik körülötte. Bogárdival nem sokat törődtünk, mert mindannyian tudtuk, hogy bevette az Antabusz tablettát. Anti bátyám pontosan erre játszott. Nem volt őbenne semmilyen hősiesség s még inkább nem közösségi szellem. Biztosra vette, hogy Bogárdi nem bírja túrtörtetni magát, s mivel a sör jéghideg, sokkal nagyobb a csábítás. Ha pedig iszik, akkor rosszul lesz, s ez a rosszullet bármire fölhasználható. Ezért nézett rám olyan átható tekintettel, s ezért érzem még ma is, hogy cinkostársra vagyok ebben a szörnyű bűnesetben.

A többiek egyáltalán nem hatódtak meg attól, hogy bejutottunk a Csepella-birodalomba. Senkit sem érdekelt, hogy a negyvenöt hold megfejtése itt van a kezünk ügyében, s ez az igazság a szó valóságos értelmében meg is érinthető. Minden újabb fogás közelebb hozott a megoldáshoz, még akkor is, ha csak az eperfa kérgét vagy a villa nyelét tapogattuk. Ez a semmirekellő társaság úgy viselkedett, mintha az a bizonyos összeesküvés, amelynek körülményeit, bizonyítékait kerestük, nemcsak hétköznapi, hanem köztiszteletnek örvendő cselekmény volna. Bogárdi közben lerogyott az eperfa tövébe, s magához kapott egy üveget. Egy sör az semmi, mondta akadozó hangon, és belekortyolt. Csúpity közben odakiáltott, hogy ideje folytatni a munkát. Sólya beröföntette a traktort, s a gép belsejéből vöröses léhafelhő csapódott ki, s nem egykönnyen akart leülepedni. A Halasiak meg a bátyám fölmasztak a góréba, én meg utánuk hajítottam a kosarakat. Nézz csak oda, kiáltotta az egyik Halasi. Megfordultam. A léhafelhőben igen bizonytalanul bár, de megláttam a hanyatt fekvő Bogárdi körvonalait. Eszembe jutott, hogy aki beveszi az Antabuszt, és megiszik rá egy korty pálinkát, rögtön szörnyethal.

Átbújtam a gép alatt, és kihúztam a dízelmotor leállító gombját. A gép döhögve állt meg, s amikor visszafordultam, már mindenki ott tolongott az eperfa mellett. Csepella Julis néni Marikát támogatta, a bátyám pedig mesterséges légzést próbált adni a semmibe révedő Bogárdinak. Elszántsuk, ugyanakkor őszintének látszott. Még a tajtékot sem törölte le Bogárdi szája széléről, ami hallatlan önuralomra s még nagyobb céltudatosságra vallott. Nem hagyhattam cserben, annál is inkább, mert evvel a cselekedetével egyszer s mindenkorra tisztázta magát.

Csepella kapkodva húzott vizet a kútból, tehát a bátyám a lehető legjobbkor kiáltott oda, hogy szalmiák kéne vagy naftalin, ami az ájultat észhez térítené. Van naftalinjuk? – kérdezte Csepella Julis nénitől, aki Marikát térigette. Bent van a nagy szobában, rebegette az asszony, de csak a bátyám figyelt rá. Rám nézett, s intett, hogy lóduljak. Sok minden sűrűsödött bele ebbe a pillantásba, de nem volt időm tünődni rajta. Föl-szaladtam a ganglépcsőn, s bementem a konyhába. Vártam egy kicsit, hogy a szemem megszokja a sötétséget, aztán kihúzgáltam a fiókokat, belekotortam a fásládába, benéztem a divány párnája alá. Nem találtam semmit. A középső szobában kinyitottam a ruhásszekrény ajtaját, beletúrtam a cipődobozokba, a sublót rekeszeibe. Varróeszközök, összehajtogatott vásznak vagy dunsztgumival átfogott családi fényképek kerül-

tek a kezembe. A sublót tetején, egy öblös porcelánedényben fölfedeztem Csepella bugyellárisát. Alig volt benne pár apró. Sietve eltüntettem a keresgélés nyomait, aztán bementem az első, teljesen befirhangozott szobába. Amikor az ajtót kinyitottam, olyan tömény állapotbúzt éreztem, hogy azt hittem, elájulok. A függöny résein éles fénycsíkok vetődtek be, s úgy izzottak, mint a villanykörte volfrámszállai. A levegőben szállingáló por összetalálkozott evvel a fényességgel, és hol erre, hol arra térítgette az útját. Ez a semmi kis világosság untig elegendő volt ahhoz, hogy fölfedezzem az ágyban fekvő alakot.

Nem tudom, meddig állhattam ott, de végül a vállamra nehezedett egy kéz, és kipenderített az udvarra. A bátyám még mindig Bogárdi mellett guggolt, s mikor meglátta, mi történik, lassan, nehézkesen föltápáskodott. Csepella Julis néni az eperfának borulva sírdogált, de nem Bogárdi miatt. Csepella átkozódva jött le a ganglépcsőn, fölemelt a földről, és teljes erejéből a morzsológéphez lódított. Kiáltani sem volt időm, nemhogy magyarázkodni. Mint az örült nekem rontott, egyetlen ütéssel kiverte mind a két metszőfogamat, s már a földön feküdtem, amikor a Halasiak nagy nehezen megállították.

A ricsajra átjöttek a szomszédok, s egyikük elszaladt a rendőrökért. Ők szállították el Bogárdi holttestét meg a fékezhetetlennek látszó Csepellát. Apám is előkerült, és szörnyen dühös volt, hogy itt, ebben a társaságban talált meg bennünket. El is tángált volna bizonyára, ha nem vagyok olyan nyomorúságos állapotban. Azt persze nem mulasztotta el, hogy kioktasson bennünket. Nem szégyellitek magatokat? – mondta. Rendőrségi ügybe keveredni, és pontosan Csepella miatt. Megfejtettük a negyvenöt holdat, nyöszörögtem. Mi az úristent fejtettetek meg?! – emelte föl a hangját. A negyvenöt holdat. Csepellának van egy rokona, mondta a bátyám. Ezt fejtettétek meg?! – kiabált az apám. Neki is jár a törvény szerinti tizenöt... folytatta volna a bátyám, de elhallgatott, mert attól félt, nem ússza meg verés nélkül. Ezt fejtettétek meg? – ismételte az apánk lecsillapodva. Mindenki tudja, hogy Csepellának van egy testvéröccse. Angolkórt kapott még négyéves korában, és annyira szégyellték, hogy nem merték kihozni a világ színe elé. Harminc éve tartják abban a szobában. Ennek az embernek már harminc évvel ezelőtt meg kellett volna halnia, de valamilyen csoda folytán életben maradt, tette hozzá valamivel később. Csepella gyűlölte az öccsét, mert az anyjuk halála után rámaradt, az öccse pedig őt, mert itt tartotta az élők sorában. És az összeesküvés, a szájba hugyozás? – érdeklődött a bátyám, mert abban reménykedett, hogy apánk sok mindent elhallgatott, de ő válasz helyett ideadta a zsebkendőjét, s intett: töröljem le a vért a szám sarkáról. Az artézi kútnál megnedvesítettem a zsebkendőt, és megnyomogattam vele az arcomon csúfoskodó plezúrokat. Sokan jártak arra, de senki se jött oda megkérdezni, mi történt. Elmentek Dudáshoz, a mindenható szövetkezeti igazgatóhoz, aki erre is tudott valamilyen magyarázatot. A szájba hugyozásról, veseleverésről szóló meséket is biztosan ő találta ki. A terjesztéshez pedig ilyen alakok kellett neki, mint az apám, aki örömmel fogadott el bármilyen hazugságot, csak hogy irigyelhesse Csepella negyvenöt holdas birtokát. Amíg az arcomat törülgettem, megérett bennem az elhatározás, hogy nemcsak a paraszti munkát, hanem a falut is el fogom hagyni egyszer s mindörökre.

Később kiderült, hogy Bogárdi halálát nem az Antabusz tableta, hanem tüdőrepedés okozta. Olyan hirtelen írta meg a jéghideg sört, hogy kettérepedt tőle a tüdeje. Nem hittem, hogy ilyesmi megtörténhet, és nem hiszem ma sem, de Bogárdi halálára nincs más elfogadható magyarázat.

A temetést követő második héten már Csepelláért is félreverték a harangot. Azt beszéltek, azért kellett meghalnia, mert a tenyerén egy sérülés átmetszette az életvonalát. Lehet, hogy semmi sem igaz ebből a meséből, de nem árt elgondolkodni a dolgon. Negyvenéves volt, s a negyvenedik év fontos vízvázalató egy férfiember életében. Néhány speciális szívbetegség például ilyenájt viszi el az embert.

A férje halála után Csepella Julis néni az összes földet beadta a közösbe, s ezzel Dudásnak teljesült minden kívánsága. A szövetkezeti igazgatónk hamar kiderítette, hogy a bátyámnak elévülhetetlen érdemei vannak a dolgok elrendeződésében, ezért magas havi fizetéssel fölvette göröngyugrálónak a szezonmunkások mellé. Csúpity továbbra is fuvarozgatta a vadászokat, ám a morzsolásról végleg lemondott. Úgy látszik, őt is csak a Csepella-birtok érdekelte, s majdnem biztos, hogy kezdettől fogva kapcsolatban állt Dudással. Csepella Jóska angolkóros öccsét beszállították a szegényházba, ahol fölfekvésit sebet kapott, és fél évvel az események után meghalt. A családján kívül én voltam az egyetlen ismerőse, bár erről aligha szerezhetett tudomást. Ki tudja, meddig élhetett volna még, ha nem zavarom meg a nyugalma. Úgy emlékszem, fölemelte a kezét, és magához intett, mielőtt Csepella kipenderített volna, de lehet, hogy csak képzelődöm. A tenyeremet körösztülszántó vonal viszont nagyon is valóságos. Egy kiálló csapszeg sértette meg, amikor Csepella nekilódított a morzsolónak. Ha egy centi tíz évnek felel meg, akkor pontosan a negyvenedik esztendőmet vágta keresztbe. Még nem beszéltem róla senkinek, pedig már nincs sok időm. A legtöbb, amit tehetek, az, hogy újabb vágásokkal és bemetszésekkel próbálok rá hidat fabrikálni. Már vagy harminc forradásom van, s igazából csak egy hiányzik. Ha megtalálom, száz évig fogok élni.

NOVELLAPÁLYÁZAT

Vörös István

A SUTTOGÁS MIATT

Szóval nem maradt semmi pénzed, mondta, miközben zsebórámat felcsatolta az övtartójára, aztán lassan a zsebébe süllyesztette. Olyan elégedett hangot hallatott közben, mintha egy darab libamáját engedett volna rágatlanul lecsusszanni a torkán.

Nem maradt, feleltem. De nem voltam kétségbeesve. Most persze nem lesz pénzem rá, hogy öszvérrel vitessem föl magam a hegyek közé, de gyalog is csak fölevickélek valahogy. Igaz, bizonytalanodtam el, most este már nem szívesen vágnék neki az útnak. Valahol a városban kihúzom az éjszakát, a holnapi nap meg bizonyára elegendő lesz rá, hogy hazáig vánszorogjak. Szomorúan bámultam az előtttem álldigáló három üres söröspalackra. A vendégem vagy, mutatott rájuk, miközben a kezével megállás

nélkül kevergette a kártyát. A feleségem jutott eszembe, aki talán már másodszor melegeíti meg a levest, amivel vár. Néha alig odafigyelve megkeveri. Lassan már otthon kéne lennem. A kártyák most mechanikusan és cél nélkül cseréltek helyet, arccal a másik valószínűleg megjelölt háta felé, csak a maguk szórakoztatására. Különös, de mégsem éreztem, hogy lóvá tettek.

Elkérhetem? – böktek a paklira, és mechanikusan lapozgatni kezdtem. Ha cinkelve volna, se vennéd észre, mondta. Bólintottam, pedig közben pontosan éreztem az ujjammal az ász és a király hátlapján az apró dudorokat, akárhogy is, ma már másodszor rabolnak ki, tudod, mondtam neki, én otthon magam cipelem az ötvenliteres tejeskannákat, amitől nagyon elvékonyodott a bőr az ujjaimon. Be se fejeztem a mondatot, már ki is kapta a paklit a kezemből, a vendégem vagy, ismételte.

Hajnaltól otthon akarok lenni.

Azt hittem, itt alszol nálam, mondta, és tenyerét a kézfejemre csúsztatta. Megint ott volt rajta a halálfejes gyűrű.

Dehogy, mondtam, és fölálltam, a fejemet bevertem a kocsma alacsony plafonjáról csüngő petróleumlámpába. Egy föld alatti füstös helyiségben üldögéltünk már órák óta. A hajamra most pár csepp petróleum ömlött, olyan volt, mintha valami ellenszenves vallás rítusa szerint megkereszteltek volna, mégsem éreztem világosságot gyúlni a fejemben. A lámpában kormozni kezdett a láng. A pincér odajött, és várt, hogy történik-e valami, ami miatt be kéne avatkoznia.

Fizetek, mondta a kalauz, aki újra elkezdte kevergetni a paklit, és egyáltalán nem tűnt úgy, mintha el akarna menni. A pincér kapásból mondott egy összeget, ő sokallta, a felét ajánlotta, a pincér szentségelni kezdett, de egyszer csak abbahagyta, és rávágta, jól van, a kalauz a zsebéből elővette az én utolsó fémszázasomat, odaadta neki, köszönöm, hálálkodott a pincér, elmenet még a vastag lószőr takarót is félrehúzta előlünk, ami a lépcsőfölgépjáratot választotta el az üzlettől.

Kint közben borsószemnyi fehér gömbökben havazni kezdett, itt a tavasz, mondta a kalauz, nagyon tapadósan esik már a hó.

Mentünk a kivilágítatlan utcán, néha úgy tűnt, mintha a szeme meg-megvillanna, mint a macskáé vagy az erdei állatoké, tudok én segíteni rajtad, mondta. Gyorsabban feljutsz a hegyre, mintha számmal mennél.

A hitetlenkedéstől köhögés tört rám.

Ha akarod, mondta, fölemeltek ezer mérföld magasba, hogy láthasd az egész világot.

Úgyse látnék belőle semmit. Éjszaka van.

Hamarosan megérted, mire gondolok, felelte, különben meg, ha ennyire gyanakoszol, minek jössz velem.

A hegyre akarok följutni, mondtam.

Fehéren gőzölögtek a kanálistetők, a pályaudvar környékére értünk, innen már látszott, hogy a mellékvágányon gőzmozdony áll pőfögyve. Fél kettőt kongatott a közeli templom órája, a város fölötti hegyekből farkas ordítása hallatszott.

A kerítésen átugorva egykettőre magunk is a sínek között voltunk. Amit most látsz, arról ne nagyon beszélj senkinek.

Az egyik símpár valami fakalyibába torkollott. A kalauz kulcsot vett elő, kinyitotta a lakatot, beléptünk. A szemem egy pillanat alatt megszokta a bentit sötétet, vagy nem is volt sötét? A bódé eresztékei nyikorogtak a szélben, furcsa illatok terjengtek, a sín egész a hátsó falig folytatódott a helyiségben is. Mint valami asztal, kisebb kerek jármű állt rajta.

Hajtány, mondta a kalauz. Aztán már tárta is ki a kaput, indulhatunk, mondta, és azzal se vesztegette az időt, hogy visszamenjen becsukni, hajnalra visszaérek, fűzte még hozzá magyarázatul.

És zörögve, csattogva nagy nehezen kigördültünk a bódéból. A havazás még teljesen el sem állt, az égen mégis fölszakadoztak a felhők, alig kaptam levegőt a meglepetéstől, amikor a bódé teteje helyén váratlanul a csillagos ég nyílt ki fölöttünk. Ne engedj a rossz szolításának, mondta bennem egy hang, de én nem értettem, mire gondol, végtelen fagyos csend volt körülöttünk, még a hajtány is mintha csendesebben kattogott volna. Kifelé tartottunk a városból. Hanyatt vetettem magam a labilis deszkafedélzetet, hagytam, hogy a kalauz dolgozzon, mintha én nyertem volna el az ő maradék pénzét kártyán, és nem fordítva. A csillagok ide-oda kezdtek ringani, mintha rengeteg, több méter hosszú zsinóron lógó villanykörte lennének, amit nem hagy megállapodni a légvonatot. Visszafelé megyünk? – kérdeztem a magam számára is váratlanul, hiszen az égen kívül semmi más támpontom nem volt ennek megállapításához.

Persze, nevetett. Ez fejjállomás.

Aztán amikor kiértünk a városból, váratlanul lefékezte a kocsit, majd a deszkák alól jókora vasrudat húzott elő. Állt a két kis ütköző előtt, és melán nézett rám. Az arcából, mint egy felmosórongyból, csavarni lehetett volna a gyűlöletet. Nem éreztem semmi izgalmat, nem tudom, miért, de biztos voltam benne, hogy nem lehet semmi bajom. A váltó, mondta, és sarkon fordult. Pár lépéssel odébb csakugyan volt egy váltó, azt kellett átállítania, hogy egy növényekkel teljesen benőtt vágányra térhessünk. A pálya melletti váltókar szét volt rozsdálva, és tőből kitört. Ezért kellett a vasrúd. Ahogy néztem erőlködéstől megfeszült hátát, elszégyelltem magam előbbi gyanúsítgatásom miatt. Miféle gyűlöletet láttam? Legfeljebb tompaság volt az. Hajnali üresség.

Szállj le, itt tolni kell.

Járművünk a töltésről meglepően éles kanyarral egy keskeny hasadékba fordult be, a terep gyorsan emelkedett, a kocsit előtt ropogva tört ki az embermagasságú gaz elszáradt szára, a rozsdás sinen nehezen járt a kerék, egyszer egy varjú tetemén hajtottunk át, most nem szabad megállni, sziszegte oda nekem a kalauz, toltuk tehát tovább hegynek, megnyugodtam, mégis hazafelé tartunk.

Egy holdsütötte, üres térségre jutottunk, itt volt valamikor a téglagyár, mondta, mikor végre megálltunk, és visszakaszálódunk a kocsira. Távolabb, a bokrok között nagyobb állat árnyékát láttam surranni, de közben épp zajosan el is indultunk, ezúttal én is segitettem a hajtásban. Nagyobb biztonságban éreztem magamat, mintha sodronyongó lett volna rajtam.

Erről a vágányról nem is tudtam, vallottam be.

Nem is szoktak tudni róla. Lakatlan, művelhetetlen vidék ez, erre valamikor gyárak voltak, nincs itt talaj, mindenütt csak betonba ütközik az ásó, meg vasdarabokba. És ahol nem, ott is csupa benzinfolt, csupa műanyagreszelék a föld. Nem jár erre senki.

Állatok se? – kérdeztem kíváncsian.

Ők főleg nem.

Aztán már jó darabig nem szóltunk semmit. A hajtány egykedvűen kattogott a sinen, néha hatalmasakat zökkentünk. Ahogy egyre följebb jutottunk, egyre nagyobb lett a hideg, a lélegzetünk valóságos bokorként ringott a szánk előtt, jég csapódott ki a fémtárgyakra, a rézfogantyúra.

Fák közé értünk, és ráadásul lejtőre, a kalauz intett, hogy leülhetek, ő meg a féket kezelte, de csak alig-alig, hagyta, hogy fussunk, ahogy a lejtő adja. Hamarosan keresztülhajtunk egy cigánytáboron, mondta. Akkor majd megint mind a kettőnknek haj-

tania kell. Ott semmiképp sem szabad megállnunk. Bármit látsz is, ne vedd észre, bármit hallasz, ne válaszolj rá. Addig pihenj.

Én a cigányokat mindig szárnyal képzeltem el. Röpködnek körülöttem a levegőben, kisebbek is, mint te, legfeljebb akkorák, mint egy holló, és énekelnek. Némelyik hegedül is. Van kezük. Pici gyerekhegedűn játszanak. Barna a szemük.

Tudod, mit, riasztott föl a kalauz elmélkedéséből, én inkább, nehogy valami baj legyen, betömöm a fülem viasszal. Magukhoz édesgetnek az énekükkel, és sosem tálsz aztán magadra, disznóhúst etetnek veled, odadobnak a nőiknek, eladnak rab-szolgának, vagy kivisznek a medvék eleségéül. Vagy megválasztanak királyuknak, de másnap már föl is lázadnak ellened.

Ki hisz ma már a cigányok létezésében, mondtam halkán, de ő úgy látszik meghallotta. Jó, ne tömjük be a füled, de a kezéd inkább idehurkolnám ehhez a fogantyúhoz. Különb is jöhetsz már segíteni, közeledünk.

A távolból fények látszottak, nagy tüzek égtek, de csönd volt, éjjel utáni csönd, kutyaugatással, a rosszul elégett műanyag talaj közelében maradt bűzével.

Siklottunk le a lejtőn, beértünk az első házak közé. Az ajtók be voltak téve, a házak között itt is, ott is lobogó tábortűz. Tehát ilyenek a cigányok, mondtam, és a kietlen utcát bámultam. Ő nem hallhatta, már be volt tömve a füle. Továbbszáguldottunk, és hirtelen én is teljes erőből hajtani kezdtem, valami szorongás fogott el, mint akárhány-szor, mikor a közelemben állatot nyúznak. A telep végeláthatatlannak tűnt, a sín ide-oda kanyargott a házak között. Valami négy lábú árnyék szaladt át előttünk, mind a ketten még vadabbul hajtottunk, apró reccsenés hallatszott. Vagy csak képzelődtem volna? Hallottam, ahogy a kalauz azt motyogja, elüöttük.

Az utcán seholy egy teremtet lélek.

Aztán az egyik tűz mellett egy apró kis nőt láttam álldigálni. A kalauz megrángatta a kabátom ujját, intett, hogy ne nézzek oda. De én már nem tudtam elvenni a szemem. Abbahagytam a hajtást, bár kényszerűen együtt kellett mozognom a kalauz mozdulataival, nem tudtam volna elszakítani a kezem a fogantyútól. Pedig nem lett volna rossz. A kötél egész a csontomig vágott, egy kis vérem is kiserkedt, de annak még meg is örültem. Jölesett látni a vért.

A nő nagyon fiatal volt. Talán inkább gyereklány. Barna volt a szeme, ahogy vártam, de nem voltak szárnyai, és nem volt hegedűje sem. Föllállt, közelebb lépett a sínhez, hogy ha majd odaérünk, minél jobban láthasson. Már egész messziről valósággal arcucsapott a szépsége. Sose hittem volna, hogy egy közönséges ember szép lehet. Legyen az férfi vagy nő. Csúnyák vagyunk, nyúlszájúak, rengeteg közöttünk a púpos, a sánta, a bőrünket fekélyek borítják, ezt tartottam természetesnek, ilyen volt minden és mindenki. Ezt szoktam meg. Szép az, ami érdek nélkül tetszik, szokta mondani a rendőrparancsnok. Házasodni, mikor abba a korba kerültem, egyszerűen kötelező volt.

Most a számból mintha aranypénz hullott volna ki, és világítani kezdett volna, pontosan és tisztán láttam annak az arcnak minden részletét. És a lány hosszú, sima, fekete haját. A szeme villogott, mint két szem zöld dió, amit egy letört ággal visz a szél, aztán nekirepül a magasfeszültségű vezetéknek. Nevetett, és szaladni kezdett mellettünk. Le akartam szállni. De ott volt a kötél. Megpróbáltam megállítani a járművet, rácsimpaszkodtam a fogantyúra, hogy ellentartsak neki, de a kalauz előbb durván hasba rúgott, aztán kétszer megütötte az arcomat, fölszakadt a szám, és vérezett, láttam, ahogy leejt az ökléből valami vasdarabot, aztán újra hajtani kezdett. A lány viszont föllépett a fedélzetre. Meztláb volt, vettem észre meglepődve, maszatos volt az arca, mintha

csokoládét evett volna. És valóban, ugyanabban a pillanatban édeskés szag csapott az orromba.

Elfelejtetem, hol vagyok, a hajtókar állcsonton vágott, éreztem, hogy megroppannak a fogaim.

A kalauz konokul hajtott, közben megpróbált ráijeszteni a lányra, de az csak nevetett. Már kezdtünk kiérni a házak közül, ő leugrott a járművünkről, intett, egy pillanatra úgy láttam, mintha a ruhája véres volna a belőlem ömlő vértől. Aztán eltűnt ő is és a világ minden egyéb látványa, arra eszméltem föl, hogy állunk, és a kalauz épp a kötelet vágja le a csuklómról.

Ezt megúsztuk, mondta.

Meg, feleltem, miközben a karomat tornáztattam. Hol vagyunk? – néztem körül. A cigánytábornak már nyoma sem volt.

Hol, hol, hát ahová jöttünk, a felvonónál.

A felvonónál?

Hát nem mondtam?, felvonóval mész haza.

Közben mintha a világ teremtését néznénk vissza videóról, vékony sávban végighasadt az ég alján a sötétség, törölgetni kezdtem az orrom alól az alvadt vért. Virrad, mondtam, de ő csak legyintett, dehogy. És ezzel el volt részéről intézve a dolog. Pedig csakugyan világosodott.

Meredek hegyoldal tövében álltunk, és mintha valami csillesor vezetett volna a magasba föl, egy drótkötélpályáról itt-ott vasalkalmatosságok csüngtek. Híntáztak a szélben, zengve feszült meg az acélsodrony.

Különleges helyekre hoztál, ismertem be.

Még sok ilyet ismerek, mondta büszkén, mintha nem is kalauz, hanem idegenvezető volna a mestersége. Sose tudhatjuk, kik vagyunk, és hogy ki a másik. Szerettem volna megemlíteni neki a falunkbeli gumifoltozó esetét, aki egyik napról a másikra valami idegen nyelven kezdett beszélni, elfelejtette szakmája legalapvetőbb mesterfogásait, viszont kitűnő pék lett. Mindenki sokkal jobban szerette attól fogva, de a nyelvünket csak nagy sokára tanulta meg újra, és mindig is akcentusa maradt, szerettem volna ezt megemlíteni, de nem tudtam, hogyan tehetném anélkül, hogy el ne áruljam, miket gondoltam. És ha egyszer elárulja magát az ember, attól kezdve semmit nem tud elrejteni. Márpedig nekem rengeteg gondolatom volt, amit nem akartam megosztani vele.

De hogy tudod bekapcsolni? – kérdeztem. És ha fölvisz is, hová jutok vele?

Közel a Sakál-hegyhez. Onnan egy óra alatt hazagyalogolhatsz. A pénzt, ami nekem ezért az útért jár, majd megadod legközelebb, mikor a városba mész.

Miért, mennyi jár érte?

A kezével mutatott valamit, de nem jöttem rá, mit is jelenthet, inkább nem kérdeztem vissza, rendben, majd megadom. Nagyon szerettem volna már egyedül lenni. Elnéztem az orrán azt a nagy fekete szemölcsöt, az ujjain a gyűrűket, és legszívesebben letaglóztam volna. Szívesen néztem volna, ahogy a megfáradt barnás vére kiömlik ide a sínek közé, talán még bele is léptem volna a vértócsába.

Közben világos lett, kelni kezdett a nap is.

A kalauz végigvezetett valami gépházon, vaslépcsőkön kanyarogtunk föl, kapcsolókat nyomogatott, karokat húzott meg, a gépek morogni kezdtek. Egy karosszékyszerű alkalmatosságra mutatott, ami egy vasboton a vezetékre kapcsolódott, leültem, a szerkezet beindult, egy nyíláson kivitt az épületből, rögtön félelmetes magas-

ságba emelkedtem a dolgok fölé, jobbra-balra himbálodztam, hallottam, ahogy utánam kiabál, látod-e most a világot?

Látom, feleltem.

Tetszik-e?

Tetszik.

Aztán már nem értettem, mit mond, egyre magasabbra kerültem, fák voltak a lábam alatt, sziklák, valahol nagyon mélyen egy medve is elcammogott. Madarak húztak el a közvetlen közelemben. Kicsit följebb ködbe futottam, a nap, mint egy szájból kiköpött cukordarab, végighempergett benne. Hány éves is lehetek valójában? – merült föl bennem. Biztos harminc fölött járok. Aztán meg az jutott eszembe, ugyan mennyit fogok még élni? Erről még kevesebb sejtelmem volt. Egy szakadék fölött ingadoztam át. Mintha nagyon régi város romjai lettek volna ott. Diadalívek, tömör kőoszlopok, vastag falak. A lefelé tartó székek egyikében mintha ülne valaki, véltem egy pillanatig, de csak érzéki csalódás volt. A nap szembesütött velem, arra gondoltam, ki kéne most innen szállni, meg se volt kötve a kezem, de gyávának bizonyultam, nem mertem ug-rani, a mélység is eltűnt hirtelen alólam, gazos-füves térség hullámozott, apró, hosszú fülű állatok szaladgáltak, kicsit följebb ismerős tájak látszottak. Nyilván nemsokára végállomáshoz érkezem, gondoltam, de hogy fogok kiszállni? Egy pásztor hajtotta alattam a nyáját, intett, én visszaintettem, a kutyája fölcsaholt rám, az előbb még egyedül voltam, és észre se vettem, most meg már állatok szagát érzem, meg a munkát, amibe jó óra múlva újra visszazuhanok, mintha sosem jártam volna a dolgok fölött.

Egy fémház felé közeledtem, épp olyanhoz, mint ahonnan indultam, jóformán minden reményemet elvesztettem, amikor leállt a gép.

Csend volt. A pásztor sehol. Tíz méter magasán egy vasszéken ültem, és fogoly voltam. Fölöttem a drótra odaszállt egy harkály, piros fejével lefelé nézegetett rám, és nevetni kezdtem, mert meghallottam, amit suttog.

Szepesi Attila

EGY FAUN ÉJSZAKÁJA

hommage à Debussy

Emlékek iszapjában,
a sötétség legalján
matatsz üszkös szavak közt,
mint elizzott kövek közt,
e szörnyeket tenyésző
se-Nap, se-Hold homályban,
hol se sűgás, se zengés;
ötvenhat évesen
mágusok unokája,

Orpheusz kancsal öccse,
látnokok maradéka
gubbasztasz egymagadban
e világvégi órán,
e díszes szemétdombon,
ahogy a fák a magban;
nincs erőd szólni többé
leomló díszletek közt,
mit újkornak neveznek
a Sátán hírhozói,
kik bőszen hablatyolnak
reményről, haladásról;
az emberforma múmják,
kiknek kedvére épül
vérből és hamuból,
eszmék roncsaiból
e jövőnek becézett
bornirt paródia.

KÉPÍRÓK DICSÉRETE

Elfoszló mezsgyén, rozsdás füveken,
jártam Schéner Mihály cipőiben.

Fönn, hol a mennyek boltja összeér,
fényekkel játszott Gyarmathy Tihamér.

Egy tűnt városban köszönt rám a másnap,
kulisszái közt Lossonczy Tamásnak.

Oldalt egy üszkös, világvégi fal,
köveivel Bálint Endrére vall.

Árnyék-boltozat, jelekkel teli,
ábráit felvéste Ország Lili,

és facsonk, vulkán, felleg-figura,
hasonlított tán Gerzson Palira.

Lenn meg vonót egy hetyke szöcske híz,
hallgatja dallamát Korniss Titusz,

elvegyülve a bős sokadalomban,
a farsangi tücsöklakodalomban.

Körül törpék és pöttöm óriások,
Gross Arnold-leste, kajla látomások.

S míg bokám borzas eb kerülgeti,
felnyihognak Reich Károly lovai.

Sokféle állat, nyüzsgő beste-népség,
kecskék-birkák, Somogyi Győző-félék.

Tündér, kit Galambos Tamás teremtett,
pingálva turcsi orrot, körtemellet.

Rönkök az elfutó vizek alatt,
emlék-álmai Veress Palinak...

Dörmögtem, mint ki semmit sem hozott,
marad pancserként megajándékozott.

GYEREKDAL A KÁLIYUGA-CIKLUSBÓL

Szöges székbe beleülni,
sáskajárást ünnepelni,
sakálokkal vonítani,
vámpírfoggal dögöt falni,
vakok között vakot ütni,
pelenkában megvénülni,
verebeknek sámánkodni,
kócbabákat felkoncolni,
pöcegödrön táncot ropni,
csótányokkal bölcselkedni,
pocokpáron ámuldozni,
harang nélkül harangozni,
vasvillával békát nyúzni,
csontváz-lovat sarkantyúzni,
egerekkel sivalkodni,
nászdal helyett gyászdalt fűjni,
facsonkok közt görnyedezni,
kigyómeleg-levest főzni,
bárányokkal ordast úzni,
denevérrel keringőzni,
ésatöbbi, ésatöbbi.

Lackfi János

KÉT HOMMAGE

Max Jacob

Kívül rozsdá befolyta varacskos bőr
 bévül lucskos vattába pólyált
 sikos magvak sokasága
 a telt narancsfény robbanásig feszíti
 ó otromba sütőtök vágyak
 túlérlett gyümölcse jöjjön
 Jézus a lelkek tűzseréze
 és hatástalanítson végre

Pierre Reverdy

A felhők hamuhalmán átütő feketébb
 mozgó koromfolton bozontos szemrésen
 át letekint rám letekint magára bennem
 míg a faágak bordázatán rostáján
 lereszelődő hógolyó maradéka apró
 petárdapukkanással földet ér aztán csak a
 korlát fagyos vasát markoló szédület

LEGALÁBB ELÜTNÉNEK

Üssenek el legalább!
 Nem híres gázolóra vágyom
 lehet bárki a telefonkönyvből
 Ne üssön el nagyon, szelíden
 billentsen meg a lökhárítóval
 (medve-hátbaverés,
 vesére irányzott,
 elcsúszott, tompult jobbhorog)
 Egyensúlyomat persze
 nem nyerem vissza többé:
 néhány legyező- avagy korállszerű
 rejtett bevérzés
 – tétova graffiti a benső

folyosók falán
 Azontúl cinkelt,
 körömmel megjelölt, pakliból kijáró
 kártyaként lépkedek majd a telefonkönyv
 lakói közt,
 apródharisnyás láb helyett
 tükörképemet kötöm
 derekamra köténynek
 Azontúl más nem változik, mint
 fülem mellett az évszakok:
 tők, makk, piros szív, zöld levél.

NOVELLAPÁLYÁZAT

Dobó Judit

AZ ÁBRA

Mielőtt elindultunk volna, megkérdeztem Tódort, nem kékült-e be nagyon a combom. Nem kékült be, babácska, mondta édesen mosolyogva, menjünk, babácska.

Én úgy láttam fent a lakásban, mondtam Tódornak, hogy bekékült a combom, mondtam, nem érdekes, így ő. Lehet, hogy jobb lenne, ha megmutatnám az anyámnak, mondtam, van rajta egy tenyéryi kék folt, lehet, hogy már el is zöldült egy kicsit, és veszélyes minden lábfájás. Miért, fáj? – kérdezte. Nem, mondtam, de hát a folt azt bizonyítja, hogy veszélyes, mondtam. Megmutatom az anyámnak, mondtam. Ahogy gondolod, babácska, így ő.

Csípős hideg volt. Szüleimet mindketten megpuszítottuk. Tódor bement a kisszobába, hogy magára húzzon egy harisnyanadrágot a nadrág alá, mert teljesen átfagyott. Utánamentem, még nem volt kész, csak félig húzta magára a harisnyanadrágot, és akkor benyitott az anyám is, mert nem értette, miért tűntünk el mind a ketten. Ja, bocsánat, mondta, és rögtön ki is ment. Siessünk, babácska, mondta Tódor.

Gyorsan meg is ebédeltünk, leettem spenóttal a szép ibolyamintás blúzomat. A koscsiban jutott eszembe, hogy nem mutattam meg az anyámnak a combomat. Miért nem figyelmeztettél? – mondtam Tódornak. Igaz, folytattam, csak annyit mondott volna, hogy nem tud a dologhoz hozzászólni. És mindez csak azért, mondtam, mert nem szeret engem, ő sem, csak úgy érzi, hogy szeretnie kell, mert ez anyai kötelessége, mondtam, büntudata van, hogy nem szeret, és ettől még kevésbé szeret, a büntudat,

ez köztudott, nem kedvez a szeretetnek, szeretete tehát nem nekem szól, hiszen nem is létezik ez a szeretet, hanem a gyerekeknek, akit szeretnie kéne, de hát ez persze nem megy parancssóra, mondtam, sőt ellenkezőleg. Megértem én őt, mondtam, Tódort nézve, aki nyugodtan vezetett, nehéz neki, mondtam, egy ilyen szörnyű, terhes, iszonyú és véghezvihetetlen kötelesség súlya alatt. A lábam persze nem gyógyul be ettől, mondtam, hogy ilyen tudatos vagyok, mondtam, hogy tehát ennyire ura vagyok a helyzetnek. Tizenöt éve ura vagyok a helyzetnek, mondtam, tizenöt éve tudom, mi az ábra. Húsz éve, amikor öt éves voltam, néztem a fehér falat, és arra a szörnyűségre gondoltam, ami körülvesz. Tudtam, hogy nem tudom, mi a szörnyű, nem tudom megfejtani, képtelen vagyok rá, nincsenek hozzá szavaim, de elhatároztam, hogy átmen-tem ezt a pillanatot a felnőttkorba, és akkor majd képes leszek megfejtani, mi az ábra, és lám, csak öt évet kellett várnom, és rájöttem, mi az ábra, az, hogy az anyám nem szeret engem, de nagyon erős a kötelességtudata, a felettes énje, szegénynek, anyám még nem nőtt fel teljesen, gyerek maradt, és felelősségérzetből törődik velem, és ebédet ad nekünk, spenótot, mert ez anyai kötelessége, és büntudata van.

Ne sarkíts, babácska, mondta Tódor, én nem sarkítok, mondtam, te kerekítesz, mondtam, hova megyünk, kérdeztem. Kirándulni, mondta. Ki tudja, mi az igazság, most már, mondta. Mi az, hogy igazság, mondtam, mit beszélsz itt összevissza, mondtam, az talán nem igazság, amit én érzek az anyámmal kapcsolatban, amit én érzek, hogy az anyám érez, milyen zavaros a gondolkodásod, mondtam. Talán nem az az igazság az én belső életemmel kapcsolatban, ami az én belső életem, ez tautológia, folytattam, ki más mondja meg, illetve mi más mondja meg, mi a hatása anyámnak énrám, mint az anyám hatása énrám, mondtam. Azt senki más nem tudhatja, senki más nem érzékelheti, hogy bennem mi van, hogy bennem hogyan csapódik le az anyám, mint én, tehát ez esetben a kérdést illetően az én igazságom az igazság, mondtam, mindenki másnak csak távoli és pontatlan elképzelése van erről. Mert hát kinek az agyában lehetne hitelesebb igazság az enyémnél? De talán jobb lett volna, ha sosem mondd meg, hogy öt évig leveleztél az anyámmal énhelyettem, amíg Amerikában voltál. Engem is átvert, mondta Tódor, engem vert át elsősorban. Belészeretél helyettem a levelein keresztül, mondtam. Csak az első levelet írtam én, és az anyámnak adtam, hogy adja fel, és ő átmásolta a szép, gömbölyded írásával, és a leveleidet ő olvasgatta, ő írogatott neked énhelyettem, te mesélted, te hülye, merthogy ki akarta ismerni a jövődő vejét. És énnekem persze sosem volt kulcsom a postaládához. Hova megyünk? Kirándulni, mondta halkán Tódor.

Mindig azt hiszed, mondtam, hogy te tudsz mindent jobban, ami nem rád tartozik, mondtam. Hova megyünk? Kirándulni. Kávézni szeretnék, mondtam, állj meg valahol, kávézni akarok. Miért nem ittál anyukádnál kávé, mondta Tódor. Állj meg, mondtam. A fűben akarsz kávézni, ebben a fagyban, itt nincs kávé. Hát keress egy presszót, mondtam. Tódor jobbra kanyarodott egy szűk kis úton, megcsúszott a kocsi, de csak egy kicsit, mert Tódor a szokásos, csodálatra méltó, higgadt lélekjelenlétével ura maradt, és mentünk tovább. Fogalmam sem volt, hol járunk, egy kis tornyú templom felé haladtunk. Szóval kávé kér a babácska, mondta Tódor. Veled nem lehet beszélgetni, mondtam, te abszolút nem figyelsz oda a másikra, mondtam. Tódor nyugodtan, magabiztosan vezetett, egyszer sem nézett rám.

Meg fogod bánni, mondtam, meg fogod bánni, ahogy viselkedsz velem. Kontroll, mondta, kontrollt tanulhatnál, egy kicsit.

Miért, kérdeztem, talán én is halomra ölöm az óvodásokat, mint az az örült angol? – kérdeztem. Nem, azért itt még nem tartasz, babácska.

Egyre szűkül a tér, mondtam. Itt álljunk meg, mondtam, és leálltunk egy szakadt kocsmá előtt. Igenis, babácska, így ő.

Szeretsz?, kérdeztem, persze nem, mondtam, kiszálltunk az autóból, ahogy az anyám sem szeret, nagyon tudatos vagyok, mondtam, ura vagyok a helyzetnek, mondtam.

Többször gondoltam már rá, hogy megöllek, tényleg, mondtam, hogy beléd szúrok egy kést, a sárga nyelvű konyhakést, mondtam.

Nem tudom, mi tart tőle vissza, mondtam, és Tódor benyitott előttem a kocsmába. Le akarsz cserélni, ugye, mondtam, amikor leültünk az asztalhoz a sarokba. Kontrolláljam magam, mondod, mondtam. Csakhogy akkor már én nem lennék én, mondtam, hanem csupán társadalmi konvenciók halmaza, valami, amit el lehet fogadni, mondtam. A szeretet nem vár el, mondtam, a szeretet csak ad. Igen, mondtam, az ember legfeljebb önmagával szemben lehet elvárással, mondtam. Kávét kér a babácska?

Szántó Piroska

SZEGÉNY MIKES

*„Nem Ede,
nem Ede,
Eduárd!
Fiatal
korában
Ameri-
kában járt.”*

(Radnóti Miklós)

Schöpflin Kati lelkendezve telefonál Londonból:

– Hogy van Pista? Van egy vadonatúj csodagyógyszer a gyomorfekélyre. Holnap megy egy barátunk, küldök vele. Mehetek Amerikába.

Mehetünk Amerikába? Persze hogy mehetünk, ha egyszer az a drága Vajda Miklós és Bill J. Smith megszervezte, hogy a Columbia Egyetem meghívjon! Weöres Sanyi, Vas István feleségestül, Juhász Feri és Vajda Miklós.

Washingtonban és New Yorkban, a Guggenheim Múzeumban fognak felolvasni. Jaj! Persze hogy Pista éppen a rendes gyomorfekély-periódusában kínlódik, ősz van, hogy merhetek vele elindulni? Igaz, már előfordult, hogy betegen indult Olaszországba, és ott aztán elmúlt, de hát a chianti és a whisky két különböző műfaj, és Amerika mégiscsak a whisky.

Atyaúristen, ez egy repülőgép? Nem anyahajó, nem erőd, nem egy önálló sziget? Háromemeletes, hófehér és ezüst, gyönyörű dekoratív ablaksorok, és egy körül csikos vastag csövön kell beügetni, nem hasonlít ahhoz a szelíd kis gépelyhez, amivel Amszterdamba érkezünk.

Ugyancsak igyekszünk a csövön át. Miklósnak és Ferinek ez, úgy látszik, nem újság. Ők többet utaztak, mint a két vén házaspár, aki csak meregeti a szemét – Weöresék, Vasék –, de a légikisasszonyok olyan szakavatottan terelnek, hogy még körülbámulni is marad időnk bőven, mielőtt az öveket be kell kapcsolni.

A három emeletet bejárni már persze csak azután lehet, hogy mint a hangszóró közli, „tízezer méter magasan repülünk”, a kapitány neve érthetetlen, irányjelzés ugyancsak.

Pista megint belebonyolódott az övbe, s ahogy kihámozom belőle, rám mosolyog; MEGYÜNK – mondja, és engem hirtelen valami nyomasztó érzés fog el – bárcsak már vissza is érnék.

Hülyeség, hisztéria, hát mi a fene kell még nekem? Nem elég pompás ez a Jumbo? Háromemeletnyi hófehérség, tele a legkülönbözőbb színű néppel – egy barna, gyönyörű fogú és bőrű, piros-zöld selyembe pakolt asszony tejcukorládé-színű babát szoptat a legnagyobb nyugalommal, két diákforma fiú veszekszik ismeretlen nyelven a hátam mögött, pici írógép van egy angol képű úr előtt, gépel – bizonyára üzleti ügyben –, hórihorgas svéd alszik mellette. Illetlenül forgatom a fejemet, nem győzők nézni, s látom, Feri sem, aki most feltápáskodik, és tengerészléptekkel távozik, majd kisvártatva közli: alattunk van a mozi. Most ökölvívás megy, de ott a műsor, lesz western és szerelem és tíz csatorna, és whiskyt kínálnak mellé.

Nem úgy van itt sem, mint szegény helyen. Gyönyörű lány kínál aperitifhez gyümölcslét, calvadost és limettát, felujjongok, Angliában ittam először. Elragadó trópusi citrom üdítő, a kontinensen nincs, de itt minden van, rövidital is, és szorgalmasan használják – nekem furcsa, hogy most délelőtt tizenkettőkor. Hirtelen eszembe jut, hogy időszám! Úristen, hat óra eltérés. Ötkor érkezik a repülő a Kennedyre, de minálunk otthon este tizenegy van – hm!

Ha Feri magyar módon használja a whiskyt, nem tudom, hogy hurcoljuk partra Amerikában. Szerencsére ő a virágos kedvű részek közé tartozik, nincs egyedül, ismeretlen urakba karol, ismeretlen hölgyek mosolyognak rá elnézően, igazán vonzó jelenség a fekete hajával és a mosolyogva mozgó bajuszával, ahogy magyarul sikkantja újra meg újra: – Gyerünk whiskys moziba, Vas úr!

A KENNEDY:

csak így bizalmasan hívják a repülőteret, jó, hogy nem Jancsinak vagy Dzsekinek. Ahogy kiborít bennünket a repülőgép, egyszerűen nem hiszek a szememnek. Az egyezer várakozó pofa közül hirtelen rám néz Gyuri bácsi, a nagybátyám, de hát legyek ésnél, ez Lajoska másodunokatestvérem, nyolcéves volt, mikor utoljára láttam, akkor is rövid ideig.

De már kivillan Bill kedves képe, harsány, boldog üdvözlés, mellesleg mindenki ordít, nem közönséges viszontlátás történik itt, még nem olyan egyszerű ki-be utazást kapni 1974-ben.

Bill közli, hogy Pista meg én náluk lakunk, jó? – de előbb letesszük Sanyit a hoteljükben, Miklós és Feri is együtt lakik, és ma este nagy „party” a megérkezésünk tiszteletére. Csak bámulok Billre. Utazás és időszám után ledöglés helyett „party”? Még hozzá fontos, a meghívóink egy része is ott lesz. Igen, persze, nagyon kedves emberek. Ő meghívta az unokatestvéreimet is, aki küldött egy csokor ibolyát Sonjának. Ez igazi

európai szokás, hiszen úriember, ugye? (*Egy igazi úr*, „Touch of the poet”, O’Neill.) És nem lesz fárasztó, éjfél után mindenki hazamegy. Nem szólok, hogy nekünk éjfél az hajnali hat, de ezzel veszi kezdetét bennem az Amerika-szindróma, ami rémálom formájában végigkíséri ezt a két hetet. Legszörnyűbb, hogy nem lehet megszokni, mert szabálytalan időpontokban jelentkezik, és minden esetben halálra rémít. A vég kezdetét érzem, és halálos rettegést Pistáért.

Amerikából mozaikkockák maradnak, köztük a halálfélelem a kötőanyag. Szerencsére Pista nem érzi, csak én, engem kísér végig az első hajnali napkeltétől a Hudson fölött, amit manhattani lakásunkból nézek átvirrasztott éjszakák után – végig az úton át, át a Kabul folyón, át a Kabul folyón, ha jó az éj... egészen addig, míg Schulteisz rám nem nevet otthon:

– Novokainérzékeny, nem tudta? Pár perc kihagyás. Különben a Tagamet jó, csak az adagolás. Mennyit zabáltál eddig? Napi kettő maximum. Kedves tőled, hogy nem törted össze magadat, üdvözlöm a kollégánót!

Sonja, Bill felesége ugrik a nyakunkba, azaz ugrana, ha nem volna kétszer akkora, mint a magas Miklóst kivéve bármelyikünk. Magas, fehér, világos tónusú szépség, hosszú keze, lába karcsú, jó mozgású, Bill méltán nevezte európai fehér hattyújának, szemben az ő valamennyi indián vért le nem tagadható arccsontjával és szemréseivel. Tapinthatóan jelen van Amerika olvasztótégléje, a nagy üstben kavargó, vegyülő anyag. A kavargó üst egyik fortyogása egy Long Island-i autókirándulás idején pöffed ki a legnagyobb élvezetünkre. Sonja és Bill véresen összevész azon, hogy a *hedgheg* a született amerikai vagy a *porcupine*. Bill lángot hány, Sonja sikoltozik, „Én amerikai vagyok!” „Én meg tudom kívülről nézni Amerikát!” Lobog a láng az egész autótút alatt, csak unokatestvérem, az „úriember” házánál fojtódik whiskybe. Az igazság az, hogy a nálunk is ismert aranyos, fekete szemű sündisznó a *hedgheg*, ellentétben a veszélyes tüskéjű tarajos süllel, akit ugyan soha nem láttam elevenen, de ha igen, csak Amerikában láthattam volna. Furcsa, hogy Pistát valahogy nem érdekli ez a kérdés, csak annyit jegyez meg magyarul és tapintatlanul, hogy „mintha Ottlikékat hallanám”.

A party nem különösebben fárasztó, kellemes étel és sok ital, nekem nem kell sokat beszélni, és én alig értem őket, az amerikai mégis más, mint az angol, de mint kiderül, egyszerűbb megoldás is lehetséges.

Sanyika, miközben elvonul a fordítójával, párbeszédbe kezd: a whiskyspoharát hozakoccintja, s nyilatkozik:

– English Poet – Hungarian Poet. – S így folytatja újra meg újra megtöltött poharával, s ez tökéletesen elég is, igaza van. (Ez az eset egyébként vándoranekdotává lesz – minden költőre és Sanyikára is, a legkülönfélébb költőkkel, Eliottal is.)

Pista is szorgalmasan iszik, s én még ártatlanul ennek tulajdonítom az éjszaka folyamán történő első rohamot. Billék csodálatosan praktikus, kihúzható vendégágyában az alsó szinten fekvő ágyra ébrednek, hogy Pista rám gurul felülről teljes súlyával. – Szarvad, ne! – tör ki belőlem a félegyházi intelem, amikor az istállóba betérő jószág nekimegy valaminek. De ez nem ilyen egyszerű. Pista szeme csukva van, csak a súlyát érzem, nagy nehezen lehengerítem magamról, arra ébred csak fel. – Leestem rád? Jaj, istenem! – De már mászik is vissza önjerejéből, semmi baj, alszom tovább gyanútlanul.

Az első nap New Yorkban még nincs hivatalos program, holnap lesz az előadás a Guggenheimben, ma azt csinálunk, amit akarunk, kulcsot kapunk a lakáshoz (York

Avenue 1675, huszonkettedik emelet), nekiesünk New Yorknak, ami – mint mindenki külön-külön biztosít róla – még nem Amerika. Akkor jó, gondolom, mert itt úgylis megfulladok, s rám dől az utca. Mintha tornyok alatti szűk folyosóban és szörnyű lár-mában hatolnék óvatosan előre, szorítom Pista kezét, Juhász Feri jön velünk. Egyetlen szín tűnik ki a szürke-barna sziklacsarnokból, a taxik vidám sárgája, igen, sziklafalak közt jár az ember, ég sincs sehol sem, csak tarka emberfejek, nem az az egyhangú európai szín, teljes színskála, a fakótól a koromig, és rohannak. És számozott utcák, ki látott ilyet? Hát nincsenek őseik, költőik, akikről elnevezhetik, azután gyorsan megváltoztathatják az utcanevet? Ejnye.

Sonja felajánlotta, hogy eljön velem vásárolni, még a hetvenes évek elején járunk, még teljes újdonság a „külföldi cucc”, de mi inkább a Metropolitan Múzeumot választottuk, mert éppen megpukkadtunk a méregtől, ugyanis a Klee-kiállítás az érkezésünk előtti napon zárult a Guggenheimben, most csak valami jelentéktelen, átmeneti dolog van a helyén, gyertünk csak a Metropolitanbe, ott Cézanne van még három hétig, és azonkívül az új amerikai festők, nem is szólva arról, amit meg bírtak szerezni, venni, mindent, mindent mindenből, ha nem is teljesen, de legalább mutatóba. Fröcsköl a gazdagság a múzeumból, ezt még életemben nem éreztem, ezt a keserű irigységet, pedig hát azt is jelenti, hogy én is láthatom, ugye? Nem tudtam, hogy ilyen nacionalista vagyok, a világ festőit látom, és a mi kis Piombónkra gondolok, meg M. S. mesterre, szegény kis marha Magyarországra, aki hadat üzent a második világháborúban Amerikának, no, akkor aztán meg is nézhette magát Amerika, bár az udvariatlan elnökük közölte, hogy nem veszi tudomásul.

No, hát most menjünk Püskiékhez – javasolja Feri –, holnap úgyse lehet, és biztosan örülnek majd nekünk. És mi is nekik, furcsa lesz, hogy itt találkozunk, jaj. Mert velük a forradalom alatt kötöttünk heves barátságot. És most magyar könyvesboltjuk van a nyolcvankettedik utcában, magyar vidék, paprikás Weiss, amíg végigmegy, kizárólag magyar és elvéve jiddis hangokban tobzódhatsz. Ilus, a kardos menyecske, a szelíd Püski mellett éppúgy helytáll a kis boltban, mint az otthoniban, mint a házkutatásokban és a gyereknevelésben, nem is szólva a kerámiaüzemről. Ha például négy néger bejön és ordítani kezd vele, egy szót sem tudván angolul, magyarul mordul rájuk: – Mi kell? Moni? Nesztek öt dollár, és menjetek az anyátokba! – Azok pedig behúzott nyakkal somfordálnak ki a vékonyka szőke kis asszony haragja elől – csak csudálni lehet a bátorságát s az egész magyar kolónia előtt híres paprikás krumpliját, amiből mindenki kaphat, aki betér a bolt mögötti, enyhén szólva szerény kis lakásukba, és – ami óriási előnye Püskiéknek – nem jajgatnak a honvágtyól, pedig fogadom, hogy legalább annyira érzik, mint a többiek, akik sírva-vigadva nyafognak – én, mi minden-esetre otthonosan és rendetlenül gyúrjuk magunk mögé Ilus írásos kispárnáit, elvetve magunkat az ágy-pamlag heverőn.

A Guggenheim Múzeum leginkább olyan kürtős kalácsra hasonlít, aminek a felét lecsavarta valaki, és elkezdte enni, de meggondolta, és abbahagyta. Egészen gyönyörű. Mikor megláttam a Szombathelyi Képtárat, majdnem fölkiáltottam: hát elloptátok a Guggenheim első részét? Igen, a Szombathelyi Képtár fölé még csak hat-hét emeletet kéne építeni, hattúnyakú folyosókkal, és elmehetne a Guggenheimnek. Én minden-esetre tátott szájjal bámulom, Űristen, a fene egye meg Peggy Guggenheimet, a velencei kis múzeuma is gyönyörű, de ez...

– No, ma lesz a nagy nap, ma olvastok fel a Guggenheimben. Legjobb lesz, ha előtte idehaza eszünk valamit mind a nyolcan, Sonja – szól oda a feleségének Bill. Kővé

dermedten próbálunk tiltakozni, Amy is és én is. Ilyet mégsem engedhet meg magának egy férfi, délután három órakor, mikor fél hatkor kezdődik az előadás. De Sonja csak bólint, s ahogy felérünk hozzájuk, néhány perc múlva fehér sapkás ifjú csenget be, egy óriási tálcán nyolc dobozban nyolc forró pizzát s nyolc serlegben nyolc gyümölcssalátát nyújt át Sonjának. Hát ez is Amerika, te undok, figyelmeztetem magamat, nemcsak a sziklaszorosban rohanó ember- és autótömeg szaga. Mert Billék lakása hirtelen napközi otthonná változik, buzgón táplálkozó s közben könyvekbe pislogó gyerekekkel. Csak Sanyika eszik minden mellékes tevékenység nélkül teljes léleknyugalommal. Majd rágyújt.

– Nincs nálam a könyvem.

– A kabátzsebedbe tetted – merül fel Amy Emily Dickinsonból.

– Nem – rázza a fejét Sanyi –, oda akartam tenni, mielőtt felszálltunk. De, sajnos, úgy látszik, a büféasztalon hagytam Amszterdamban.

Hát most mi lesz? Sanyika a fénypont. Bill fordította, remekül, a csodálatos gyerekeverseit, s a terv szerint először a magyar költő olvassa magyarul, s utána a fordító angolul. Felborul az egész, mindenki mereven bámul, engem nevetőgörcs és visító rémület fog el egyszerre, Bill a fejéhez kap, Amy leplezetlenül sírva fakad, Feri és Miklós egyszerre ugrik fel – két óránk van, annyi sincs, megnézzük Püskiéknél és mindennütt –, Bill telefonál Washingtonba, nem érhetnek ide semmilyen járművel Sanyi kötetei, de beolvashatják telefonba, vagy valahogy, valami mai faxeszerű szerkentyű működik, kérdés, van-e a Guggenheimben, Úristen. Sonja a síró Amyt nyugtatja, Pista szokásához híven nem szól, csak sápadtan bámul ki az ablakon, csak Sanyi mosolyog nyugodtan, mi ez az örökkévalósághoz képest, nem is szólva a nirvánáról. Én sok Weöres-verset tudok kívülről, diktáljam gépbe Pistának? Sanyi bólint, jó ötlet, ő, sajnos, nem tud gépelni – de ha mi elintézzük? Elintézzük.

Énvelem meg csoda történik. Ahogy kinézek Pista mellett az erősen szürkülő októberi délutánba, hirtelen meglátom Vasarelyt. A felhőkarcolók. Igen, a felhőkarcolók már nemcsak falszínűek és különféle magasságú, egymás melletti hasábok. Domború és homorú is van, változó magasságú, kövér és sovány, fekete, a szürke minden árnyalata, még zöld alapú is, azaz zöldre festett is akad, s rajtuk most gyúlnak fel az ablakok KOCKÁI. És azok is más-más színben fénylenek fel. Neon, rózsaszín, kék, minden színű kockaminta alakul a sima és a hajlított alapon is, behúzott tükör, gumioptika, kaleidoszkóp, szóval táguló, szűkülő, plasztikus hatású kockarendszer tündöklő felhasználása.

– Látod, Pistukám, ugye?

Igazán kár volt úgy felizgatni magunkat és Billnek csuromvizesre izzadt hajjal zuhanni be öt óra tíz perckor a verseskönyvvel. A mérhetetlenül hálás, ujjongó, dobogó közönség előtt könyv nélkül éneklő, gajdolja, litániázza Sanyi a verseit, a könyv becsukva hever a vizespoharak mellett, a kisasztalon, méltó és óriási sikere van, hajrá, Sanyika! Gyerünk, Sanyika! Mondjad csak! Juhásznak is, Vasnak is, persze, sikere van, lelkes a taps, de Amy is bájosan forgolódik Emily Dickinson körül, mégis, tagadhatatlan, Sanyi a főmágus, a fő javasember, az aranyba fürdetett nyelv költői sűrítője, na hála istennek.

Később, az est folyamán, az elit vacsorán hallatszanak olyan hangok, hogy jó, jó, óriási generáció, de hát hol van a *Székek a Duna fölött* költője, Várady Szabolcs. Igazán nagyon kellemes és sikeres este volt, az a kis ijedség felszívódott a honfiörömben.

Besnyő telefonál Bostonból (Besnyő Magda, legrégebb pesti barátnóm még egyetemista koromból, a harmincas évek vége óta él kint férjestül, fiastul) – egyáltalán, ezek nem ismerik a távolsági beszélgetést, egyetlen városnak nézik az egész kontinentst. Csak úgy telefonálnak Kaliforniába, mint mi Pócsmegyerre például, csak itt minden pócsmegyerinek van telefonja. Besnyő boldogan visítja, hozzánk jöttök vikendre, s hogy Juhászt is hozzátok? Jó, szeretek sok költőt együtt, és neked tetszeni fog az út, indián nyár van, piros a levél mindenütt, és elviszlek egy igazi mocsárba is, az nincs odahaza, ugye? Meg van delfinshow is az állatkertben.

– No jó, de előbb mi viszünk el a *Hair*hez, Sanders is jön, és Amy, Sanyit nem érdeklí – mondja Bill. Borzasztóan örülök neki, már hallottuk hírét otthon, alig várom a színházat, musical. Irigyek az istenek, nem sok örömem telik benne. Pista úgy zuhant az ülés előtti, bársonnyal bevont piros lépcsőre, hogy nem tudtam elkapni. Két perc, és mosolyogva tér magához, először bizonytalan, majd gyorsan normálisra váló arckifejezéssel: – Megint elestem volna, érdekes igazán, hiszen kutya bajom, már jól vagyok. Dehogy megyünk haza. – Orvoshoz kell mennetek, mondják az emberek, ennek fele sem tréfa! És ha összetöri magát? De az orvos csak vállat von, ideges dolog ez, éghajlatváltozás, a vérnyomása rendben. Az orvos egyébként Pista unokatestvérének rokona, húha, még náluk is kell vacsorázni egyszer.

Besnyő ugyanolyan édes és ugyanolyan bolond, mint harminc évvel ezelőtt, egyetemista korában, s engem ismeretlen okokból a természet romlatlan gyermekének tekint, akinek jaj de nehéz lehet egy költővel, ugye? Tény, hogy én jobban élvezem az indián nyár aranyá piritott leveleit, és ráismerek például a cerszömörcére, nem úgy, mint Pista, aki tüstént elalszik az autóban, hátul, Feri mellett, s amikor elsuttogom neki, hogy mennyire aggódom Pistáért, a megmagyarázhatatlan ájulás-eséseicéért, a régi Magda néz rám azzal az éjfekete pillantásával, amivel annak idején tudomásul vette, hogy kicsaptak a főiskoláról:

– Vidd haza, Darling, nem való ez neki.

*„Vidd haza testét, rakd repülőre fel,
Anglia földje vár,
Vidd haza testét, otthon temessük el...”*

A fene a ritmusérzékeket, erre a dallamra rímel Besnyő tanácsa, most hallottuk a Katona József Színházban, hirtelen a fülembé csap, és benne is zakatol egész idő alatt, csak Európa szabadít meg tőle.

Boston egyébként már Amerika. Tekervényesebb, nem olyan mértani, mint New York, város-város. Azonkívül itt látható az az amerikai férj, aki segít a háztartásban. Paul otthon is aranyos fiú volt, és most elbűvölve figyelem, ahogy foglalatostkodik az étkezőkonyhában – ilyet is most látok először, Billéknél külön konyha van, és úgy látszik, mindenütt van külön fürdős vendégszoba, Pista szegény ki is használja az alkalmat, és ott esik össze, felszedem, mielőtt Besnyőék meglátják, csak megint az az iszonyú érzés bennem – hazaviszem, akár a szájamban is, mint a kutya, macska a kölykét, nem, ne itt, ne itt. Sonja mesélte, hogy a felhőkarcolók alapja mind a sziklába van vájva, s a szikla átveszi a fűtés melegét, s ezért kiirthatatlan a lakásokból a svábbogár, ott a meleg beton alatt vígan szaporodva élnek, akármilyen tisztaság van egy lakásban,

nem lehet csak ideiglenesen védekezni. Svábbogár, pokoli. Gyerekkoromban vidéken a legnagyobb szegény, titkolni való gyalázat volt, ha egyet is felfedezett valahol valaki – láttad, zöld poros a konyha, suttogta nagyanyám, vigyázz, nehogy a kosaradba kerüljön egy.

De Pista hallani sem akar a hazautazásról – hiszen nem érzek semmit, örülség lenne, még tíz napunk van, és Washingtonban a felolvasás. A felolvasás! Tehát még tíz nap, még tíz éjszaka, éjjel-nappal rettegés.

– Sápadra aludtad magad, Darling – fog fülön Besnyő; egy szemet sem aludtam persze, ott cigarettáztam az ágy végében, hogy hátha itt is leesik az ágyról Pista, mint Billéknél, ugyanolyan rendszerű az ágy.

És Boston észak. Az én nemzedékem nem úszhatta meg Margaret Mitchell *Elfújta a széljét*, hát csak nézem a szobrot, az északi hőst, a kék egyenruhában, Észak hőst, némi elfogultsággal persze, de szép helyen van, és nem tudom, ki csinálta, de jó a szobor.

Pista nem imádjá úgy a delfineket, mint én, nincs kedve bejönni az állatkertbe, inkább megvár minket a parkban, gondolom, verset akar írni, látom a képén, hát rettegve ugyan, de magára hagyom, könyörgök, ne sétálj egyedül, olyan kényelmes ez a pad, itt várj meg bennünket.

Nem tudtam magamról, hogy hisztériás vagyok, igazán nem. Szorítóba kerültem, de vagy könnyen ellegyintettem és megmenekültem, vagy néha, ahogy Pista mondta: Mint a villám! „Égete, rombola, tűnt”, kitörtem, dühösen, s utána – hát utána nem maradt semmi vész. De amit a bostoni állatkertben műveltem, azért máig is szégyellem magam, hiába próbálom mentetegetni ezzel-azzal. Mert ahogy Ferivel a bejáráshoz értünk jegyet váltani, hirtelen kinyúlt a pénztárlakon egy barna kéz, beljebb húzta az én kezemet, és egy fekete bélyegzőt nyomott rá a kéztőcsontok fölé. Fogalmam sincs, mit üvöltöttem, Feri szerint ocsmányságokat magyarul és valamit angolul. De azt éreztem, hogy tűzbe borul előttem a világ, ugyanakkor jéggombóc akad a torkomon, és fordul egyet alattam a föld. Pörkölődő szőr szaga fojtogatott, sivalkodó borjúk menekültek a bögő marhák közül, nagyanyám hörögött a gázkamrában, és egy vékony fiatal nő húzkodta a blúza ujját: – Nem, nem vétetem le soha. Nem akarom elfelejteni!

Megőrültem? Hiszen csak az állatok billogozása volt személyes élményem, de úgy látszik, sokfelé ágazott bennem. Ferkó átfogta a vállamat, magához húz, lassan helyére zökken a világ. Én most itt vagyok Amerikában. És itt a Szabadság szobra. Azonban Harlembe nem tanácsos lemenni. Nem tudom, Ferkó mit mondott a körénk csődült népnek, egy szót sem tud angolul, de butykost húz elő a zsebéből, megitat, és a szívemre mutogat. Hát minden amerikai élvezetbe és látványosságba beleszól valami, ami elrontja? Ami int, hogy a Végzet lesben áll, készül, fenyeget. Valahol azt olvastam, hogy van egy börtön, ahol kizárólag ártatlanokat tartanak fogva, és ez az Állatkert. Hát ez a lepecsételt kéz nem oda mutatott? De a bevezető sokk után dupla öröm volt gyönyörű pingvineket és delfineket látni, és ketreceknek, rácsoknak semmi nyomát. Besnyőnek igaza volt, ezt látnom kellett. Hát a valódi mocsár ugyan milyen lesz?

Gyerekkori hazámban csak a „zsombikos” volt nekem a tilos és veszélyes búvóhelyem. A sekély pusztai tavak környékén a legnagyobb hőségben sem száradtak ki a „lápszemek”. Ragyogó zöld mohapárnás, eleven náddal körülvárt pici bázisok, ha sétájtattam a nádkoszorút, megrezdült ugyan alattam a bársony domb, de leülhettem rá, és hallgattam a zizegő nád és a bibicek meg a nádi rigók felháborodott kórusát, mi

a fene, még ide is beszemtelenkedik. Zöld, illatos kis halom, a hajdani lápvidék kis ükunokája, nem, nem lehetett beleveszni, a kácsatoját kereső kisfiúk is legföljebb derékig merültek belé.

– Azt tudod, hogy itt a tenger, a mocsárhoz alig félmérföldnyire? – biztat Besnyő, ahogy szédületes és élvezetes sebességgel rohanunk délnyugat felé, borzasztóan szereztek a tengerrel hülyéskedni és kutatni abban a gyönyörű szemétkben, amit szüntelenül vet ki magából. Micsoda fehér homoksáv látszik a parton, széles, mély, puha. És a mocsár? Ami mellett „Joe kocsmája a békákhoz”. Dobogó-galéria van a MOCSÁR körül, oszlopokon, lefektetett deszkákból, karfája is van, körös-körül lehet sétálni. No, civilizált mocsár. Nem kell félni, már belésüppedsz. Most, októberben persze nem zöld, de gyönyörű mézbarna és aranyszínű nád között csavarodik a lilára száradt szulák, akantusszá válik a virágjavesztett káka, kis, érett bunkóba meredezik a vizililiom, és fekete spórás hátát mutatja a páfrány. Valami ismeretlen vörös rojt lóg az égerfákról. Kígyó, béka nem látható, már elbújva alszik. De maga a mocsár lélegzik. A szaga enyhe záptojással keveredett őszi lomb illata. Igazi. És most mintha hátulról rám ugrana egy vadállat, valamennyi körmével hasítva belém, nekem ugrik a honvágy. Hát van ilyen? Még sosem éreztem. Igen, persze, azt, hogy jó volna már otthon lenni, azt igen, de nem így, ilyen rémülten és szaggatóan, hogy hát nem lehet. – Térdig gázolok a süppedő, hófehér homokakadályban, míg el nem érem a partot, a térdig érő homokon át. Csodálatos kagylók merülnek fel belőle, nagy kagylógyűjtő vagyok, de most erre sem bírok gondolni, csak a partra, csak a partra, ami nekem most Amerika széle. Ez az Óceán. Az Atlanti-óceán. És bámulok a tömérdek vízre, arra, kelet felé, sok-sok vízen át, ott van Európa. És benne egy rongyszőnyegnyi foltocska. Giccs, nem giccs, nem érdekel, a hazám. Nekem az a hazám. Mellettem Pista is itt áll már. Még? És azt mormogja: – Szegény Mikes.

Washington. A fene egye meg az ember irodalmi telítettségét, minden helynév valami regényt cipel elő a múltból, és költői, romantikus fényt vetit a Potomacra például. Nem mondom, szép nagy víz Washington hasában, mondhatni amerikai méretű, és nekem mégis az angol Thackeray szőröstül-bőröstül. Washingtonban fedezem fel egyébként Amerika – számomra – legnagyobb áldását, a minden üzlet ajtajában kínálgató ládat, hideg teát, külön a citromos, külön az édes, és külön a keserű, gusztyos kicsi üvegekben, amit könnyedén ki lehet nyitni, nem kell körömmel, foggal, kis ollóval és festőkéssel megtámadni – aki kitalálta, gondoljon a sivatagban kínlódó szomjazóra, aki hasztalan epekedik az üveg tartalma után. De ezekből Pista lépten-nyomon megítható, nem kétes, hogy jót tesz neki. A washingtoni két nappól csak a második éjszaka reggelén esik össze otthon, a hotelben, és el is tudom kapni. A Magyar Követség is itt van, de korántsem jelent biztonságot, Bill, a barátai s az összes meghívónk csak bámul, hogy a követségünk a fülét sem mozditja. Legalább az előadáson meg kellett volna jelenniük, s meghívni a mi meghívóinkat egy tisztességes magyar fogadásra. Micsoda bunkók! Miklós már csak szégyenletünkben is felhívja őket, itt van négy magyar költő a Columbia meghívására, és nyilván ezt sem tudják, felolvasnak a könyvtárban, talán elkerülte a figyelmüket, nem gondolják, hogy...

A követ úr el van foglalva, a kultúros is, sajnos. De azért, bár nehezen megy, délután három és négy között időt tudnak szakítani nekünk, ha már itt vagyunk, ugye, de kocsit nem tudnak küldeni értünk, a követség az isten fenéjében van, kint, messze-

messze Washington széles vonalzóval húzott utcáitól. Sok hely van itt, valóságos utazás az utca túloldalára átmenni. A követség félórás taxiút, és a fogadás egy csésze fekete, víz és fél óra teljes tájékozatlanság. Sajnos nem érnek rá bejönni a felolvasásra sem.

Pedig a felolvasás nagyszerűen sikerül, először olvas fel négy magyar író, a fiúk boldogan érzik, hogy itt van, itt a világ közepe, akár az Alexandriai Könyvtár, s ez remélhetőleg ellenáll a történelemnek s a jövő zivatarainak, a számítógépnek is. De századunk technikája azért itt is beleszól: minden költő kap húszpercnyi időt egy-egy külön telefonban, ahol elmondhat bármit, amit akar s amit máshol nem mondhat el, és a könyvtár archív anyagához fog tartozni. Persze én nem hallgathatom, és senki sem, de elég nekem Pista megdicsőült hátának a látványa, ahogy a zárt üvegfülkében áll, s a világnak beszél, az örökkévalóságnak. Tény, hogy erről azóta sem tud senki semmit, csak Miklós meg én emlékezünk rá.

Tiszta boldogság Washington, este még kóborlunk egyet a széles, sötét, furcsa módon üres utcákon (nálunk még nem divat félni az éjszakai közlekedéstől, odáig majd később fejlődünk). Másnap délelőtt még sikerül megnézni, ó, milyen szerencsénk van, az éppen ideiglenesen itt tartózkodó eredeti *Guernicát*. Rengeteg reprodukcióból ismerem, még a háború óta, de ez az eredeti legalább kétszer háromméteres, külön két ór áll mögötte is, mellette is. Én is ott állok előtte, és potyognak a könnyeim. Hiszen grafika, vászon persze, az egyik ór hozzám hajol, persze felét sem értem annak, amit mond, de azt, hogy kis kacsmának szólít (duckie), és hogy ne féljek, és ilyen nem lesz többé, ő, Amerika, biztosítja, ne féljek, ne féljek. Ennyit megérték. Most mit mondjak neki, hogy a vietnami háború kutyagumi?

A reprodukciók csak fekete-fehérek voltak, de eszembe sem jutott, hogy többet is kívánhat az ember, annyira minden a helyén volt, és elég. De hát mérhetetlen örömmre ez nemcsak fekete-fehér, hanem a painszürke, a nagyon nemes, finom hidegszürke is jelen van, és itt melegítőként hat. De nem ez borít ki. Ó, áldott, ó, áldott a keze írása – nézem, mint Szilágyi Erzsébet, mert egy ceruzavonás-félét látok, több, mint fél méter hosszú, és nincs „kihúzza”. Felvázolta részben grafittal, de itt, alul nem követte az olaj végig az előre kijelölt vonalat. Én persze közel dugom az orromat a vászonhoz, egész közlelől látni csak, hogy meghagyta, füttyült rá, amit kihúzott, annyi kellett, és nem több. Bocsássatok meg, eddigi bálványaim, drága Vince, drága Marc, összes nagyok, és ön is, Lord Bacon! Nincs az az újabb festő, akit jobban tisztelnék, mint azt, aki vállalta a nagy mű parányi gyöngességét, és nem radírozta ki vagy festette át a pillanat tévedését. Mert így történt meg vele a *Guernica*.

Még összeölelkezünk mindnyájan, és a hazautazás előtt ki-ki megy, amerre lát. Miklós az édesanyjához Kaliforniába, Weöresék Emily Dickinson városába, mi meg délre, New Orleansba. Hol zúg a Mississippi, és meleg van és dél, szétszóródunk, valahogy elvesztettünk valamit, nyilvánvaló, hogy vége a programunknak, s kedves meghívóinkat bizonyosan csalódás érte a nagykövetségünk kissé közönyös marhasága miatt. Hát mi New Orleansba megyünk Ferivel. Van ugyan egy olyan érzésem, hogy az a turista vagyok, aki keresi Magyarországon a pusztát, a csikóst, a ménest és a cigányzenét, de nem baj, én is turista vagyok, nem betelepülő. És New Orleans gyönyörű, már az első taxisofőr, aki bevisz a repülőtérrel, elbűvöl. Fehér hajú néger hamukék ruhában, és hét ágra süt a nap, és a légkondicionált, nagyszerű hotelen kontinentális reggelit is lehet kérni, Pista csokoládét kér croissant-nal, mint Poirrot, én világ szegényére angolt: narancslé, tea és sült szalonna. A zab- vagy kukoricapelyhet mellőzöm, pedig az is benne van, chetnék.

A New Orleans-i házak színesek, egyemeletesek, és hihetetlen finom vascsipke erkélyük van, gyönyörű fekete csipkefátyol a ház homlokán. És csak úgy nyüzsög előtte a rengeteg öregasszony turista, rózsaszín meg piros nadrágban, bohócnak kifestve, nahát, bizonyosan én vagyok a barbár, mert nekem túlzásnak tűnik az a rengeteg arany meg szín, amit magukra raknak, vajon miért nem „dámára” veszik a figurát. Hát csak. Mert ez a díszletutca egyben idegenforgalomra berendezett nyilvánosház, hogy ne mondjam, kupleráj. Az egész utca. Csengő szól, s megmozdul egy szekérfiókszerű alkotmány, egy méterre kitolódik az utca fölé, épp csak annyira, amennyire megmutatkozhat, azonban tövig, két gyönyörű, fekete harisnyás, kalimpáló láb. Majd visszavonul a fiók, eltűnik a láb, hogy öt perc múlva újra szóljon a csengő, s újra megjelenjék. A másik házon ajtó tárul, s egy babával játszó aranyfürtös kislányt keregetez, akin csak egy piciny fodros szoknya van. Nagyon pici. Egy bátrabb fiókban piros hajú kisfiú fekszik hason, s egy dadaszzerű, ám mindössze főkötőt viselő nő simogatja itt-ott, s a kisfiú kacag. Gumigésa is van, és használja is – egy meztelen lányka. Két meztelen lányka. Két jó hosszú négerláb tolódik ki, a talpa rózsaszínű, rajtuk egy-egy szőke kislány hasal, a lábszáron, s a lábujjakat birizgálja. Egy nő fektében leveti bugyiját, egy másik nő álltában leveti bugyiját, lábát közben hú kutyájára helyezi, vajon miért. Egy nő hasal, hátán műkigyó ugrál, elektromos. A népek csöndesen sétálgatva nézegetnek. Sok ez azért. És engem valahogy erősen emlékeztet (angol filmekben láttam) az ételliftré. Zötyögés, csengetés és hús, feldiszítve. És én festő vagyok, megszoktam aktnak nézni az aktot. De két férfi van velem, ők mit gondolnak ugyan? Úgyse mondják meg, azaz:

– Na, melyikért ennél krokodilt? – érdeklődik Feritől Pista.

– Nem ide való Shakespeare – morogja Ferkó –, inkább gyerünk, együnk másféle tengeri micsodát, éhes vagyok. Este is megnézzük majd ezt a vásárt, hátha kedvet kapunk hozzá, ugye, Vas úr?

Hol a fenében tanulta meg Ferkó, hogyan kell széttördölni a tengeri pók lábait s kiszopogatni? Pista még csak-csak láthatott rákot enni az Ó-Lipótvárosban. Én iszonyodom minden *frutta di maré*től, olaszul is, nemcsak amerikaiul, világ szégyenére és Pista legnagyobb mulatságára. – Jó magyar lány vagy. Tudod-e, Ferenc, hogy Illyésnéknél kiszaladt az asztaltól, és kiköpte a töltött csigát?

De meg is bünteti Isten a csúfalkodásáért, rákollóval a kezében borul le a székről, a földről szedjük fel. Úristen, most meg már nappal is. Ez még eddig nem volt. A légkondicionált hotelben fektetem le, a szívem dörömböl, kívülről is látszik. Istenem, nem, nem, nem teheted ezt velem. Ha most kapok infarktust, mi lesz vele, ki viszi haza? És nem alszik, odahúzna magához, aztán ijedten néz rám: – Tachikardiás vagy, vegyél be valamit, és erről jut eszembe, este zenét kell hallgatnunk. Cipi barátja azt mondta, hogy itt igazi jazz-band van.

Most mondjam azt, hogy hátha felizgat a zene? De hátha éppen ez a jó neki?

Kint a fenében egy óriási, alacsony, poros deszkapadokkal pompázó fészkerfélében ősz öreg négerrek muzsikálnak. Bendzsó, pengetősök, húros és ütőhangszerek, hullámzóan hangos és halk. Torkon fog, belém mászik, kifacsar, boldogít, reszketve mozogni szeretnék, és talán mozogok is, mert az egész zsúfolt helyiség vibrál és remeg, Pista végig fúrja a körme alá a minden kulturális élményéhez nélkülözhetetlen régi-módi tollhegyet, Feri – de az egész hallgatóság – ütemre lélegzik, liheg, kurta, éles hangok szakadnak elő. Az eszem tudja, hogy ez idegenförgalmi díszlet és produkció, de a testem nem tudja, nem veszi tudomásul, és a fülem sem. Csonttalanná válok,

égve repülök, zuhanok, mint a szerelemben. Jaj, legyen vége, jaj, soha ne legyen vége, még az állandóan marcangoló félelemről is el-elfeledkezem, de azért markolom, két kézzel, Pista karját.

És most mi legyen? Zúgjon a Mississippi, vagy üljünk fel a Vágy Villamosára? Nálunk otthon éppen dül az amerikai színdarab kultusza. Gyanútlanul utazom a villamoson (tizennyolcas), s a hátam mögött dicsekszik egy öreg hang: – A lányom elvitt a Tennessee-darabhoz: *Mire összeszoknak*, az a címe, jó volt. – Úgy mondja Tennesseeet, mint-ha azt mondaná, Kenese. – Ugyan – nevet egy fiatal hang –, nem O’Neill volt az? Ó már angolosan mondja. Hát ha már itt vagyunk, szálljunk fel a Vágy Villamosára. Mint hűséges városnézők, s azután zúgjon a Mississippi; iszonyú meleg nap ígérkezik. A Vágy Villamosa meglepő két kocsí. Egyik mocskosabb, barnább, piszokkal és szárral telehordottabb, mint a másik. A jegyet automata adja, s rajtunk kívül senki. Egy öreg néger asszony vezet? Vagy csak guggol egy titokzatos szerkezetű láda mögött, s időnként teker valamin valamit. A villamos megy. Tíz perc múlva megáll a városon kívül. Sehol egy ember, sehol egy épület, egy rét előtt. A réten nyolc kecske legel. A rét szép zöld, a kecskék szép fehérek, három barna van köztük. Megszámoltam. Tanácstalanul, reménykedve várunk. Mire? És nemhiába. A néger asszony kihajol az ajtón, füttyent egy hosszút, és int, hogy szálljunk be. Hát beszállunk, és visszamegyünk oda, ahol szép, óriási betűkkel ki van írva: **UTAZZON EGYET A VÁGY VILLAMOSÁN.**

Csodálatos kárpótlás. **UTAZZON EGYET A MISSISSIPPIN.** Lapátkerék fröcsköli a vizet. Nagy, kerek nap fénylik az égen és tükröződik a sárga vízen. – Szédülök – mondja Pista. – Én is – jelenti Feri, mind a kettő félig kilóg a korláton, a vízen ragyogó napba bámul, úgy rángatom vissza őket – pecsenyévé sültök a dupla napon, bolondok. – Rézbőrűek leszünk – üvölti Feri tele torokból: – Csingacszug! – Sajnos, sajnos, elment az eszük, boldogan ordítanak: – Csatabárd, mokaszin, Sólýomsem, wigwam, Bórharisnya, Buffalo, vágat a Buffalo, szerencsére, úgy látszik, nincs más magyar a hajón, mindenki azt hiszi, hogy részegek, és az itt is bocsánatos bűn. Méltóságosan fordul a hajó, s ahogy a kikötőbe ér, újra fordul, most víz ellenében. Igyekszem nem gondolni azt, hogy mindjárt kivetik a járódeszkat, és krinolinós hölgyek tipegnek rajta a partra, mögöttük néger mamik kosarat visznek, és cilinderes gavallérok forgatják a sétatálcájukat, jöttek bevásárolni az ültetvényekről. Vagy gyapotbálákat hurcolnak kifelé a hajó gyomrából négerrek, és énekelnek. Dehogysis, térjek észre, persze hogy hangszóróból szól, és persze hogy az *Old Man River*. De ha a kerékről gyöngyöző napsütötte szivárványhabot nézem, akár egész nap oda-vissza utaznék a Mississippin. A második órára is befizetünk.

Még két nap New Yorkban, még két éjszaka, az egyik elesős, most már az órákat számolom. Sonja mégis elhurcol egy áruházba, muszáj magamnak venni valamit, ahol nagy öröömre újból kis kacsának hív az eladónő, s életre szóló kabátot veszek, és ellopatom egyetlen létező ékszeremet, aranylánc, zöld kő, mert nálunk otthon még lehet az öltözőfülkében hagyni a holmit, de Amerikában nem, mi még fejletlen ország vagyunk. Nagy szerelemmel búcsúzunk Sonjától, aki a legkedvesebb vendéglátó volt eddigi életem folyamán, utoljára még restelkedve megkér, hogy este én csináljam a pörköltet, neki mindig odaég a hagyma, rejtély, hogyan csinálják a magyarok. Nem először találkozom ezzel az óriási problémával. Angol, lengyel, sőt olasz háziasszony megkérdezte már tőlem, mert a szerencsétlenek a forró zsírban hagyják a hagymát, holott az megvágandó előre és apróra, s amint a sístergő zsírba borítják, le kell kapni

az edényt a lángról, s csak ha rázúdítod a húst, kell kavarni rajta egyet-kettőt, s visszatenni a lángra. Sonja megölel, én is őt, meghálálhatatlanul kedves volt hozzánk, de ők reggel indulnak vidékre, minket Püskiék kis teherautója visz ki este a Kennedy-re. Istenem, istenem, ugye nem esik el már a beszállási hercehurcák alatt, tömeg van, rossz levegő, meg aztán annyi iratmutogatás, ami fásasztja, és ezt nem vehetem át tőle, méghozzá sietve kell mutogatni. Útközben elakad az ócska autó, már alig bírok a szívdobogással, le fogunk késni, de nagyot horkantva mégis megindul a tragacs. S mire elkezdi a megafon, hogy „beszállani”, már átvergődünk a csövön, és boldogan zuppanok le Pista és Feri közé, és búcsúzom Amerika fényeitől. Hátradöntöm Pista ülését, már alszik is, Istennek hála.

És most nem kapunk légifolyosót. Már nyolcadszor villant fel a faíró a keskeny fehér fény. Az a huszonöt perc, amíg engedélyezik a felszállást, nekem huszonöt óra. Nem, még sokkal több, végeérhetetlen.

Egy, rázza a keze fejét és mutatóujját Feri, kettő, három, puff. Elértük a magasságot, most hátradől ő is, én meg fellélegzem. A repülőgépen valami északi, svéd vagy finn, nem tudom, de gyönyörű, hosszú lábú, fekete prémkucsmával dúsitott aranyokker színű egyenruhás légikisasszonyok kínálnak az éppen nem alvóknak tejet vagy gint, s eloltják a fővillanyokat, apró kis kék lámpák égnek, az ablak fekete, most nem látható a felhőpaplan alattunk, amit én úgy szeretek, megyünk, megyünk, repülünk – orvos, kórház, érthető beszéd felé, a föld felé, amibe majd eltemetnek, keletre. Haza.

Már majdnem elalszom én is, mikor rádöbbenek, hogy az ablak valahogy aktívává válik. Sötétkéken duzzadó bársony fog körül, dominál, elnyeli a gépet, már nincs is gép. És most fellövell a bársonyból egy vakító fehér dárda, a bársony megszakad, és lángok zuhognak ki belőle. Narancsszínű, málnaszínű és világoszöld, bíbor, arany, még fekete és a bársonynál sötétebb lila is, lángok, zászlók, struccok és párnahuzatok, ezüstcsíkos tigrismancsok tépik miszlikbe a bársonyt, két kézzel ütöm a két férfit, ébredjétek, kint lobog az Isten tűzijátéka, lobog és permetezik is. Az a kis, éppen fejét felütő piros, lapos köröcske lenne a Nap? Az, igen, az ő tiszteletére készül a tűzijáték. „A nap, kelet királya, szórja már a Szultán tornyára nyilzáporát.”

Leharaptunk egy cikkelyt a gömbölyű Földből, hát elénk jött a Nap. Amikor nemrég délnyugatra, Görögország felé repültünk, a Nap nem rendezett ég-föld hasadást, egyszerű töklámpásnak tette magát, és ennek megfelelően meg sem mozdult a láthatáron.

Itthon, már az orvosi megnyugtató után mondja Pista:

– Már megint mit csináltam veled, jó, hogy meg nem öltelek, azt hiszed, nem tudom, hogy izgultál? És én, én sem akartam meghalni Amerikában. Ötvenhatban sem bírtam elmenni. Gondoltam: itt kezdted, fejezd is be itt.

Hát tizennégy év múlva ez sikerült is neki. Nekem még nem.

Imreh András

ARCOK ÉS BETŰK

I

Fordult felém egy arc. Indulni kellett.
Teremőrök kiabáltak hiába.
Akkor már nem értettem azt a nyelvet.

Visszafelé, lezárt kastélyszobákba.
Vissza, elfelejtett arcok között.
Úgysem találom meg. De hátha. Hátha.

Állóképek sorozata pörög.
Hol az az arc? Anyám. Anyám. Anyám.
Nyelviskolák. Körletek. Öltözők.

Ő az? Nem tudom. Ő az? Nem. Talán.
Éhes vagyok. Inkább semmit se mondok.
Biztos, hogy ő? Másképp nem mondanám.

De nem. Az ajkak. Nem. Az orr. A homlok.
Nem ő. Már összemosódtak előttem
a koponyák, állkapcsok, pofacsontok.

Aztán megvolt. Homályban, üdvözülten
elcsigázott arcaim ünnepeltek.
És én is mosolytalanul örültem,

mintha megálmodnék egy régi kertet.

II

De végig ébren. Vér és gondolat
szivárgott vissza kiszikkadt agyamba.
Elfelejtettem kézírásomat,

de lassan betűket róttam a lapra.
Zsigeri volt, mint minden nagy karambol,
méhekkal páرزó üvegtestű hangya,

első *A* betűm, hatéves koromból.

POKRÓCOK ÉGNEK.

Egyedül
egy félszeg férfi áll a téren.
Egy ablakban egy fiú ül
könyvtári könyvvvel a kezében.

Kétágú létrára dobott
takaró csökken fölfele.
Lámpa. Lábos. Higanygolyók.
Egy inhalálás hűlt helye.

Plédekből varrt kerek spanyolfal
embertelen szoknyája lángol
sötétkék textil lófarokkal.
És víz csöpög fürdőruhákból.

Úgy kap fel egy törülközőt,
felhajtva a széleinél,
mint forró nyári délelőtt
egy test nedves nyomát a szél.

Pokrócok égnek. Foglalatba
csavarva ég egy pusztaszem.
És a szemnek egy pillanatra
eszébe jut egy érzelem.

IGUÁNÁK VEDLÉS KÖZBEN

De nem engedik, hogy elszabaduljon
A halál ménese. Tekintetük
Túl a megolvadt földi horizonton.
Minden életfunkciójuk együtt.

Akkor rajtaütött a paprika.
Kidülledt, reflex nélküli szemek.
A nő, hogy most mit kell csinálnia.
Egy ruhamintát ismételtetett.

Fél egy. Egy vak kakas felkukorékol.
Két bőrcipőben bűzös fügelekvár.
Mozdulatlan lépnek ki önmagukból –
Bő atlétatrikóból két gyerekváll.

A hím alszik. Álmában felreped
És megnyílik egy ivartalan ágyék.
A nő guggol. Nézi a köveket.
Tűri, hogy nőjön testéből az árnyék.

Fél egy. Egy falióra a homokban.
A nagymutató öreg és sötét.
A fájdalmat a nőstény bírja jobban.
Ha van ilyen: fogják egymás kezét.

Sok év után. Idegen tengeren.
Az emeletes hullámok alatt.
A nőn ruha. A férfi meztelen.
Mögöttük fehér homoksivatag.

„EGY ÜLDÖZÉSI MÁNIÁS, AKIT TÖRTÉNETESEN ÜLDÖZTEK IS”

Németh László roppant terjedelmes levelezésének több ezer levelet magába foglaló és kiadásra váró gyűjteményéből emeltünk ki néhány jellemző darabot. A föléljük irt cím tulajdonképpen Illyés Gyulától származik: ő jellemezte így nemzedéktársának rendkívüli érzékenységgű lelki habitusát. Németh László életútjának ismerői jól tudják, hogy ez az író szinte állandóan az üldöztetés pszichózisában élt, 1945 előtt éppúgy, mint 1945 vagy 1956 után. A sérelem volt lelki háztartásának egyik állandó fűtőanyaga. Így például köztudomású, hogy 1946-tól kezdve mérget hordott a cipőjében, bár nem indokolatlanul, hiszen az első hazai koholt

per, a „köztársaságellenes összeesküvés” leplezése idején, 1946–1947 fordulóján hivatalos részről úgy forgalmazták a névét, hogy Németh László volt ennek az összeesküvésnek a szellemi vezére. (Az akkori belügyminisztérium hivatalos közleménye szerint az összeesküvők célja „a jogfolytonosság alapján a Horthy-rendszer visszaállítása” volt, „fegyveres erővel”, s ennek a mozgalomnak lett volna fő ideológusa az az író, aki a két háború között a Horthy-rendszer társadalmi struktúrájának és szellemiségének egyik következetes bírálója volt, s akinek a MAGYAROK ROMÁNIÁBAN című, „hazaárulásnak” minősített útinaplója országos felháborodást

váltott ki a hivatalos körökben, s hadbíró-sággal is fenyegették érte az íróját.) 1956 után pedig az októberi forradalom alatt megjelentetett cikkei, majd a népi írókkal kapcsolatos MSZMP-párthatározat miatt érezte magát fenyegetettnek. S ezzel is magyarázható, hogy – mint 1958. február 2-án Sajkodon kelt levelében Illés Endrének írta: „*A leveleimet égettem; a tiedet, mint a múltban is egyszer-kétszer, az itt levő Gígi-vel visszaküldöm.*” (Gígi – az író Ágnes lánya.) S nyilván ezzel a pszichózissal magyarázható, hogy hitetlenkedve fogadta, valahányszor hírt vette, hogy valamelyik munkáját kiadják vagy újrakiadására készülnek, vagy színdarabját valamelyik színház be akarja mutatni, s gyanakvása az erdőtüzek olthatatlan hevességével lángolt föl, ha ezeket a terveket és elképzeléseket valamilyen hétköznapi akadály, nemegyszer személyétől függetlenül is, időlegesen késleltette. A külvilág szemében indokolatlanul heves visszahatást váltott ki belőle a műveit érintő legparányibb üzemzavar is; hát még a műveit érintő bármilyen kritika! (L. alább Illés Endrével való levélváltását 1958-ból, vagy 1961-ből a Mód Aladár kritikájára fogalmazott válaszát.)

Németh László „bánki sértődéséhez” tehát nem kellett sok, amit a korviszonyok és az író alkata együttesen magyaráznak, amire azonban nem árt róla szólni újból és újból rámutatni, mert sokan hajlamosak voltak s hajlamosak ma is megfélekedezni erről a – hol drámai, hol groteszk – kölcsönhatásról, amelynek változatos és gazdag példatárát folyamatosan igyekszik megvilágítani a Németh László-irodalom. Egy groteszk azonban, jellemzésül, idekiváncozik: 1957. március 15-én Németh Lászlót a Kádár-kormány, nyilvánvalóan a konszolidáció lát-

szatát sugalló elképzelések alapján – mások mellett Borsos Miklóssal, Fülep Lajossal, Heltai Jenővel, Szabó Lőrincsel és Timár Józseffel együtt – Kossuth-díjban részesítette. Németh László a felesége nevében írott levéllel hátrította el a díjkiosztó ünnepségen való részvételt, a díjat pedig a hódmezővásárhelyi gimnáziumnak adományozta, s a díjkiosztás napján elűnt hazulról, „illegálisba” vonult, nehogy rátaláljanak, mert szentül meg volt róla győződve, hogy távolmaradása miatt le fogják tartóztatni. Negyven év távolából mindez roppant mulatságosnak tűnhet, de akkor, az ő idegze és betegsége kettős szorításában az ő számára egyáltalán nem volt ez tréfa.

Németh Lászlónak a betegsége hatására állandósult rossz lelki közérzete okozhatta, hogy e pedagógus hajlandóságú író haláláig úgy emlékezett vissza vásárhelyi tanárkodása éveire és kollégáival kötött baráti kapcsolataira, mint élete egyik – vagy tán egyetlen – édenkertjére. S ezt a pedagógiai éroszt tartották ébren benne azok a névtelen olvasóktól érkező levelek is, amelyeket az ő írói tevékenységének erkölcsi ars poeticája inspirált, hogy tudniillik az író követendő – és követhető – „*életreceptet*” is adjon munkáival az olvasóinak. Ezek a levelek sohasem csak a hódolat tisztelgése; igen gyakran határozott kritikái is a korabeli élet viszonyai, gondjai és rejtve maradt problémái felől nézett Németh László-műveknek, s olyan vallomások, életgyónások is tartalmaznak, olykor még nem magyar olvasó tollából is, ami párját ritkító, és nemes nyersanyaga lehetett volna akkor is s lehetne ma is az élet szavát kifejező és közvetítő elbeszélő irodalomnak.

Domokos Máttyás

NÉMETH LÁSZLÓ LEVELEZÉSÉBŐL

Közzéteszi Domokos Mátyás

Kállai Gyulától

Magyar Szocialista Munkáspárt
KB. Titkársága

Budapest, 1958. június 7.

Kedves Németh Elvtárs!

Pártunk elméleti munkaközössége a népi írók politikai nézeteit, a népies ideológia történelmi pályafutását alapos elemzésnek vetette alá. Állásfoglalását a csatolt dokumentumban összegezte. A dokumentum részletesen foglalkozik a népi író-csoport és pártunk között a múltban és jelenleg kialakult viszonyal, a fennálló nézeteltérésekkel. Minthogy ezeknek a kérdéseknek irodalmi életünk továbbfejlődése szempontjából komoly jelentőségük van, szükségesnek tartjuk, hogy az elméleti munkaközösség állásfoglalását nyilvánosságra hozzuk, hogy ezzel is elősegítsük a nézeteltérések tisztázását és a népi írók irodalmi tevékenységének további fejlődését. Mielőtt azonban ezt tennénk, helyesnek tartjuk, hogy a még nem végleges értékelést és szöveget eljuttassuk Önhöz, azt kérve, hogy szíveskedjék kifejteni véleményét. Számunkra az Ön észrevételei sokat jelentenek, azokat a közlés előtt a végleges megszövegezésben figyelembe kívánjuk venni.

Kérem, hogy észrevételeit írásban címemre eljuttatni szíveskedjék.

Őszinte tisztelettel:

Kállai Gyula

Gépirat. A levél dátumozása gyaníthatóan elírás – helyesen 1958. május legeleje –, ugyanis a határozat, amelyről Kállai Gyula véleményt kér, már napvilágot is látott ezekben a napokban (*Társadalmi Szemle*, 1958. júniusi száma). S ezt a feltételezést támasztja alá, hogy az író hagyatékában maradt fogalmazvány, amelyben Németh a kérést elhárította, május 6-i keltezésű.

Kállai Gyulának

Sajkod, 1958. május 6.

Tisztelt Kállai Elvtárs!

A tanulmány, amelynek az átadására meghívott s amelyet volt szíves utánam küldeni, mint bepillantva sajnálattal látom, az én számomra nem tervezet, melyről véleményem mondhatok, hanem ítélet, amelyhez alkalmazkodnom kell.

A gyanú, hogy a betegség munkaképességem apasztása után tehetségem is kikezdte, az irányított támadások, bosszantások, a múltból előkotort, sztereotippé vált vádak, melyeknek indokát újabb műveimben, állapotom megszabta életmódomban, legfőképpen pedig szándékaimban felfedezni nem tudtam: már egy-két hónapja arra az elhatározásra bírtak, hogy újabb kéziratot a kezemből többé ki ne adjak s ezen az el-

hagyott telepen mint nyugdíjas iskolaorvos éljem le utolsó időmet. Elolvasva programját, mely (a Kossuth-díj odaítélésének évfordulóján s egyedül engem az egész magyar irodalomban) név szerint is kártevővé minősít, nem is tehetek mást: kiálllok a magyar írók sorából, mostani lakhelyem többé nem hagyom el, s igyekszem föltűnés nélkül minél előbb befejezni életemet.

Ettől függetlenül őszintén sajnálom, hogy nagy elfoglaltsága miatt *Magyar műhely* című tanulmánykötetem elfekvő kéziratába nem tudott beletekinteni – hisz nem lévén más, egyedül ez szolgálhatott a vádak ürügyéül. Egy-két órai elmélyedt olvasás után bizonyára megdöbbenet nézett volna informátoraira. Hogyan? Bartók példája az antiszemitizmus? A különböző s most egybeolvadt kultúrák mélyén lévő *közös* emberi megszólaltatása a fajelmélet? A kultúrnacionalizmust is felszámoló tanulmány a nacionalista? A *Nyugat* bukásának a magyarázata s az új, szocialista világcivilizációban megújuló perspektíva: a harmadik út?

Gyanút fogva tán még azt is megkérdezte volna, adtak-e közre az én régebbi tanulmányaimból nem most, de 44 óta egyetlen sort is – vagyis megvolt-e a lehetősége az előadott módon lefolyt „friss fertőzés”-nek?

Tisztelettel:

Németh László

A hagyatékban két fogalmazvány is található ezzel a témával kapcsolatban; ez a dátummal ellátott változat.

A tanulmány – az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalása a „népi” írókról 1958 júniusában jelent meg a *Társadalmi Szemlében*. (Kidolgozói Király István, Pándi Pál és Szabolcsi Miklós voltak.) – A Politikai Bizottság 1958. március 11-i ülésén Kádár János azt javasolta, hogy az irányelvek tervezetét ne csupán a testvérpártok vezetőinek, hanem az MSZMP „kritikus ellenfeleinek” is küldjék el: „...ti velünk nem értetek egyet, de ez előbb-utóbb vonal lesz, és még most köhögjétek. [...] Gondolok Németh Lászlóra, Kodályra, vagy odaadhatnánk Kisfaludi Stroblnak [...] Veres Péternek nem adnám oda, de Németh Lászlónak igen.” (L. Ständeisky Éva: *AZ ÍRÓK ÉS A HATALOM*. 1956-os Intézet, 1996.) – Ezért juttatta el a tervezett állásfoglalás szövegét Kállai Gyula néhány idesorolt írónak: Németh Lászlónak, Illyés Gyulának, Tamási Áronnak, Veres Péternek, Féja Gézőnek, s ők – Németh László kivételével – meg is tették a szöveggel kapcsolatos észrevételeiket. – Magyar műhely *című tanulmánykötetem elfekvő kézírata* – alaposan elfektették, mert évekig hevert kéziratban, majd korrektúrában a Magvetőnél, és soha nem jelentették meg.

Sipka Sándornak

[Aszófő, 1958. június eleje. – Keltetés a tartalom alapján.]

Kedves Sándor!

Köszönöm, hogy a tanári élet nehéz év végi munkája lezárása után rám is gondoltál, s beszámoltál az elmúlt esztendőről. Főleg az iskola környékéről jövő hírek érdekeltek, mert bár közel tíz éve, hogy az osztályajtót utolszor betettem magam mögött, egy-egy tanár neve a Szent István téri iskolaudvar vagy a kollégiumi vegytanszertár melegét hozza a szívembe.

Hiába, én nemcsak tanárgyerek, hanem elsősorban pedagógus is voltam, amikor betegségem első hónapjaiban Vásárhelyre lementem, minden reggel ott őgyelegtem a régi iskoláim körül, s úgy néztem a könyvekkel siető diákok után, mint akiknek

bejártatok van abba a varázsvilágba, amelyből én végleg kicsöppentem. A lányaimnak sem volt olyan egyetemi vagy középiskolai történetük, amit én, mint a mesén kapó gyerek, meg ne hallgattam volna s tovább ne kérdeztem volna. Az Iskola egy boldogabb, védettebb és igazságosabb világ az én szememben, ahol mégiscsak a Szép gondolatok s az Érdem uralkodik, s a vásárhelyi öt évem azért volt szegénységem, száműzött voltom ellenére oly boldog, mert ott, ha óraadóként is, e boldog sziget Prosperója voltam.

A Te leveled hangja és tartalma ebből a boldoggá, harmonikussá tevő világból hoz üzenetet. Egy kicsit mintha apámat hallanám, akihez minél idősebb leszel, annál jobban hasonlítasz minden ismerősöm közül. Viszonzásul hadd felelek én is egy kis beszámolóval a Tiedre – elmondva, hogy telt az időm, mióta Rózsa osztályának az érettségi találkozásán utolszor ültem az asztalotoknál. Vásárhely után egy kicsit mindig honvágyam van. Annyi szép kép maradt meg bennem, elsősorban a Bercsényi utcai délutánok, amikor a *Karenina Annát* fordítottuk, s a feketéskannám köré összeverődött két-három tanár, egy-egy betévedt diák. Írod, hogy tanulságos lenne a *Magam helyett* folytatni. A könyv nagy része megvan, a vásárhelyi fejezetek is, csak kijavítatlan – ha Nektek olvashatnám fel, biztos kijavítanám. De ahogy múlt az idő, s nehezebb lett a helyzetem, egyre jobban örülök, hogy nem mentem le – Titeket is féltetem kellett volna magamtól. Sajkod viszont egyre szebb, tökéletesebb előkoporsónak bizonyul.

Egyszer, ha ügyis megvalósul balatoni utazásod terve, el kéne zárándokolnotok ide, hogy lássátok, milyen gyönyörű helyen töltöttem az utolsó időmet. Most már két-három hetes megszakításoktól eltekintve több mint tizenhat hónapja lakom itt egyfolytában, anélkül, hogy a mámor, amit a táj szépsége tart fenn, alábbhagyott volna bennem. A magány sem nyomasztott úgy, mint gondolni lehetne. Öt-hat órát elvitt a ház körüli munka, főzés, takarítás, a többiben a kéziratom javítottam, írtam, zenét hallgattam. A legnagyobb bajom a kályha volt. Népi cserepekből építettünk fel egy igen szép kályhát, amely azonban, bárhogy rakja az ember, épp hogy átlangyosítja a szobát. Ezt csak újabban magyarázta meg egy szakértő barátom, addig sorra próbáltam a tüzelőt, tüzelési módokat, harcoltam a 15 fokos szobahőmérséklettel, míg végre a volt konyhában rendeztem be a kuckómat. Egy hónapot egy hat négyzetméternyi helyen töltöttem, ott főztem, mostam, mosogattam, szárítottam a felállított sodronyon a fehérneműt.

A tavasz aztán többféle könnyebbedést hozott. Ella leküldte a kitűnő vaskályháját, március végén aztán maga is lejött. Lassan megindult a kertben is a munka, s ebben egyre nagyobb gyönyörűségem találtam. Nemhiába vágytam mindig valami Cseresnyésbe, s írtam a Bocskai-kertben, amíg el nem romlott az ottani helyzet, tán legszebb *Híd* cikkeimet, most a sok hónapi munka után (pedig milyen szörnyű kánikulán kellett a növényeinket nehéz viaskodással áthúzni) beigazolvá látom, hogy ez a foglalkozás éppolyan boldoggá tudott volna tenni, mint a tanítás. Olyan mély gyöngédséggel állok meg az esőtől fölfrissült, napba csillogó fácskaim között, ahogy tán a gyerekeimet sem tudtam nézni – azokban mindig volt valami nyugtalanító, míg ezek csupa szépség, csendes szorgalom, az igazi művészetre emlékeztető teremtő asszimiláció, csak a kártevőkkel szemben kell őket segíteni. Több mint 130 fám van a 700 öles telken, s mindről tudok már valamit – mikor volt tetves, megállt, vagy terjed-e rajta a levélrozsda. Én a gyümölcsre, zöldségre specializálok magam, Ella a virágoskertre. Van vagy ötven rózsatöve, egy csomó violája, harangvirágja s egy cineamezeje, ez az én kedvenc virá-

gom állítólag. Néha végigjárjuk egymás növényeit, május eleje óta az unoka is ott látatlankodik körülöttünk. 33 év alatt aligha töltöttünk ennyi időt ilyen nagy harmóniában.

A legnagyobb megkönnyebbedést számomra azonban, bármilyen furcsán hangzik, mégiscsak az írói pálya feladása jelentette. Már nem is igen merem ezt magyarázni: az emberek vagy sértődést, vagy affektálást éreznek benne. Pedig ott van a magyarázat abban, amit levelem elején írtam, hogy én voltaképpen tanárnak születtem. Egy igen művelt, jó szemű fiatalember, a prágai egyetem cseh lektora, nemrég megküldte az *Izsony* elé írt tanulmányát, egész írói természetemet abból vezeti le, hogy én írónak is pedagógus voltam voltaképpen. Az, hogy az életábrázoláson túlmenő pedagógiai célok tűzeltek, szerezte ellenségeim javát; az, hogy többnyire „tankönyveket” írtam, okozza, hogy kevés az idő kezét meg nem érző művem, az, hogy az „osztály” a nemzet – sokkal figyelmetlenebb, szűkebb fejű és gyengébb jellemű, mint a vásárhelyi osztályaim voltak, s a szeretet helyett, mely ott élő szemekből áradt felém, itt legtisztább szándékaimért, legnagyobb erkölcsi erőfeszítéseimért is állandóan csak megrovást, gyanúsítást, a legjobb esetben irigységet kaptam, s ennek megfelelően ihletőm sem a pedagógiai erőm volt, hanem csak a kötelesség. Ez az év kitűnő alkalom volt, hogy mindezt meggondoljam. Betegségem óta már igen nehezen ment az írás, számottevő mű nem is igen került ki a kezemből, nem kell gerontológusnak lenni, hogy lássam a kézírataimon, mint vonszoltam magam a feladattól hajtva mondatról mondatra. Az a különös helyzet, melyben most vagyok, fájdalmasan eszméltetett rá, milyen szörnyű a helyzetem abban a tanári szobában, melyet író társaim alkotnak. Hány tanári szobában fordultam meg, s nem szereztem egyetlen ellenséget – ebben pedig mind az volt. Pedig csak az volt a bűnöm, hogy nem rohantam (bár eléggé rohantam) olyan gyorsan a falnak a fejem összezúzni, mint ők szerették volna. Amikor a támadások is megsűrűsödtek, beláttam, hogy erőm és kötelességeim végére értem: ha húsz évvel ezelőtt látom be ezt (ahogy voltaképp beláttam), tán boldog ember lehettem volna, de még most sincsen késő, s ha egy héten egy napom van, azt is arra kell szentelnem, hogy az idegen foglalkozás nyomaait lemossam magamról s az állandó zaklatottságból valami magasabbra mentsem a lelkem.

Ez így talán nagyon tragikusnak hangzik – valóban korántsem olyan megrendítő, mintha egy igazi író, aki perceit a halhatatlanság perselyébe rakta, jut erre a belátásra. Énnekem nemcsak a természetem és a tehetségem, de az öntudatom is tanári – egy-egy föl-fölcillanó szem, magasabbra emelt kalap, amit egy öreg tanár is megkap, untig elég földi dicsőségnek, s írói kudarcomban is tanár módjára vigasztalom meg magam: ha nem is marad különös nyomom, becsületem, amennyire erőmből telt, mégiscsak a Jó nyomását igyekeztem fönttartani az élet összefüggő, messze terjedő s az egyéni erőfeszítést elnyelő hajszalcsőrendszerében. A kötelességtudás kényszere, melyet a tehetetlenség egyre keservesebbé tett, kiállt belőlem – ugyanakkor szellemi szenvedélyeim is folytathattam. Egy fiatal könyvtáros egy-egy bőrönd könyvet küldött le, amit én a hónap végén cserére visszaküldtem. Így sok kitűnő munkához jutottam hozzá. Eleinte sokféle kalandoztam, később azonban itt is érvényesült a pedagógusvér. Tudod, mibe fogtam? Órákat tartottam diákok nélkül. A régi vásárhelyi kollégiumaimat tartottam meg újra, olvasmányaimmal kibővítve. Egy idő óta leírom ezeket az órákat. Már második füzetemen áll ez a cím: Hogy tanítottam Vásárhelyen a történelmet.

Az élet szép ajándékaként így minden összegyűlt ebben a sajki remeteségben, amit az életben vártam: gondomra bízott fák, megtalált családi összhang, a tanulás szenvedélye, öröme, amely, mint Ti is tudjátok, a tanárban azonos a tanításával. A nagy extirpációs műtetre már csak a sebfelület érzékenysége emlékeztet: nem szerettem az irodalmi beszélgetést, rosszul voltam, ha írók törtek be hozzám, s hozták pályájuk gonosz atmoszféráját, s néha tán túlzott haraggal bizonygattam, hogy milyen jellemromboló az írói pálya, s hogy egy tanári szobában több szép jellemet láttam, mint a magyar irodalomban együttvéve. Lassan bizonyára ez is elmúlt volna, s a kert, az öregség, az olvasmányok, az ismeretszerzés s felújítás személytelensége az Én piszkát végleg lemosta volna. Sajnos a pálya – három évtizedes múlt –, mint láthatod, nem enged el olyan könnyen, felelni kell érte. Az első súlyos elmarasztalásra egy ajánlattal feleltem: nem hagyom el többé a telepet, s kiállok az írók sorából, nem adok ki több kéziratot a kezemből. A keserűség még hozzátétegetett egy fölösleges mondatot is: s igyekszem feltűnés nélkül minél előbb befejezni az életemet. Ajánlatomnak ezt a pontját is komolyan vettem. Felhagytam minden óvintézkedéssel, visszaküldtem a vérnyomásmérőm, s napi négy órát kapáltam a kertben. S itt jött Sajkod és az új élet csodája: egy-két hétig rohamosan fogytam, pusztultam, de aztán megállt a hanyatlás, s ma minden korlátozás nélkül is kitűnően érzem magam, mintha csak (ez persze illúzió is lehet) visszanyertem volna az egészségemet.

Voltak olyan jelek, hogy az illetékesek belenyugszanak ebbe az önkéntes elnémulásba, internálásba – az életműért, melyet egy éve még Kossuth-díjjal illettek. Én pedig boldogan vállaltam volna, hisz az ember minél közelebb hajlik a természetes halálhoz, furcsa módon annál jobban irtózik a természetellenestől, s szívesen lemond minden hősi handabandáról. Azt, ami a beszámoló e pontjától túl esik, már tudod...

Üdvözlöm a kollégákat, Titeket Rózsával, s a két szép okos gyerekekkel együtt szeretettel ölel:

Laci

Nem misszilis levél; az író fogalmazófüzetében fennmaradt szöveg.

A prágai egyetem cseh lektora – Rákos Péter. – Egy fiatal könyvtáros – Németh Lászlónak többen is küldtek le Sajkóra könyveket: Vekardi László, Varga József és Vitályos László. – Az első súlyos elmarasztalásra egy ajánlattal feleltem – célzás a Kállai Gyulának fogalmazott levélre.

Illés Endrének

Sajkod, 1958. június 13.

Kedves Bandi!

Bocsáss meg, hogy megint jelentkezem; de most, a könyvnap előtt volna ideje, hogy néhány függő ügyünket elintézzük.

A *Társadalmi drámákról* egy hónap óta nem kapok hírt; de úgy látszik, mégiscsak megjelennek: a rádióban egy negyedórája harangozták be. Írói okokból nem bántam volna, ha nem jelenik meg; korrektúrajavítás közben nagyon szenvedtem a középszerűségétől. Különösen nagy hiba volt, hogy a *Villámfénynek* nem a színház számára megrövidített szövegét adtam át nektek – abban nem derült volna úgy ki a mű nyelvi elhibázottsága. Anyagi okokból azonban, most, hogy az írói pályával hivatalosan is szakítottam, jó, hogy mégis megjelenik: könnyebben megy előlegeim visszatérítése. S ez az első pont, amiben egy kis felvilágosítást kérek.

Februárban, amikor a *Drámák* előlegét megküldtetted, arra kértelek, hogy vonasd le belőle a más műveimre kiutalt (úgy hiszem, mintegy 9000 Ft-nyi) előleget is. Nem tudom, ez megtörtént-e, az az érzésem, nem. Azt is hallottam, hogy az írói tiszteletdíjakat jelentősen leszállították. Minthogy ilyenkor úgyis szoktatok egy kis elszámolásfélét adni, arra kérek, tudósíts: előreláthatólag mekkora összeg áll majd a rendelkezésemre valamennyi tőletek felvett előlegem levonása után. Erre a Magvetővel folytatandó tárgyalásaimhoz van szükségem: ott is nagyobb összeget kell esetleg visszafizetnem.

A második pont: minthogy én a miniszternek is bejelentettem s azonkívül megmáshíthatatlan szándékom is, hogy kéziratot nem adok ki többé a kezemből, arra kérem a kiadót, hogy fennálló szerződéseinket (legalábbis, amelyek eztán írandó műveimre vonatkoznak) közös megegyezéssel bontsuk fel.

Végül nem lenne illő néhány mentegető szó nélkül hagyni utolsó leveletemet. Azóta sok minden történt, amiről talán te is tudsz, s aminek az előszele íratva velem azokat a zaklatott sorokat. Ma is van olyan érzésem, hogyha most egy éve, amikor a vihart kavarók mozgása már félreérthetetlen volt, a publikálástól visszahúzódodom, magamnak talán még évekig dolgozhatok. Hogy szándékom helyeseld, ahhoz nem jóstehetség kellett volna – csak a körülöttem élő emberek indulatainak a megfigyelése s közlése. Persze a legnagyobb mértékben helytelen volt, hogy a valódi helyzet részvéből vagy öntudatlan történt elútkolása miatt (ha családommal összefogva is) szemrehányásfélét tettem Neked. A megbántás megítélésénél azonban (ebben úgy hiszem egyetértesz velem) éppúgy, mint a megbántódásénál is, a „mikor” néha fontosabb, mint a „mivel” és a „min”.

Tudom, hogy én most a teljesen érdektelen – kitaszított és hanyatló – emberek sorába süllyedek vissza; de ha ez jelent valamit számodra, biztosíthatlak, hogy innen is úgy gondolok vissza Rád, mint az egyetlen emberre, akiben volt annyi érdeklődés és nagylelkűség, hogy kézírataim elolvasásával sok boldog órát s nem kis vigaszt szerzett nekem; a sikerültnek meggyőzőn örült s a kevésbé jóért sem szegte kedvemem.

A régi szeretettel:

N. Laci

Illés Endrétől

Budapest, 1958. június 22. Vasárnap

Kedves Laci!

Holnap talán elkészül a könyvelés az elszámolással, s levelemmel együtt elküldhetem neked.

Főkönyvelőnkkel közöltem kívánságodat: minden előlegedet vonják le.

Szerződéseid felbontását azonban értelmetlenségnek, sőt esztelenségnek tartom. Meg ne haragudj rám – de ebben nem is segídek neked. Drámáid négy kötetének megjelentetése egészen nagy öröm volt. A barát öröme. Az írotárs, a kortárs, a néző, az olvasó öröme. S nemcsak az enyém – ezreké és ezreké. Ugyanilyen öröm volt a sorozat megindítása. – A rombolásban részt venni túl fájdalmas lenne.

Azt mondom: ne tedd.

Ha mégis ragaszkodsz elhatározásodhoz: írd meg hivatalosan a kiadónak. Intézzétek ezt ketten – te és a kiadó. Tárgyaljon veled az igazgató; ismétlem – rombolni nem tudok; ebben nem veszek részt.

Élesen, igazságtalanul bíráltak? A bírálat az irodalom életéhez tartozik. A rossz bírálat önmagát végzi ki. Különben pedig – csak bíráljanak. A te műved mindig megvédi önmagát. Az olvasóknak és nem a bírálóknak írsz.

De *új* munkáid meg nem jelentetése logikátlan elhatározás is. A bírálat – úgy tudom – inkább régi munkáidba akadt bele, s nem az újakba. És a bírálatot úgysem hallgathatod el, még hallgatásoddal sem.

És ha már hallgatásról beszélünk, hadd mondjam el még egyszer: az elmúlt évek során soha nem titkoltam el előtted semmit. Jelentéktelen mondatokat, pletykákat persze nem közvetítettem.

A népi írókról szóló hosszabb tanulmányt még ma sem ismerem. Olvastam viszont a művelődési programot, de tudom: azt elküldték neked is. Hogy ebben a programtervezetben nevedet igazságtalanul, alaptalanul írták le – azt megjegyzéseimben – írásban – közöltem az illetékesekkel.

Drága Lacikám!

Nem a vita kedvéért, még kevésbé a kiadásért – az *írásaidért* vitatkozom veled. Írnod kell. S mit írsz: meg kell jelentetni.

Igaz szeretettel ölel régi barátod:

Bandi

Illés Endrének

Sajkod, 1958. július 7.

Kedves Bandi!

Ha a fogalmat kellőn kitágítjuk, az akasztás is bírálat, s tekintve, hogy e világok legjobbjában az igazság végül mindig győz, az akasztandót joggal biztathatják barátai: „Ne érzékenykedj, ha ártatlan vagy, a kötél elszakad – vagy ha esetleg nem is szakad, a hiba előbb-utóbb majd csak kiderül!”

De valóban ne tréfáljunk és ne érzékenykedjünk – van tárgyyszerű megbeszélőnk is. Szerinted *én* vagyok az esztelen romboló – de ha Te *tudsz* építeni, ott van a sorozat, abban kiadhatsz akár tizenöt kötetet is, amely a közönség számára hozzáférhetetlen. Én csak azt nem akarom, hogy tovább terheljenek (s más szeleknél esetleg szememre hányassanak) szerződések, amelyeknek nem tudok s nem is akarok eleget tenni.

A *Tamú* bevezetőjében megtalálod a mondatot: „Ha nem kapom meg a maláriát, megbetegszem a kinintől.” Már akkor éreztem, hogy ez jellemrontó pálya, s a helyes az lett volna, ha akkor föl hagyok vele. De valami „kötelesség”-re hivatkozva mindig visszaugrasztottak belé. Most már nem vagyok hajlandó rá; helyesebben akkor sem volnék, ha képes lennék. Nem is hiszem, hogy olyan nagy nemzeti értéke lenne a munkának, amelyet ennyi kikezdett vagy egészen megromlott jellemű ember csinál. A lányaimat a kitagadással fenyegetőzve tartottam vissza minden az irodalommal összefüggő pályától. Mért ne engedném meg magamnak azt a fényűzést, hogy életem utolsó hónapjaiban kimaradjak e foglalkozás szennyéből, izgalmából? Maga az elhatározás fél gyógyulás már.

Benned persze egy nemes 19. századi hagyomány dolgozik még, amely úgy nézi az írókat, mint művet tejlő tehenet. Én azonban nem tőgy vagyok, hanem lélek, s örülök, hogy nem tartozom többé abba a társadalomba, ahol a mi kortársaink a legkülönbek.

Szeretettel köszönt s ölel:

Laci

Várhelyi Bélánétól

Debrecen, 1960. március 13.

Kedves Laci bácsi!

Ne tessék haragudni, hogy ismét felkeresem levelemmel. Tegnap voltam Rozó néni-nél. Időnként el szoktam menni hozzá, s tőle tudom meg, hogy él-e még Laci bácsi, s nem adott-e ki újabb könyvet vagy egyéb írást. Ha néha bemegyek a városba, nézegetem a könyvesboltok kirakatait, meg az újságárusoknál a folyóiratok címlapját, de sajnos a Laci bácsi nevét nem látom az utóbbi esztendőkből. Pedig nagyon hiányoznak az írásai. Rám mindig olyan hatással voltak, mint a fuldoklóra lehet az oxigén, és bizony ma nagyon elhasznált, szennyezett, sőt mérgezett levegőt kell szívnunk.

Csak egy dolog szomorított el nagyon. Néhány esztendővel ezelőtt olvastam a *Nagyvilágban* a Tolsztoj-tanulmányt, s abban azt, hogy a vallás, az istenhit idejétmúlt dolog, amin az emberi gondolkodásnak túl kell haladni, s Tolsztojnak is az volt a hibája, hogy nem haladt túl rajta. Az *Égető Eszterben* is olvastam hasonlót a filozófiaóra leírásában.

Kedves Laci bácsi, ne tessék gondolni, hogy a vakhit beszél belőlem. Voltam valaha elfogultan vallásos, de azon már túl vagyok. Serdülőkoromtól kezdve vallásos nevelést kaptam, amiért nem győzők elég hálás lenni néhány nevelőmnek, bár jó néhány esztendőre elfogulttá tett. Viszont a becsületes gondolkodást Laci bácsitól tanultam. Tessék elhinni, hogy az igazságnak az árnyalataihoz is szeretek ragaszkodni, és irtózom mindennemű lóditástól és kiszínezéstől. Különbben is természetemnél fogva nagy kritikus vagyok, már gyermekkoromban is azért szidtak. Jelenleg a férjemmel együtt nem vagyunk egy felekezetnek tagjai sem, csak általában keresztyének igyekszünk lenni.

Azért írok most Laci bácsinak, hogy ne tessék a fürdővízzel együtt kiönteni a gyereket is. Sok ezer ember él ma is a földön, akinek az élettapasztalata bizonyítja, hogy van gondviselés, van Isten. Egész biztosan nagyon tökéletlen fogalmaink vannak Róla, arról is lehet vitatkozni, hogy a Bibliából ki mit hisz el (magam sem hiszem, hogy a Szentlélek úgy diktálta volna, mint a főnök a gépíróknak az üzleti levelet), de a hívő embereknek a tapasztalat bizonyítja, hogy van Valaki, aki intézkedik felőlünk.

Tagadhatatlan, hogy előbb hittünk, s aztán volt részünk ilyen tapasztalatokban leg-többünknek. Érthető is, hogy az Isten azoknak mutatja meg a gondviselés hatalmát, akik egész életüket szolgálatára ajánlják, vagy akikről feltételezi, hogy erre hajlandók.

Bizonyára tetszett már sok ilyen történetet olvasni is, hallani is, hogy hívő embereket az Isten megsegített, mikor már emberi számítás szerint nem volt semmi remény, vagy nagyon kétséges volt. Súlyos betegségből gyógyultak fel, mikor az orvosok feladták már a reményt. Mások életveszedelemből menekültek meg, súlyos anyagi gondok közt kaptak nem várt segítséget stb. Érdekes az, mikor az embernek előáll egy régi adósa, akitől, azt hitte, sohasem kapja meg a pénzét, és az segíti ki a legnagyobb szükségéből. (Sokszor nem is tudja pedig az adós, hogy a hitelező bajban van.) Máskor meg az igazságért való üldöztetés idején áll elő valaki, akin valaha segített, sohasem

várva viszonzást, és az menti meg. Máskor a csendőr, akit küldenek a hívó emberért, felfedezi kettőjük közt a rokonságot, s elengedi az illetőt. Máskor esetleg egy részeg ember jön be a hivatalba, ahol a hívó ember inkvizíciós vallatására készülnek, s olyan zavart csinál, hogy az egyébként súlyos következményekkel járó vallatást nem tudják megtartani, s az illető megmenekül (ezek megtörtént esetek). Millió variációja van az ilyen segítségnek. Sokan azt mondják erre: „Véletlen”, „szerencséje volt”. De ezek a szerencsék és véletlenek túlságosan gyakran fordulnak elő az életünkben, s végül már minden bajban számítunk rájuk, jobban, mintha valami közeli rokonunk volna valamely minisztériumban. Természetesen csak akkor, ha jó a lelkiismeretünk, ez nagyon fontos.

Persze ez nem megy a végtelenségig. A keresztyén életben, az istenes életben szenvedés is van. Jézus Krisztus és jó néhány apostola kereszten végezte. Mások börtönben szenvedtek. Pál apostol sok verést kapott hitéért. A gályarabok történetét is ismerjük. Sokrates, Gandhi erőszakos halállal haltak meg stb. De néhány esetben magam is láttam, hogy akik készek bátran vállalni a szenvedéseket az igazságért, az Isten éppen azokat menti meg sokszor csodálatos módon tőlük – míg el nem jön az órájuk. „Ez az Isten káderezése”, szokta mondani a férjem. Tessék elhinni, nagy biztonságot ad az életben az a tudat, hogy a világ Ura lát és szeret bennünket, s szükség esetén intézkedik felőlünk. Nem hagy tovább szenvedni bennünket, mint ameddig bírjuk, és ha meghalunk, akkor úgy lesz jó. Minden helyzetben nagy bátorságot ad ez az embernek. Olyan esetben is, mikor a veszedelem elől látszólag csak két út nyílik a menekésre: a becstelen viselkedés vagy az öngyilkosság, s egyiket sem szabad választani a hívó embernek. Isten tud nyitni harmadik utat is.

Bizonyára hallott ilyen eseteket Laci bácsi, s talán ezt gondolta rá: „Hazugság, lódtítás, túlzás, alaposan kiszínezte.” Sajnos, el kell ismernem, hogy sok esetben így is van, s ezért nagyon is haragszom. Éppen az ilyen esetekben kellene pontosan, a részletekben és az árnyalatokban is ragaszkodni az igazsághoz, mert ezt amúgy is nehezen hiszik el. Sajnos, az ember csak a saját szemének és fülének híhet biztosan. De én magam láttam jó néhány esetet. Velem vagy a férjemmel vagy közeli ismerőseimmel történt, s meg tudtam állapítani, hogy igaz-e vagy sem. Kívánom, hogy a jó Isten Laci bácsinak is adjon néhány ilyen tapasztalatot. Nehéz helyzetben tessék hittel kérni és várni az isteni segítséget. De addig is kérem, hogy ha úgy fordulna a helyzet, hogy szóhoz tetszene jutni, tessék óvatosan bánni a vallás kritikájával. Ismét kérem: ne tessék kiönteni a gyereket a fürdővízzel, mert nagy szüksége van rá a világnak.

Bizonyára nem én vagyok az egyetlen, aki ilyen kéréssel fordul Laci bácsihoz. Az én hangom is egy a többi közt, s tessék elhinni, olyan valakinek a hangja, aki szereti és becsületesen keresi az igazságot, és sem magát, sem mást nem szeret áltatni.

Sajnos tudom, hogy a keresztyén egyház most nagyon romlott, züllött állapotban van. Sok felekezetet ismerek, de egyiknek sem szívesen lennék tagja. Egyben mind megegyeznek, hogy nem engedik a híveket becsületesen és bátran gondolkodni, s ami még rosszabb: nem adnak kellő biztatást és bátorítást a becsületes, hősies szent életre. Ellenben minden felekezetben láttam becsületes törekvésű embereket, akik kérik és várják az Istentől a vallásos megújulást, egy igazi szép mozgalmat, amelyik leveti a régi sallangokat, és ragaszkodik a lényeghez. Ennek el is kell jönni, mert így kibírhatatlan az élet, itt fulladozik a lélek. S gyermekeinknek még szomorúbb sorsuk lesz, ha fiatal korukban annyi lelki táplálékot sem kapnak, mint mi kaptunk.

Egyébként jól vagyunk. A férjem kőművessegéd. Munkája közben harcol az erkölcsök tisztulásáért is. Én most itthon vagyok a két fiacskámmal. Egyik 2 1/2 éves, a másik 1 éves. Sok örömünk van bennük. Azt kérem a jó Istentől, hogy ha felnőttkort érnek, olyan emberek legyenek belőlük, akik Őt hűségesen szolgálják, és ezt a boldogtalan világot előbbre viszik.

Laci bácsinak kívánok bátorságot, sok lelkiert, jó egészséget. Ezenkívül kívánok sok szép unokát, köztük olyan lelkeket is, akikben később is kedve telik majd nagyapjuknak.

Nagy tisztelettel üdvözlö:

Várhelyi Béláné

A feltehetően Gulyás Pál özvegyének baráti köréhez tartozó levélíró kiletét nem sikerült felderíteni.

Mód Aladárnak

Sajkod, 1961. október 28.

Kedves Mód Aladár!

Hónapok óta izgalmak közt élek; a *Bolyai* váratlan sikerét, gondolhatod, nem hagyták szárazon elvinnem. Ide is friss inzultusok égésével, két munkaképes év után megint hypertoniásan menekültem; azzal az elhatározással, hogy történjék akármi, egy-két hónapig nem foglalkozom önmagammal.

Ilyen állapotban ért két tanulmányod, melyeket fogadalmam ellenére, tiszteletből azonnal elolvastam. A *Valóság*-beli a mélyebbre menő, a *Kortársé* a jobbindulatú; mindenikben vannak olyan észrevételek, idézetek, amelyek rokonszenvező vagy legalábbis nem eleve elfogult szemre vallanak. Arra persze nincs remény, hogy ifjúkori munkásságomra vonatkozó ítéleteket (s ami ebből következik, mostani „pálfordulásom” s egész utam képét) elfogadhassam. Nyilván azért, mert a harminc év előtti N. L. teoretikus rögtönzéseit én nem a marxizmus betűi, hanem az élő igény felől nézem, amely a „jellegzetesen író” íróat a számára idegen területre akkor bekényszerítette.

Ez az igény, úgy érzem, ma is aktuális: a csüggedtséget, mondhatnám: tavaszi hiánybetegséget, mely társadalmunkon s főként ifjúságunkon az objektív emelkedés ellenére egyre inkább erőt vesz: én ennek az igénynek a kielégítetlenségével magyarázom; míg abban az új képben, melyet a szovjet szocializmus az utóbbi években a szemünk előtt kezd öltetni, ennek az igénynek a jelentkezését, térhódítását vélem felismerni. A szorosabb együttműködést is nem múltam megbánása, hanem ez a remény s a szocializmus jövőjébe, öntisztulásába vetett – különben soha el nem vesztett – bizalmam tette lehetővé.

Amikor jobban kamatozó szépirodalmi munkáim félretéve a *Sajkodi esték* veszélyt ígérő tanulmányainak nekivágtam: ezt a bizalmat igyekeztem a művelt értelmiség nyelvén megfogalmazni s a nagyrészt kiábrándult ifjúságra átragasztani; elfeledve, hogy valahányszor hasonlót próbáltam (45-ben *A tanügy rendezésével*, 56-ban a *Magyar Műhely* kefében maradt írásaival), mindig a harminc év előtti dolgokról kezdtek el beszélni, amelyeket megvédenem, helyes megvilágításba helyeznem, még ha szabad volna is, nem célszerű: olyan kényes témákat (pl. a harmincas évek szovjet szocializmusának a képe) kellene megbolygatni közben. Így történt most is. Az életfogytiglani fe-

gyenc előtt, ha tizenöt év múltán amnesztiát kapott, nem illik a hajdani gyilkosságot emlegetni. Én nem voltam gyilkos, sőt igen könnyű volna a kellő gond nélkül hozott ítéletet megsemmisíteni. Tizenöt év óraadás, fordítói robot, némaság és betegség után azonban hiába beszélek Csehovról, Bolyairól, politechnikáról, még mindig a régi, sztereotíppá vált Spengler, Ortega, harmadik út szavakat hozza vissza a visszhang; annyi új problémával mintha csak egyetlen régi problémát – lehet-e a kutyából szalonna? – tudnék indukálni.

Amíg ezt csak literátorok tették, varázsigenek tekintettem e szavakat, amelyekkel a rontást, ez esetben a veszélyesnek érzett író akarták elfüstölni. De ha Te is úgy érzed, hogy a megtett út nagyságának az éreztetésére többet kell beszélned arról, amit hajdan akarhattam, mint amiben ma akarok segíteni (holott épp a 3-4 év előtti dolgok történeti és pszichológiai indokait nehezebb megérteni, mint a még régebbiekéit), akkor itt valóban komoly tilalomfa mered, s nekem is azt kell mondanom, várjunk hát, amíg ebben az úgy látszik mindennél fontosabb kérdésben is egyetérthetünk. Azaz húsz-harminc esztendő t becslésem szerint.

Ne hidd, hogy büszkeségből nem megyek át azon a hol nyers, hol párnázott szégyenigán, amelyen ifjúságom megtagadásával akarnak átszorítani. A megaláztatás hosszú iskoláján mentem át, s nem magamért nem tehetem meg ezt – a gondolatért, vagy ahogy előbb mondtam, az igényért (hajdani nyelvemen: a minőségért), amelynek a szocializmus jövő fejlődésében, úgy remélem, egyre több szerepe lesz. Kicsi példán: ahogy a politechnikai oktatás lemosolygott gondolatát tizenöt év múltán itt-hon is kívánatosá tette a szovjet példa, sok más dologról is ki fog derülni, hogy a szegény magyar previzionista (vigyázat: nem revizionista) valami helyes, távoli cél felé törekedett.

Az a fiatalember, aki most harminc éve a *Tanú* életfogytiglani magányt jelentő vállalkozásának nekiment, tőlem már nagyon messze került. De tán épp ezért, úgy érzem, nincs jogom megtagadni őt. Írói erőben, erkölcsi pátoszban egyaránt különbnek érzem őt magamnál; úgy vagyok vele, mint az öreg rezignált Arany lehetett a szívében élő Petőfivel; sok hibájába, gyenge versébe belelátott, de azért messze maga fölött tudta, s meg nem tagadta volna: a hevét.

Azt hiszem, helyes volt ezt megírnom. Vitatkozni most nem akarok: először össze kell szednem magam annyira, hogy a köröttem táncoló torzképektől, az én fúriáimtól megszabadulva, megint megteremtsem magam körül az objektív csöndet, amelyben a dolgok szólnak természetes szépségükben. De ha kissé könnyebben leszek, örülök, ha személyesen is megismerkedhetünk. Addig is köszönöm a bizalmat, hogy írásaidat megküldted, s a méltányosabb hangot, amelyen azt, amit fontosnak éreztél, elmondtad.

Szeretettel köszönt:

Németh László

Két tanulmányod – Mód Aladár: A SAJKODI ESTÉK-ről (*Kortárs*, 1960. november) és Mód Aladár: SORS ÉS FELELŐSSÉG (*Valóság*, 1961. február).

Csernyevszkaja Nataliától

Budapest, 1962. július 13.

Kedves és tisztelt író úr!

Most azzal a szokással élek, hogy nagy embereknek szabad ismeretlenül is írni, viszont a szokástól eltérően abban reménykedek, hogy a nagy embertől választ is kapok, akár nyomtatott betűkben megtalálva azt, akár írottban.

Sok értékes idejét elrabolnám (bár igyekszem minél rövidebbre fogni gondolataim és kérdéseim áradatát), ha mindenért, amiért illik, külön-külön szíves elnézését kérném. Tehát röviden: bocsásson meg, hogy el fog olvasni a leveletem, és bocsásson meg, hogy a szép magyar nyelv művelőjét bosszantom égbekiáltó nyelvtani, fogalmazási és egyéb hibákkal. (Sajnos, nem tanultam a magyar nyelvet.)

Az író urat csak néhány műve és írása alapján ismerem. A gondolatai miatt, a fájó témák és a kor kérdései miatt, amelyeket mer feltenni és néha megválaszolni – nagyon szeretem és tisztelem. Ez már törvényszerűség, hogy az ember előbb jön rá, mit kell kérdezni, és csak később születik meg a válasz. Néha évtizedeket kell várni.

A kísérletező embert a *Kortársban* rendkívül nagy érdeklődéssel olvastam. Tanultam „az emberi magatartás” és „türelem” tantárgyát. Már az előszó végéhez közeledtem, amikor találkoztam az én fájó kérdésemmel: alkalmazkodni vagy szétrúgni a kényszerűség börtönét.

Tulajdonképpen ezzel a levéllel választ keresek egy régi kérdésemre, amelyet még senkinek nem tettem fel, csak magamnak hosszú éveken keresztül.

Fiatal koromban haraptam, rúgtam, robbantottam. Ennek a rossz tulajdonságomnak köszönhetem, hogy elvégeztem egy főiskolát és egy fél egyetemet. Mind a kettőn kitűnő voltam. Nagy tehetségnek tartottak.

Házasságom kényszerített, hogy alkalmazkodjak. Azt hittem, okos vagyok. Alkalmazkodtam. Szakmámban nem kaptam munkát, tehát fordítottam. Először örömmel és teljes odaadással – mert anélkül nem lehet igazán jó munkát végezni –, később – amikor nem elégitett ki a fordítás – ez volt a szalmaszálam – amíg dolgozom – ember-számba veszik. Értékes éveimet erre pazaroltam, azzal súlyosbítva, hogy férjemnek ajándékoztam szakmai tudásom maximumát és írói hajlamom splittereit. Igyekeztem teljes kompenzációnak érezni férjem rendkívüli karrierjét, amelyet nekem is köszönhetett. Telhetetlen voltam, ebben nem tudtam magamat teljesen kiélni. Hosszú éveken keresztül bizonyítottam magamnak, hogy boldog vagyok. Néha-néha, ha egyedül voltam, előbújtak a kis ravasz ördögök, és súgtak: ezt te jobban megírtad volna, ezt másképpen kellett volna megvalósítani, a férjednek nincs elég érzéke hozzá, nincs ereje, túl felületes, ezt a jelenetet nem így kellett volna. Én erős voltam, és elkergettem az ördögöket.

Úgy látszik, hamis volt az elégedettségem. Rájöttem, hogy így boldogtalan vagyok. Ebben az évben megint robbantottam. Lehet, hogy több volt a füst, mint a sziklaszilánk. Otthagytam a jól jövedelmező fordítást (férjem tiltakozása ellenére!), és elhelyezkedtem a szakmában, körülbelül olyan arányban, mint mikor az orvosnő elmeigy takarítónőnek a körzeti orvosi rendelőbe. Hiszem és elhitem magammal, hogy közel vagyok a szakmához és hogy egyszer csak kiderül, hogy még maradt a tehetségemből és tudásomból valami. Gyerekekkel vállaltam a nehéz anyagi helyzetet abban a hitzemben, hogy ez a helyes lépés, hogy a kényszerűségekkel harcolni kell és nem megalkudni. Persze az ember szubjektív ereje és értéke egyáltalán nem biztosíték, hogy eb-

ben a harcban objektíve győz. Lehet, hogy a nagy elhatározásokból csak szubjektív győzelem születik – még van erőm, mert meg merem tenni, még érdemes élni –, de objektíve megbukik. Ennek a folyamatnak még csak az elején vagyok. Nem tudom, mi lesz.

Én nem tudom, mi a helyes. Az ember soha nem ismeri a saját erejét és persze képességeit. Nem lehet tudni, milyen vastagok a börtön falai. Nem lehet tudni, mennyi robbanóanyagra van szükség. Elég-e az, ami van?

Az ember belső nyugalmát és boldogságát csak szubjektív érzések alkotják, vagy ahhoz szükséges a mások beleegyezése is? Azaz lehet-e az ember boldog, ha mások azt hiszik, hogy nem az?

A háború óta az erkölcsi normák rohamosan változnak. Már én is tanúja vagyok annak, hogy ami még tíz-tizenöt évvel ezelőtt tiszteletre méltó volt – most szégyen, amit becületesnek nevezünk – most butaság, ami gyengeség és megalkuvás volt – most helyes, modern, sőt haladó.

Az erkölcs fogalmával változnak az ember céljai is. Változik az ember fogalma a boldogságról. Már más célok elérése teszi az embert boldoggá.

Az én köröm és korosztályomnak (harmincévesek vagyunk) valami általános „jó élet” a célja, és ennek elérése teszi ezeket az embereket boldoggá.

Lehetséges-e, hogy én csak maradi vagyok, mert epicureus életmóddal és céllal szembeállítom a küzdelmet és maradandóságot?! (Tévedés ne essék – én is szeretek jól élni, de nem mindenáron.)

Nekem még az a véleményem, hogy nem „mindegy, hogyan, milyen áron, csak kellemesen, addig, amíg élünk”, hanem tisztán, megalkuvás nélkül, küzdelemmel, harccal, ha kell, megalkotni a maradandót, ami tovább él, mint az ember. Lehet, hogy az utóbbi vélemény már nem haladó és nem mai, és szélmalomharcot vívok? Lehet, hogy csak nem kell gondolni rá és nincs börtön és nincsenek vágynak, és nincsenek falak, amelyeket szét kell rúgni?! Talán elegendő „összebarátkozni a kényszerhelyzetekkel”, hogy az ember boldog legyen? Lehetséges az?

Ugy érzem, hogy a levelem kissé vezércikkizű, de higgye el, kedves író úr, hogy ez a probléma – hogyan és mit – égetőbb számomra, mint az anyagi gondjaim.

Az Ön élettapasztalata, bölcsessége, tehetsége – amiért merem Önhöz fordulni – biztosan megadják nekem a választ, akár műveiben, akár – amiben nem merem reménykedni – levélben.

Még egyszer, bocsásson meg nekem e levelet.

Tisztelettel
Csernyevszkaja Natalia

A levélíró kilétét nem sikerült megállapítani.

Egyed Ákos

ERDÉLY TÖRVÉNYHOZÓ ORSZÁGGYŰLÉSE 1848-BAN

Kemény Ferencnek, az utolsó erdélyi rendi országgyűlés tekintélyes elnökének emlékiratában figyelmet érdemlő sorokat olvashatunk az erdélyi forradalomról. A sokat tapasztalt, de a nemzeti érdeket az ideológiáknál többre tartó, mérsékelt konzervatív politikus az önkényuralom idején keletkezett EMLÉKEK ERDÉLYRŐL című visszaemlékezésében ezeket írta: „*Erdély a Forradalmat nem kezdette; Erdély reá volt kényszerítve azon védelemre, melyet az itteni magyarságnak az önfenntartási jog természeténél fogva tennie kellett. 1848 Martius utolsó napjai óta voltak Erdélyben petíciók, mik mindig a törvényes kormány elibe adtak; e petíciókat országgyűlés követte, mit a törvényes Fejedelem hirdetett ki; ezen országgyűlés törvényeket hozott, miket a törvényes Fejedelem erősített meg. Így kapcsoltatott Erdély Magyarországhoz, így szabadult fel az úrbéres osztály Erdélyben és szűnt meg a robot, dézma, biztosított a földös urak kárpótlása elvesztett úrbériségeikért.*”¹

Az emlékirat erőteljesen hangsúlyozni kívánja, hogy a változásokat Erdély az uralkodó által megerősített törvények alapján hajtotta végre, s – amint a továbbiakban olvashatjuk – nem akart „*revolútiót előidézni*”. Ezt az állítást fenntartás nélkül elfogadhatjuk, azzal a pontosítással, hogy az erdélyi magyar politika a magyar országgyűlés Pozsonyban hozott törvényeihez igazodott, de március 15-ének a híre Erdélyben is forradalmi folyamatot indított el, ami nem maradt az utca eseménye, mert nyomban a politikai cselekvést befolyásoló tényezővé vált.

Az erdélyi magyar politika – felismerve a helyzet adta lehetőségeket – szerette volna azonnal életbe léptetni az uniót és más reformokat, hogy elkerülhető legyen a belső konfrontáció, ami már a korábbi években előrevetítette árnyékát. Ez a törekvése azonban meghiúsult. Erdély államjogi helyzete – különösen Bécs értelmezése szerint – megkövetelte, hogy az átalakulás törvényeit saját országgyűlése hozza meg. És emiatt Erdély nagy lépéshátrányba került Magyarországgal szemben. Az áprilisi törvények ugyanis – más okokat most nem tekintve – azért születhettek meg úgyszólván napok alatt, mert a magyar országgyűlés éppen ülésezett, viszont Erdély megfelelő törvényei azért késtek, mert országgyűlésének összeültéig több mint két hónapnak kellett eltelnie, holott a forradalom órája gyorsabban jár: a napok is számítanak, nemhogy a hónapok. És ebben már jól felismerhető volt Bécs sajátos Erdély-politikája, amely a változtatások késleltetését, majd a magyar önállósodási törekvések akadályozását, végső soron meghiúsítását célozta, bár időnként kénytelen volt engedményeket is tenni.

A magyarságnak már voltak tapasztalatai Bécs politikáját illetően, s ezért nem véletlen, hogy a megyék és a magyar városok, valamint a népgyűlések sorra kéri, sőt követelik Teleki József fő kormányzótól, hogy siettesse az uralkodónál az országgyűlés összehívását. Bécs azonban hallgatásba burkolózott, s Teleki – a tömegnyomásnak engedve – április 11-én önhatalmúlág hirdetett országgyűlést május 29-re Erdély fővárosába, Kolozsvárra. A döntést az uralkodó utólag, vagyis május 5-én jóváhagyta.

Ettől kezdve Erdély lázasan készült a történelmi eseményre. Az erdélyi magyar po-

litika elsődleges célja volt, hogy az országgyűlés napirendjének legfőbb pontja az unió legyen, annak ellenére, hogy a május 5-i királyi leirat azt csak a harmadik helyen jelölte meg a hét javasolt pont között. Többen egyetlen tárgypontként az uniót szerették volna napirendre tűzni, hogy minden kérdést a már elfogadott és április 11-én az uralkodó által is jóváhagyott magyarországi törvények szerint lehessen rendezni. Mégis az a vélemény győzött, amely átfogóbb tárgysorozatot javasolt, hogy az átalakulás minden reális kérdését meg lehessen tárgyalni.

És a kérdések a forradalom kezdete óta nemcsak szaporodtak, de súlyosbodtak is. Erdély helyzetét id. Bethlen János Wesselényihez április közepén írt levelében nemcsak súlyosnak, hanem „vésteljes”-nek ítélte: *„Nekiünk vezetőkül állásunk felette nehéz, mert miután az egész Monarchiában a burocratikus rendszer megdöntetett, az erdélyi helybeli kormány csaknem egészen nullifikálva van, s helyébe sem felelős minisztérium, mint Magyar honba[n], sem alkotmányos élet, mint a többi ausztriai tartományba[n] nem lépett. Ily kormány nélküli körülmények között a legkisebb zavar általános anarchiára vezethet.”*²

Bethlen János nem túlzott, nem látott rémálmokat; május 29-ig a helyzet csak bonyolódott, a válság tovább mélyült. Most vált láthatóvá, hogy Bécs időhúzó taktikája, mivel nem volt hajlandó összehívni az országgyűlést, mennyire megnehezítette azok helyzetét, akik az általános rendezés vezetői voltak.

Bethlen János említett levelében a közigazgatási problémák mellett a parasztmozgalmak terjedésére céloz. Április-májusban ugyanis a jobbágymozgalmak hullámszerűen terjedtek szét Erdélyben és a Partiumban. Ezek a magyarországi jobbágyfelszabadítás hírére az első napokban spontánul robbantak ki, de terjedésükben és agresszivitásuk növekedésében már közrejátszott a román nemzeti mozgalomtól érkezett bátorítás is. Az Érchegységben a bányászmozgalmak váltottak ki nyugtalanságot, sőt félelmet, Háromszéken a határőrök tagadták meg az engedelmességet, s nem voltak hajlandók elhagyni a szék határát, miközben az illyefalvi Gál Dániel és forradalmártársai lefoglalták azokat a fegyvereket, amelyeket a General Kommando ki akart vonni a Székelyföldről. S továbbmenve: csak emlékeztetünk rá, hogy a Balázsfalván elfogadott program gyakorlatilag szembefordult az unióval, akárcsak a szász Univerzitas.³

Éppen a sokrétű s nehéz feladat miatt Wesselényi Miklós az erdélyi magyar liberálisok egységes fellépését szorgalmazta; először is győzzék meg a jobbágytartó nemesiséget – annak konzervatív részét is –, hogy a jobbágyfelszabadítás halaszthatatlan feladat, s hogy csak akkor számíthatnak állami kárpótlásra, ha az unió keretében hajtják azt végre. Az európai forradalmakra hivatkozva nyílt levélben kéri s figyelmezteti már április 12-én a még tétovázó vagy a rendezést elutasító nemeseiket: *„értsék meg a pillanat intését”,* mert *„igen is, honfitársaim! nincs arról többé kérdés: maradjanak-e meg a robot és a dézsma, vagy eltöröltessék?”* Szerinte csak az a kérdés: a nemesség szabadítsa-e fel a parasztságot, vagy *„ő törje szét bilincset”* – vagy az osztrák kormány vegye azt le róla. Régi felfogásához híven fejti ki, hogy amennyiben nem a magyar nemesség szabadítja fel a jobbágyokat, annak veszedelmes következményei lehetnek.⁴ Ezt az álláspontot – amely korántsem volt előzmények nélkül – magáévá tette a nemesség legnagyobb része, bár sokan féltették egy ilyen változástól az arra felkészületlen nemesiséget. S mivel a békés átalakulás egyetlen biztosítékát változtatlanul az unióban látta, s mert szeretne volna a románságot ennek a nagy ügynek megnyerni, az uniónak a jobbágyfelszabadítással való összekapcsolását a legidősebb tennivalóként jelölte ki az erdélyi magyar politika számára, óvatosan remélve, hogy az úrbéri viszonyok megszüntetésében

leginkább érdekelt románok elfogadják azt a tervet. Wesselényi, aki a Szilágyságban mint visszacsatolási kormánybiztos megtapasztalhatta (még a saját jobbágysági körében is) a parasztmozgalmak intenzitását, május 19-én írta Jósika Miklós barátjának: „*Nincs semmi, mit inkább kellene tele torokkal kiáltani, mint az, hogy azért kell az unió, mert az olá[h] s magyar paraszt [...] egyszerre szabaddá leendenek, s az olá[h] és magyar paraszt egyszerre mindazon jogokban részesülend, melyek eddig csak a nemeseké voltak; ezek pedig az ország terheit az eddigi paraszttal hordozandják, továbbá, hogy egyik vallásbelinek s egyik nemzetfiának szintannyi leend, mint a másiktól valónak.*”⁵ Az egyéni polgárjogok s a jobbágyszabadság elvének világos programja ez, amelyért Wesselényi s a magyar liberális ellenzék őszintén küzdött, s ez a szándék vezette a kolozsvári országgyűlésre is.

Feszült, de várakozó légkörben került Erdély utolsó rendi országgyűlésére. Kolozsvár felkészült a nagy esemény fogadására. „*Alig lehet városunkra ismerni – írta az Erdélyi Híradó – [...] A piac s az országházhoz közel eső utcák már korán reggel el voltak lépve. Minden ablakból kíváncsi nézők kandikáltak, s zászlók lobogtak. A nagyszámú nemzetőrség díszruhában foglalta el az országház előtti teret.*”⁶ A Redutnak nevezett épületet nevezte az újságíró – kissé megnövekedett polgári öntudattal – országháznak a Belmonostor utcában, amelyet nemsokára Unió utcának nevez a város magyarsága.

1848 májusának utolsó napjaiban Erdély fővárosára összpontosult a Monarchia politikusainak figyelme is, ahol Erdély államjogi helyzetét meghatározó döntésnek kellett születnie. Már május 28-án ide érkezett báró Anton Puchner tábornok, akit Bécs az országgyűlés királyi biztosává nevezett ki, megjött báró Perényi Zsigmond is, aki viszont a magyar kormányt képviselte. És sorra jelentek meg az erdélyi rendiség küldöttei, köztük a korábbi ellenzéki magyar politika vezéregyéniségei: Wesselényi Miklós, Szász Károly, Pálffy János és sokan mások. A vármegyei nemességet, a székely és szász székeket 86 küldött és tisztségviselő képviselte, a királyi hivatalosok lajstromán 220 meghívott neve szerepelt. Az országgyűlés etnikai összetétele az erdélyi rendiség jellege szerint alakult: a képviselők nagy többsége magyar és székely-magyar, 22 szász és 5 román, utóbbiak közt Ioan Lemeni (Leményi) görög katolikus püspök.

A követek és a meghívottak tanácskozásai már napokkal a hivatalos megnyitás előtt elkezdődtek. A fő téma mindenhol az unió volt. Különös figyelmet érdemel az indítványozó bizottság tanácskozása, amelyről Wesselényi Miklós levélben értesítette Szemere belügyminisztert. A levél az uniótörvény megszületésének háttéréről is fontos információk birtokába juttatja a kutatást. Erre azért is érdemesnek tartjuk kitérni, mert egyáltalán nem támasztják alá azokat a Bécsbe küldött szász és román jelentéseket, amelyek az uniótörvény elfogadását a szász és román országgyűlési követek és meghívottak részéről is kizárólag a magyarok által gyakorolt erőszaknak tulajdonították.

A levélből az tűnik ki, hogy az uniótörvény előkészítésének a kezdete jóval az országgyűlés előttre tehető, s annak során többször tárgyaltak Erdély magyar és román politikusai.

Az, hogy a Balázsfalván megválasztott 180 tagú román küldöttség Kolozsvárra korábban megérkezett, megkönnyítette a tárgyalásokat, annál is inkább, mert a küldöttség elnöke a párbeszédre, sőt a megegyezésre hajló Lemeni görög katolikus püspök volt. Ugyanakkor Kolozsvárt maradt Şaguna ortodox püspök is (akit pedig a bécsi küldöttség élére választottak meg). Lemeni kettős minőségében (meghívotként az országgyűlés tagja, s mint a román küldöttség elnöke) tárgyalt a magyar vezető személyiségekkel, s erről a román küldöttséggel külön értekezett, bizonyosan Şagunával is véleményt cseréltek. Utóbbi ekkor még nem zárkozott el a magyarokkal való egyezkedésektől sem.

Wesselényi szerint a balázsfalvi gyűlés után „óriássá vált” román kívánság, ti. hogy a román Erdély negyedik rendi nemzete legyen, aggodalmat keltezt a magyar vezetők soraiban. Ezért – és ez itt nagyon lényeges – „még az országgyűlés előtt igyekeztek Bethlen Jánosék, Zeykék, Keményék az oláhok magas igényeit békítőleg lehangolni”, vagyis valamiféle megegyezésre jutni. Ezek a tárgyalások nem voltak teljesen eredménytelenek, mert sikerült legalább az uniótörvény bevezető elveiben megegyezni. Ezt Wesselényi így közölte a belügyminiszterrel: „Sikerült is erélyes fáradozásainknak az oláhok főbjeivel [!] s jelesen óhítú püspökjök Şagunával oly egyezésre lépniök, hogy ők s minden oláhok meglégednének azzal s megnyugszanak abban, hogy mondassék ki, miként »Erdélynek minden lakossa [!] nemzet, nyelv, születés s bevett vallások közti különbség nélkül úgy lesz tekintendő, mint egyetlen jogokkal bíró s egyenlő kötelezettségek alatt álló szabad polgára a nagy magyar honnak.«” Wesselényi siet hozzátenni: „Illy értelemben s szellemben íratott unióról szóló 1-ső törvénycikk is.”⁷

Ha Wesselényi levele valóságáruen írta le az eseményeket, akkor Lemeni püspök és az országgyűlésen részt vevő többi román nemcsak a maga feje szerint cselekedett, amint később a román politikusok többsége állította, s amint a román történetírás is fenntartja, hanem a Kolozsvárt levő 180 tagú balázsfalvi küldöttség tudtával szavazta meg az uniót. Márpedig a Wesselényi levelében ismertetteket a szász képviselők külön nemzeti gyűlésében felvett jegyzőkönyv is megerősíti.

A szászok jegyzőkönyve szerint Lemeni nem nyilatkozott volna kedvezően a magyar tervezetről, ha előzőleg nem tárgyalt volna a román küldöttséggel, amelynek többsége jelen volt abban a teremben, ahol Lemeni az unió mellett foglalt állást. Továbbá az áll az említett jegyzőkönyvben, hogy Şaguna püspök is, aki régebről Kolozsvárt tartózkodik, „sokszor tárgyalt a magyarok képviselőivel”, az unióval maga is egyetértett.⁸

Wesselényi – mint ismeretes – részt vett Kolozsvárt abban az „indítványozó bizottmányban”, amely az uniótörvény tervezetét elkészítette. Amit erről írt említett levelében, szorosban kapcsolódik mind az előbb már érintett kérdéshez, mind a törvénynek a románokkal való megtárgyalása kérdéséhez. Utóbbinál maradva: az országgyűlés megnyitása előtt petíció érkezett az indítványozó bizottsághoz, amelynek megtárgyalására meghívták Lemeni püspököt, Bohátel ügyvédet s Constantin Pappfalvi főesperest, Hátszeg követeit. Velük „az innep előtti napon” sikerült megegyezni abban, hogy támogatni fogják az uniótörvényt, ha a petíciónak azon elveit, amelyeket a törvénytervezet nem tartalmaz, a későbbi közös országgyűlés elé utalják. Wesselényi a levélben idézőjelek közt adja a megegyezés szövegét. Levonható tehát az a következtetés, hogy a román küldöttek és Lemeni királyi meghívott előzetes tárgyalás során egyezett bele az uniótörvény támogatásába.

Az országgyűlés hivatalos megnyitóján először a rendek elnöke, báró Kemény Ferenc, majd Teleki főkormányzó szólalt fel. Aztán Puchner királyi megbízott mondta el magyar nyelven az uralkodó üdvözlését, s egyben átadta a királyi javaslatokat tartalmazó leiratot. Puchner magyar beszéde s utalásai Erdély magyar múltjára feleltette a magyarokkal bánkódásukat amiatt, hogy nem az általuk kért királyi megbízott valamelyike jött Kolozsvárra.

Május 30-án Teleki főkormányzó előterjesztette a királyi prepozíciók három első pontját, de a rendek Wesselényi javaslatára a harmadikat – az uniót – kezdték elsőként tárgyalni. Ezután nyomban Wesselényi tette fel a diétának a legnagyobb kérdést: Elfogadja-e az országgyűlés az uniót, amelyet az uralkodó a magyar törvények keretében szentesített, vagy nem? Erre nagy tapsban tört ki az országgyűlés. Szász Károly ezután felolvasta az uniótörvény szövegét.

A szász követek 29-én külön nemzeti gyűlésben vitatták meg állásfoglalásukat. Már ezt megelőzően egy közös gyűlésen a magyar politikusok biztosították jogaik megtartásáról, ha elfogadják az uniót. Helyzetüket nehezítette az, hogy többségüknek a küldők utasítása szerint az uniótörvény ellen kellett volna szavaznia. Először Carl Gooss, Segesvár küldötte emelt szót az unió mellett, majd Conrad Schmidt szebeni követ az unió hátrányait emlegette a szászokra nézve. Végül, hosszas vívódás után, s látva a magyar és székely követek s meghívottak lelkesült kiállását az unió mellett, a szászok is elhatározták, hogy nem szavaznak az uniótörvény ellen. A többségi szavazat Szeben követét is csatlakozásra bírta. A szász követek jegyzőkönyve az elhatározást a következő mondatokkal zárta: „*A követek a saját meggyőződésük s legjobb lelkiismeretük szerint jártak el. Az unió számukra, ahogy akkor álltak itt a dolgok, természetes szükségyszerűségnek tűnt. Hogy mi lesz a jövőben, azt senki sem tudhatja.*” Az Ellenőr június elsejei számában olvasható egy nem mellékes pontosítás: miközben a szászok tanácskoztak, a királyi biztos, Puchner tábornok „*felhívata őket, s megmondá, hogy az unió a dinasztia érdeke, s hogy ma már nincs senki Kolozsvár falai közt, ki az uniót szívvel-lelélekkel ne pártolná*”. Nincs kizárva, hogy Puchner közbeszólása döntötte el véglegesen a 30-i szász szavazatok sorsát. A kérdés persze további kutatást igényel. Hogy a magyar és székely küldöttek és meghívottak egyhangúlag fogadják el a törvényt, azt már lehetett tudni.

Ezek után egyhangú szavazattal megszületett az erdélyi országgyűlés első cikkelye „*Magyarország és Erdély eggyé alakulásáról*”. Ennek bekezdése így hangzik: „*A magyarországi törvényhozásnak a hönegység tárgyában folyó 1848-ik évben hozott VII. törvénycikkelyét Erdélyország hú, rokonérzettel fogadván, Erdélynek Magyarhonnal eggyé alakulását a pragmatica sanctióban szentesített birodalmi kapcsolatnak épségben tartása mellett és teljes kiterjedésében magáévá tevén, ennek következtében, valamint a testvér Magyarhonnban minden lakosok jogegyenlősége kimondva és életbe lépve van, ugyanazon módon itt is a hazának minden lakosaira nézve nemzet-, nyelv- és valláskülönbség nélkül örök és változhatlan elvül elismertetik, és az ezzel ellenkező eddigi törvények ezennel eltörölteknek nyilvánítatnak.*”⁹

Ezzel a törvénnyel a sokszázados múltú erdélyi rendiség feloszlatta önmagát, s elfogadta az európai polgári történelmi rendszernek szabadságról vallott elveit. A törvény négy paragrafusban foglalkozott a teendővel: meghatározta a magyar népképviselési országgyűlésbe küldendő képviselők számát. Ezt a VII. törvénycikk tévesen 69-ben állapította meg, utóbbi viszont 73-ra emelte, s utalt arra, hogy az erdélyi igazgatást és igazságszolgáltatást a magyar országgyűlésen fogják rendezni. A bécsi udvari kancellária megszűnik, s a nádor hatásköre Erdélyre is kiterjed „*mind polgári, mind egyházi, mind kincstári, mind katonai igazgatás tekintetében és általában az igazgatás ágazataira nézve*”.

Az unió megvalósításával kapcsolatos kérdések intézésére az országgyűlés megválasztotta a huszonnégy tagú „*Unióbizottság*”-ot, amelynek elnöke Teleki József fő kormányzó lett, s tagjai között húsz magyar, négy szász és három román nemzetiségű képviselő volt. Később e bizottság román tagjainak a számát nyolcra növelték. A bizottság a népképviselési országgyűlés keretében Pesten fejtette ki működését.

Az egyesület a magyarság örömmel fogadta, mert fennmaradásának egyedüli zálogát látta benne. „*Hol csak magyar nép lakott, falut, várost elönté a nemzeti lobogók özöne, mindenfelé népgyűlés, világoztások, lakomák, vigalmak*” – írta Kőváry.

A kolozsvári törvénycikkkel Pálffy János és Weér Farkas sietett Pestre a magyar kormányhoz s jóváhagyás végett az uralkodóhoz, aki a bécsi felkelés miatt Innsbruckba menekült. Az ellenakciók semlegesítésére s az aláírás felgyorsítására Batthyány mi-

niszterelnök is az uralkodóhoz utazott. Az uralkodó 10-én szentesítette a törvényt, amely a kísérő leirattal június 18-án érkezett Kolozsvárra, s azt már aznap fel is olvasták az országgyűlésben. Az egyesülés tehát törvényileg megvalósult. De hátravolt még a törvény gyakorlati alkalmazása. Ez – amint később ismertetni fogjuk – korántsem volt könnyű feladat.

Visszatérve az országgyűléshez, az, miután elfogadta a választójogi (II. törvénycikk), valamint a nemzeti fegyveres erőről szóló (III. törvénycikk) törvényeket (ezekre még visszatérünk), június 6-án rátért a jobbágyszabadság kérdésére. Voltak, akik ezt halogatni szerették volna, s maga Teleki is óvakodott az úrbériség eltörlését azonnal kimondani, a diéta viszont határozott volt: még aznap elfogadta a jobbágyszabadság IV. törvénycikkét, s ezt június 18-án, Szentháromság vasárnapján életbe is léptetik. Ez általános történelmi jelentőségén túlmenően azért volt forradalmi tett, mert az uralkodót, Bécsset is kész tények elé állította.

Hogy az országgyűlés semmi halasztást nem szavazott meg, abban ismét Wesselényi Miklósnak és körének volt döntő szerepe. Wesselényi és köre elvileg korábban is az uniót a jobbágyszabadsággal (és az ezzel járó jogkiterjesztéssel) kapcsolta össze, most a gyakorlatban bizonyította be, hogy tartja a szavát.

A törvénytervezetet május 26-án az indítványozó bizottság állította össze. Benne Wesselényi mellett részt vett id. Bethlen János, Kemény Dénes, Berde Mózes, Szász Károly, Teleki Domokos és még néhányan. Az általuk megbeszélte tervezetet június 6-án előzetes, ún. nemzeti gyűléseken megvitatták, s nem jelentéktelen módosítások után elfogadták.

A jobbágytörvénycikk „szerkezetét” június 6-án az országgyűlésben Wesselényi terjesztette elő. Eseményekben nem szűkölködő életének jelentős pillanata volt ez, amikor szépen megszerkesztett szónoklattal méltatta ezt a valóban nagy történelmi eseményt. Az emberiség és másfél millió lakos ügyében emel szót – mondta; azokért, akik eddig csak dolgoztak, akik adót fizettek és közmunkáztak. Akiket e nagy ügy részvételét nem hat, azoknak a szabadság, egyenlőség, testvériség hármasszava csupa üres frázis. Neki jutott a szerencse, hogy kimondhassa a nagy változást: ne legyen többé pórnép, legyenek a közös jog és elkötelezettség szerint testvérek. Az áldozatnak (ti. amelyet a nemesség a jobbágyszabadsággal hoz) kül- és belbecse csak akkor lesz, ha lelkesedéssel teszik. Kéri, fogadják el indítványát a robot és dézsma eltörléséről. Ekkor a teremben mindenki felállt, s ezzel a tervezet elfogadása mellett szavazott.

Az erdélyi országgyűlés IV. törvénycikke a bevezetőjében leszögezte: „Az úrbériségeken (*colonicaturákon*) eddig feküdt úri szolgálat (robot), dézsma és pénzbeli fizetések e törvény által eltörlöttenek.” A törvény negyedik paragrafusában értelmében az eddigi úrbéreskek tulajdonába került az a földmennyiség, amely a törvény kimondásakor használatukban volt.¹⁰

Külön hangsúlyoznunk kell, hogy a törvény nem tett semmiféle különbséget román, magyar és más nemzetiségű jobbágy felszabadításának feltételei között. Ezért írta az 1848-as erdélyi forradalom egyik befolyásos román vezetője, a későbbi jeles történész, a *Gazeta Transilvaniei* főszerkesztője, George Bariț, hogy 1848-ban Erdélyben a jobbágság megszűnt mindörökre.¹¹ Kőváry az *Ellenőr* című lapjában így köszöntötte ezt az eseményt: „Üdvözlöm 2 millió új polgártársamat. A rablilincs, mely alatt századokot át nyögétek, a mai napon megtörik. Ti szabadok, velünk egyenlők vagytok.”

Elmondható, hogy a kolozsvári törvényhozás olyan jobbágyszabadságot alapozott meg, amely a Közép- és Kelet-Európában végrehajtott reformoknak ahhoz a típusá-

hoz tartozott, amely a legkedvezőbb feltételeket biztosította a parasztság polgárosodásához. Más kérdés, hogy a gyakorlati alkalmazása gyakran okozott súrlódást, sőt összetűzést a volt jobbágyparasztság és a földesurak között, mert a földtulajdon helyzete rendezetlen volt.

A IV. törvénycikkben a jobbágyfelszabadítással és annak módjával a bevezető, valamint a 4. és 5. paragrafus foglalkozik. Ezek szorosan kapcsolódnak egymáshoz. A 4. paragrafus a ki és a hogyan kérdését érinti. „*A helységek polgárai (eddig jobbágyok és zsel-lérek) azon telkek és földek használatában, melyek kezeiken találtnak, bárminő természetűek legyenek is azok – nem fognak bíróság közbejötté nélkül háborgattatni; sem legeltetési, faizási és nádlási rendes és folytonos eddigi haszonvételeikben megszorítottatni.*”¹²

A IV. törvénycikk e két leglényegesebb előírása értelmében egy új parasztosztály született Erdélyben: az eddigi függőségben élő, robotszolgálatra és dézsmaadásra kötelezett jobbágyparasztkok átalakultak személyileg szabad ház- és földtulajdonos parasztosztállyá.

Az adófizetés egyenlősége, a robot eltörlése azt jelentette, hogy a volt birtokos, jobbágytartó nemesi osztály sem élhet többé a parasztság munkájából, legalábbis a régi, feudális módon szervezett jobbágmunkából nem. A volt jobbágy szabad ember lett. Teljes költözési szabadságot kapott, javaival (a földvagyonát is ideértve) szabadon rendelkezhetett: adhatta-vehette; végrendeletileg utódaira hagyhatta. A családalapítás joga kizárólag az illetőkre (és családtagjaikra) tartozott a polgári törvény keretén belül. A földesúr nem rendelkezhetett a volt jobbágy munkaerejével és vagyonával. A frissen elnyert személyi jogok értelmében gyermekei neveltetésébe sem szólhatott bele a volt földesúr. Elvileg hivatalt viselhetett, a hadseregben tiszti rangot kaphatott. Mindezek révén a 48-as jobbágyfelszabadítás jórészt lerombolta a feudalizmus két alapvető osztálya: a nemesi földbirtokosság és a parasztság közti régi viszonyokat s azt a rendszert, amelyből azok következtek.

Bár az unió és a jobbágytörvény feltételezte a közteherviselés elvét, az országgyűlés jónak látta tételesen is kimondani, hogy a magyarországi vonatkozó törvénycikk „*Erdélyre is kiterjesztetik*” (VII. törvény). Aztán törvényt alkotott a sajtószabadságról (VIII.), a közlekedés előmozdításáról, azaz a vasútépítés szükségességéről (X.), a sóár szabályozásáról (XI.)

Külön kell szólnunk a vallási-felekezeti egyenlőséget biztosító törvényről (IX.): „*E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetek (melyek közé a nem egyesült görög szertartásúak is értetnek) nemzetkülönbség nélkül teljes és tökéletes jogegyenlőséggel bírnak, mind vallásgyakorlási, mind vegyesházassági viszonyok, mind politikai igények tekintetében.*”¹³ Ez a törvény igazságot szolgáltatott az eddig csak megtúrt státusban levő ortodox vallásnak és egyháznak. Ezzel a jogkiterjesztésben az országgyűlés törvényhozása jóval túllépett az egyén polgári jogainak elismerésén: a IX. törvény kollektív nemzetiségi jogokat is deklarált.

A kolozsvári országgyűlés törvényeinek polgári s európai jellegét hangsúlyozva, korántsem akarjuk azt mondani, hogy ennek a törvényhozásnak ne lettek volna korlátai. Ezek főként a kollektív politikai jogok területén nyilvánultak meg. A következő év tapasztalatai kellek hozzá, hogy 1849 nyarán Kossuth és Bálcescu nemzetiségi-közöségi jogok elfogadásával az összefogás útját egyengesse s a júliusi nemzetiségi törvény azokat tételesen meg is fogalmazza. De nem maradhat említés nélkül az, hogy az erdélyi országgyűlés már 1848 júniusában keresni kezdte a lehetőségeket: Szász Károly enyedi professzor azt kérte: fejezze ki az országgyűlés, hogy „*Az Oláh Nemzetet [...] Er-*

dély többi bevett, ezentúl egyenlő jogú és kötelezettségű” nemzetének „koszorújába szíves örömmest” felveszik. Erre a nyilatkozatra azonban akkor a többség kételyei s bizonyosan a helyzetnek a mihálcfalvi események¹⁴ okozta hirtelen elmérgesedése miatt nem kerülhetett sor.

A modus vivendi keresése azonban tovább tartott: a balázsfalvi petíciót s a szászok beadványát június 20-án elővette az országgyűlés, s a már elnyert polgári jogokra hivatkozva külön politikai nemzeteket nem ismert el ugyan, de a sérelmek megvitatásának lehetőségét továbbra is fenntartotta a közös országgyűlésen, amelyen ott lesznek nemcsak az erdélyi, de a magyarországi románok képviselői is. Csakhogy a románok sérelmesnek találták az erdélyi választójogi törvényt, mert az nagyobb megszorításokat tartalmazott, mint a magyarországi, s az Kőváry szerint „messzi kiágazó békétlenség magvát hinté el”.

Azonban bármely kritikával közelítsünk is a Kolozsvárt hozott törvényekre, azt el kell ismerni, hogy a feudális rendi törvények helyén olyan polgári jellegű törvények születtek, amelyek a román és szász modern nemzeti fejlődést is elősegítették.

Meg kell még említenünk az erdélyi törvényhozásnak a székely kérdéssel kapcsolatos döntéseit is.

Az erdélyi országgyűlés a székely sajátosságokat nem tudta jogilag rendezni: elhatalasította a székely határőrség eltörlését, a székely jobbágyoknak pedig mintegy kilencztedét meghagyta korábbi állapotában. Lássuk ezeket valamivel részletesebben.

A nemzeti fegyveres erőről hozott törvénycikk ugyan egységes katonai kötelezettséget írt elő minden állampolgár számára, leszögezte, hogy a székely határőri intézmény megszűnik, a katonacsaládok pedig politikai s tulajdonviszonyaikat illetően egyenlő jogokat élveznek más polgárokkal, de egy másik paragrafus gyakorlatilag hatálytalanította az előbbit. Ugyanis a III. törvénycikk hangsúlyozta: a közelebbi országgyűlésig „A fegyvert viselő (effektív standbeli) székelység mint nemzetőr köteles katonai rendes fegyelem mellett katonáskodni”. Ez a törvénycikk magán viselte a bizonytalanság bélyegét. Lehetett volna ugyan úgy is értelmezni, hogy a három székely ezred nemzetőrséggé alakul át, de ez csak elvi lehetőség volt, mert a gyakorlatban minden maradt a régiben. Ez azt jelentette, hogy a három határőrezrednek továbbra is a fennálló katonai rendszerben kell szolgálnia, a Nagyszebenben működő osztrák katonai vezetés (General Kommando) alatt. És ezen túl azt is jelentette, hogy a Székelyföld felén a szebeni katonai főparancsnokság hatalmi befolyása továbbra is fennmaradt.

A helyzet fonákságát a törvényhozás is jól látta. Erről írta Wesselényi Miklós Deák Ferencnek 1848. június 4-én kelt levelében: „Az itt szükségképpen elővenni kellett s kellő tárgyak közé tartozik a székely katonaság ügye; ezen derék, de nyakas népfaj helyzete, események és bujtogatók által felizgatva, s azon ponton állott, hogy a katonai fegyelmet teljesen lerázza. Nagy bajjal sikerült őket megnyugtatni. A róluk szóló törvénycikk nem olyan, milyennek lenni kellett volna, hanem amilyen lehetett.”¹⁵ A törvényjavaslat hírére feltörték a panaszok. A katonailag Háromszékhez tartozó Bardóc fiúszék falvaiban például „keserű kifakadások mutatkoztak”, mert nem értik: miért tartják fenn az 1764-ben létesült állapotot. A katonaság egész nyáron határozottan követelte: töröljék el a határőri rendszert, s osszák meg testvériesen a katonai szolgálatot a volt katonarend, jobbágyok és nemesek között.

Miért nem sikerült a határőri rend kívánságának megfelelő törvényt alkotni annak ellenére, hogy e rend országgyűlési képviselői sürgették azt?

Úgy véljük, hogy mindenekelőtt azért, mert a törvényalkotó erdélyi nemesség nem merte vállalni a fegyverben álló székely határőrezredek átszervezésének a kockázatát.

Egyrészt, mert ez hosszabb időt vett volna igénybe, márpedig a megbízható fegyveres erőre bármely órában szükség lehetett a mind nagyobb méreteket öltő parasztmozgalmak lecsendesítésére. Másrészt az erdélyi törvényhozás tisztában volt vele, hogy Bécs kihívásnak venné az erdélyi határország státuszának megváltoztatását. Ugyanis híába helyezte a nádor május 29-én a magyar kormány felügyelete alá az erdélyi haderőt, az osztrák minisztertanács Pillesdorf elnökletével azt határozta, hogy az erdélyi határország továbbra is a nagyszebeni főparancsnokságtól, ez pedig az osztrák belügyminisztertől függ.¹⁶

Amint láttuk, a Kolozsváron ülésező országgyűlés megszavazta a jobbágyszabadító törvényjavaslatot, amely a legmaradandóbb alkotásnak bizonyult, de ennek érvényességét a Székelyföldön a jobbágyságnak csak mintegy tíz százalékára terjesztették ki. Az ún. székely örökségnek (Siculica haereditas) nyilvánított telken lakó jobbágy vagy zsellér nem vehette tulajdonába az általa megművelt földet. Márpedig az országgyűlésen elfogadott törvény alapján a Székelyföldön a földbirtok döntően nagy részét ilyen összefoglaláson alapuló nemesi jellegű tulajdonnak tartották. Az eredeti elképzelés szerint a javaslat a jobbágytartó határőr és szabad székely családok védelmét célozta, hogy ezen kategóriák ne veszítsék el földjüket. A törvénytervezet azonban azt is lehetővé tette, hogy a nemesség is székely örökségnek nyilvánítsa a jobbágyságon lévő föld nagy részét, s ennek alapján elhalassza a parasztság felszabadítását.

Amikor a székelyföldi parasztság ráeszmélt, hogy a megyei jobbágyok felszabadulnak, de ők nem, hatalmas elkeseredés hulláma bontakozott ki. Bíró Sándor radikális nézetű háromszéki református lelkész Kossuthhoz írt levelében a lényegre tapintott; a jobbágytörvény székely szakasza miatt a székelyföldi parasztság (jobbágy és zsellér) kimaradt a védelmi rendszerből: nemzetörnek nem veszik fel, nehogy ezáltal földet követeljen, önkéntesnek nem áll, mert azt mondja, jobbágy is, katona is nem lehet.¹⁷ Ezeknek a kérdéseknek a megoldása mind a pesti népképviselői országgyűlésre maradt.

Nem tudunk foglalkozni az erdélyi országgyűlés korabeli értékelésével, mert arra itt nincs elegendő terünk. Jelentőségéről egyébként is maguk a törvények tanúskodnak: ezek eltörölték a régi rendi törvényeket s privilégiumokat, és lerakták a polgári történelmi rendszer jogi alapjait. Az uniótörvény által pedig a civilizációban előbb járó Magyarországhoz kötötték Erdély jövőjét. Az uniót és a jobbágyszabadítást kimondó két legfontosabb törvényt egyhangú szavazattal hozta meg az országgyűlés, s úgy látszott, hogy a magyar forradalomnak sikerül az átalakulásokat békés, alkotmányos eszközökkel megvalósítani. Ez a remény indokoltnak látszott azért is, mert az uralkodó szentesítette, mind az uniót, mind az úrbéri törvényt, s már május végén István nádor fennhatóságát Erdélyre is kiterjesztette, s így a *pragmatica sanctio* előírásait semmi sem veszélyeztette. A magyar kormány természetesen lelkesedéssel fogadta az unió megszavazását, és sietett annak gyakorlati érvényt szerezni. Csakhogy ezzel egy időben olyan ellenerők léptek fel, amelyek nem a békés megoldás, hanem a konfrontáció irányába tolták az eseményeket.

Jegyzetek

1. Magyar Országos Levéltár (ezután OL) D. 90. Dessewffy Emil iratai. Acta publica. 56.
2. Wesselényi Miklós levélmásolati könyve a kolozsvári Állami Levéltárban (ezután: Wesselényi Miklós levélmásolati könyve).
3. Miskolczy Ambrus: ERDÉLY A FORRADALOMBAN ÉS A SZABADSÁGHARCBAN. ERDÉLY TÖRTÉNETE III. Szerk. Szász Zoltán. Budapest, 1986. 1393–1405.
4. Wesselényi Miklós Kemény Zsigmondnak küldött levélben fejtette ki említett nézeteit. Kemény Zsigmond azonban a levelet a *Pesti Hírlap* 1848. április 15-i számában közölte, ettől vette át a kolozsvári *Jelen* (korábban *Múlt és Jelen*) április 25-én.
5. A levél kelte 1848. május 19. Levélmásolati könyve.
6. *Erdélyi Híradó*, 1848. május 30.
7. Wesselényi Miklós Szemere Miklósnak. 1848. június 13. Levélmásolati könyve.
8. „*Daß auch Bischof Schaguna, der jüngst sich in Klausenburg langere Zeit auferhalten und mit den Stimmführern der Unger viel verkehrt hat, daß er von den Ständen zum Mitglied jener Commission ernannt worden ist, die sich mit dem ungarischen Ministerium über das Einzelne der Union ins Einvernehmen zu setzen hat.*” DOCUMENTE PRIVIND REVOLUTIA DE LA 1848... TRANSILVANIA. Bucureşti, 1992. 262.
9. CORPUS JURIS HUNGARICI 1540–1848 ÉV ERDÉLYI TÖRVÉNYEK. Budapest, 1900. 668.
10. Uo. 674.
11. Barit, George: SCRIERI SOCIAL-POLITICE. Bucureşti, 1962. 121.
12. CORPUS JURIS HUNGARICI. I. m. 674.
13. Uo. 677.
14. Az Alsó-Fehér megyei Mihálcfalván történt, több áldozatot követelő parasztmegmozdulásra utal.
15. Wesselényi Miklós levélmásolati könyve.
16. Urbán Aladár: BATTHYÁNY LAJOS MINISZTERELNÖKSÉGE. Budapest, évszám nélkül (1986). 389.
17. OL. Kossuth-gyűjtemény. 459–1848.

NOVELLAPÁLYÁZAT

Pacskovszky Zsolt

A PERRY LÁNYOK SZÉP HAJA

Bodor Ádámnak

Katalina egy perccel hajnali öt előtt ébredt.

„Ne, nem akarom”, suttogta maga elé szorongva.

Néhány pillanattal később éles csilingelés verte fel a tornatermet, bűgva, villódzva kigyulladtak a mennyezeten a neonok, a hevenyészett vackokról pedig egymás után ugrottak fel az emberek, mint az idomított állatok, hogy gyorsan összecsomagolják és batyuba kössék a pokrócaikat, a háncsaikat. Néhányan a fülüket befogva, nyöszörögve megpróbálták ugyan aludni még egy percet, de hamarosan őket is talpra kény-

szerítették a noszogató rúgások, a barna zubbonyosok kiáltásai, akik kávé töltegettek az óriási termoszközből: a műanyag poharakat a munkások kezébe nyomták, vagy egyszerűen csak lerakták őket a fekhelyük mellé. A fülhasogató csilingelés harminc másodperc után abbamaradt, a meleg italt felhörpölő, sietve pakolászó emberek csendjébe azonban rögtön ezután hisztérikus ordítás hasított.

Katalina, aki, vállán a batyujával, ekkor már az ajtó felé tartott a húga, Judit mögött, fejcsóválva pillantott vissza a sarokba. Egyszerűen nem volt képes felfogni, hogy a kövér (mert persze a kövér jajveszékelt) miért nem ugrik fel azonnal, amikor megszólal az ébresztőcsengő, hogy miért várja meg nap mint nap, amíg a bakancsok a veséjébe rúgnak. Meglehet, valóban nem kapta el az EC 19-et, s nem ennek jeléül nyírták sörtesre a koponyáját, hanem más rendellenesség folytán fogyatkozott meg így a haja – lehet, hogy valóban így volt, de akkor is botorság volt a részéről azt képzelni, hogy ezt elhithető a barna zubbonyosokkal.

A lány azonban nem bámulhatott sokáig a sarokba, mert a vállán nagyot lódított egy bajuszos fiatalember, aki türelmetlenül várta az ajtóban, hogy végre mindenki elhagyja a termet, és felcsozolhassa a padlót fertőtlenítőszerves vízzel. A mozdulat durva volt, de Katalina nem szólt egy szót sem; a húga után sietett. Judit már az udvaron, a vécéfülkék előtti rozsdás csapnál várakozott.

Könnyítettek magukon, gyorsan megmosták az arcukat és a nyakukat a dermesztő, savanykás szagú vízzel, aztán mindketten rágyújtottak egy filter nélküli cigarettára, mielőtt szédelegve tovább-botorkáltak az üzemcsarnok nyílása felé. Katalina egy idő után észrevette, hogy velük egy vonalban ott lépked a hórihorgas, borostás Holler a feleségével, és izgágán Judit felé bökdös megfeketedett körmű mutatójával:

– Mondom, hogy az övé. Oda kell neki adnom...

– Ne! – Hollerné megpróbálta visszatartani az urát, Holler azonban kitépte magát a szeplős, nagy mellű asszony szorításából, és gyorsan melléjük surrant.

– Ezt kifelé jövet találtam. – Lapátnyi, sárgás tenyerében egy kuvikfigurával díszített vékony ezüstlánc lapult. – Vedd már el – folytatta izgágán. – Hiszen a tiéd.

Katalina megkönnyebbülésére Judit idegesen eltolta a vérágas szemű férfi karját. – Menjen már innen!

Holler vastag szája meglepetten szétnyílt, szavakkal küszködve meredt hol a láncra, hol Juditra, amíg a felesége végleg meg nem elégette a dolgot, és el nem rántotta onnan.

Az égbolton, a növekvő fényben egymás után olvadtak el a csillagok. Judit belepöcökölte a csikket a csarnok bejárata mellett álló vizeshordóba, amelynek a felszínén, a rothadt falevelek között kissé riadtan brekegett egy béka, majd sóhajtván belépett a dohos, füledt terembe. Katalina némán követte. Ahogy bekapcsolta a gépét, azonnal rátört az álmoság. A szája ragacsos volt. Mélyeket lélegezve próbált koncentrálni, s csak egy félóra múltán nézett fel, elgondolkodva tapasztva a szemét a hűgára, aki vele szemben dolgozott.

– Lehet, hogy mégiscsak el kellett volna fogadnod. A zsidó talán megvette volna.

Judit vállat vont, Katalina pedig gyorsan elhallgatott, mert a közelükben feltűnt a testőrszakállas. Csuklóján vastag aranyláncok csillantak meg: gesztikulálva magyarázott egy púpos asszonynak, közben azonban őket figyelte. Mielőtt odaaraszolt volna Katalinához, megérintette a nő púpját, mintha babonás volna. Barna bőréből nehéz fagyúszzag áradt. Nézte, ahogy a lány kifűr a géppel egy alkatrészt, és közben bólogtatva meggyújtott egy aranycsíkos cigarettát.

– A tiéd sötétebb – fújta ki a füstöt.

– Hogy?

– A hajad – simított végig lerágott körmű kisujjával Katalina fürtjein, mielőtt a lány elránthatta volna a fejét. – A húgodé világosabb.

Katalina nem szólt semmit; a munkapad alatti ládába dobta az alkatrészt, majd egy újabbat akart a gépbe illeszteni, a testőrszakállas azonban megfogta a kezét.

– Vegyél egyet – tartotta eléje cigarettásdobozát. – Arábica.

Katalina ránézett, majd némi habozás után kihúzott egy szál cigarettát. A férfi odartotta a cigaretta végéhez az öngyújtóját, de nem lobbantotta fel a lángot. A homlokába töprengő ráncok mélyedtek.

– Mi is a neved?

– Katalina.

– És az övé?

– Őt hagyja békén! Rendben? – Katalina nyugtalanul, sőt vadul kapta a szemét a testőrszakállásra, az azonban állta a pillantását. Fölényesen elmosolyodott, majd lassú mozdulattal kihúzta a cigarettát a lány szájából.

– Ha még egyszer rá akarsz gyújtani munka közben, mind a ketten repülünk innen – suttogta negédesen, mintha szerelmi vallomást tenne. – Érted, hülye picسا?

Katalina tűzvörös arccal nyelt egyet. Érezte, hogy arcába szökik az összes vére, de összeharapta remegő száját; önmagát korholta, amiért meggondolatlan volt. Amikor a férfi füttyörészve odébb sétált, gyorsan a hűgára sandított, Judit azonban lehajtott fejjel dolgozott.

Tíz órakor kaptak egy szelet extrudált kenyeret meg egy pohár teát. Tíz percük volt, hogy megegyék, megigják, de az adagok olyan kicsik voltak, hogy ez nem jelentett különösebb nehézséget. Katalina leült egy ládára a húga mellé, aki harapott néhányat a kenyérből, majd hirtelen felpattant. Összehúzott szemmel, óvatosan felemelt valamit Katalina gépe alól.

– Liliktojás – ült vissza a nővére mellé. – Hogy kerülhetett ide?

– Csak nem akarod megenni?

– Ne beszélj ostobaságokat. – Judit a füléhez tartotta a tojást. – Már csipog benne. Mit gondolsz, tegyem a melltartómba?

– Vigyázz az aranyláncossal – mondta Katalina. – Úgy látszik, ma megint nem komplettek a férfiak.

Judit vállat vont. A madártojást nézegette, amit az ölébe, a szoknyája ráncai közé rakott, amíg tovább ropogtatta a kenyeret.

Ekkor állt meg előttük Holler. A száját törölgette, és kissé zavartan bámulta őket.

– Ez meg honnan van? – kapta ki ügyes mozdulattal a tojást Judit öléből.

A lány dühösen felugrott. A combjával lesodorta a láda széléről a teáspoharát: a gőzölgő ital néhány cseppje Katalina combjára, a többi meg a vasreszelékkel teli mocskos földre loccsant.

– Adja vissza, hallja!? Adja már ide! – Judit megpróbálta szétfeszíteni a férfi nagy, erős ujjait, de Holler évődve felnevetett: szétnyíló szájából egy ezüstfog villant elő.

Csoda, hogy még nem húzta ki, és nem adta el, gondolta magában Katalina. Felpattant, hogy jobb belátásra bírja a férfit, akit a távolból, csipőre tett kézzel figyelt a felesége. Holler azonban megmakacsolta magát.

– Egy csókért visszaadom neki.

– Nem szegyélli magát? Ne gyerekeskedjen.

A férfi ránézett, és az arcáról eltűnt az ingerkedő mosoly.

– Nem gyerekeskedek. Tessék, vedd el. – A karját magasra tartva szétnyitotta a tenyerét Judit előtt, a szemével azonban továbbra is Katalinát fürkészte. – Mit tudsz te erről? Éjszaka odanyomja az arcomhoz a nagy, káposztaszagú csöcsét, dörgölődzik, de én már nem érzek semmit. Semmit. Tíz közül kilenc férfi szeretné megkefélni, de én...

– Ne beszéljen így a húgom előtt. Még csak tizenhét éves.

Judit felágaskodott, megpróbálta egy cseles mozdulattal visszaszerezni a tojást, Holler azonban gyorsan összecsukta az ujjait, elrántotta a tenyerét, majd cuppogó bakancsában futásnak eredt a gépek között. Judit káromkodva lódult utána.

Katalina rákiáltott, a hangját azonban elnyomta a felharsanó csengő. A tekintete ismét összevillant Hollerné szemével. Az asszony azonnal elkapta a fejét.

Katalina nyugtalanul szédült a gépéhez. Képtelen volt a munkájára figyelni; minduntalan a testőrszakállas után kutatott a szeme, szorongva gondolt arra, hogy megjelenik, és üresen találja Judit gépét. De a férfi nem mutatkozott. A lány néhány perc múltán megkönnyebbülten látta, hogy a húga visszaoson a helyére. Judit kipirosult arcáról leolvasható volt, hogy visszaszerezte a tojást, a szeme azonban, bár leplezni próbálta, zaklatottságot tükrözött.

Délután egykor a barna zubbonyosok szétosztották az ebédet: egy-egy tasak hasábburgonyát és a szokásos, élesztőízű, ragacsos süteményt. Katalinát szorongással töltötte el, hogy Holler ezúttal nem jött oda hozzájuk. Maga sem értette, de nyugtalanítóbbnak találta a távolmaradását, mintha megint ott sündörgött volna körülöttük. Judit csak egyszer pillantott a férfi irányába, különben teljesen lekötötte a liliktojás: evés közben háromszor is elővette a melltartójából, és elégedetten nézegette.

– Fészket kell majd raknunk neki. – A homloka aggodalmasan elfelhősült: – Mit is eszik egy lilik? Férgeket?

Katalina megrázta a fejét:

– Dehogy. Hasábburgonyát, mint a főmérnök macskája.

Miután végeztek a süteménnyel, felváltva, nehogy valaki turkáljon a batyujukban, elmentek a kantinba inni egy kávé. Kifelé menet Katalina látta, hogy Holler nyugodt arccal ül a felesége mellett. Az asszony elhallgatott egy pillanatra, aztán suttogva folytatta a félbehagyott mondatot.

A lány lehajtott fejjel továbbsietett. A kicsi kantin, amelynek a falát meztelen nők és futballcsapatok képei díszítették, csaknem teljesen kihalt volt. A pult mögött recsegeve bömbölt egy táskarádió. Amikor egy kéz megfogta a könyökét, ahogy éppen elvette volna a pultról a nagy bögre török kávé (ez volt a legolcsóbb), összerendezte.

– Azért a farod neked se rossz, mi? – nevetett rá a testőrszakállas. – Na most tényleg kapsz egy Arábicát.

– Nem kell. – Katalina ijedten odasiklott az egyik asztalhoz, a férfi azonban követte.

– Dehogynem kell.

Erőszakosan Katalina szájába nyomott egy cigarettát, és tüzet adott neki. Egy ideig némán ülték; a lány nagyokat kortyolt a kávéból, s kerülte a férfi hidegkék szemét.

– Csak ketten vagytok testvérek?

Katalina nemet intett a fejével.

– És a születek? Ők ott maradtak?

– Bujkálnák. Miért érdekli ez magát?

– Tegezzél inkább, jó?

– Nem.

- Ahogy gondolod. Iszol valamit? Valami...
- Miért nem hagy már békén? Semmit sem fog elérni. Sem nálam, sem a húgomnál.
- Nem is akarok. Én a férfiakat csípem.
- Hát akkor?

Az aranyláncos lassan az arcába fújta a füstöt.

- A húgomnak viszek innen a gyárból lányokat. Persze nem ingyen...

– Mi nem vagyunk olyanok. – Katalina felállt, gyors mozdulattal elnyomta a cigarettáját, és határozottan a kantin ajtónyílása felé indult.

– Minden nő olyan – hallotta a háta mögött a férfi hangját, de nem torpant meg, nem nézett vissza.

A nap hátralevő része viszonylag nyugodtan telt. Hatkor abbahagyták a munkát, megették a vacsorájukat, aztán behurcolkodtak a tornaterembe. Katalina kimosott két váltás alsóneműt, és a bordásfalra terítette őket. A férfiak meg néhány nő összegyűltek az egyik sarokban, burgonyapálinkát ittak, kártyáztak, a múltjukat mesélték, vagy vicceket mondtak egymásnak.

– Két rendőr ül a moziban – hadarta a nevetéstől már előre fuldokolva egy vörös hajú férfi. – Az egyik odasúgja a másiknak: „Most jön a happy end.” Mire a másik...

„Csak nehogy élénk üljön”, mosolyodott el magában Katalina. Egyedül volt; hagyta, hogy Judit elmenjen a városba megnézni az illatszer- és divatboltok kirakatát – megnyugodva látta, hogy Holler nem lopakodott utána. A férfi csatlakozott a feleségével a pálinkázókhoz, s csak egy órával Judit távozása után siklott először a tekintete Katalinára. Egyenesen feléje indult a batyujával. Némán előszedett két pokrócot meg két huzat nélküli kispárnát, és leterítette őket a lány fekhelye mellé.

– Vigyázol rájuk?

Katalina komoran bólintott.

Holler megérezte a feszültséget a tekintetében, mert tettetett kedvességgel megkérdezte tőle, mit olvas, noha valószínűleg egyetlen író nevét sem ismerte.

Katalina most becsukta a könyvet. Az ablakokon még beszűrődött némi világosság, de inkább Hollert figyelte, aki több-kevesebb sikerrel kártyatrükkökkel szórakoztatta a pálinkázókat. A felesége magányosan ivott a közelében; a bokáját dörzsölgette, a fogát piszkálgatta, ásítózott.

A terem másik végében néhányan már a fekhelyükön heverték, s a nevetések, a csacsogás zaja horkolással és más hangokkal keveredett. – Undorító, undorító, undorító – lihegte Katalina közelében szenvedélyesen, szeretkezés közben egy lány. Már aludt a kövér, kopasz férfi is, amíg valaki „véletlenül” rá nem lépett a kezére. Egy köpcös álholdkóros volt a tettes, aki maga elé nyújtott karral járkált egy ideig a teremben, majd, akár egy szálfá, odazuhant egy vézna, beteges arcú lány mellé, aki idegesítően felnevetett. A kopasz felült, dühösen bámulta egy ideig őket, aztán a hasára fordult, és a fejére húzta a fekete fóliát, amit takarónak használt.

Katalina becsukta a szemét. A zajok összemosódtak a fülében, és elképzelte, hogy meztelenül fekszik egy nudista strandon, a nap égeti a hajszájai tövét, és barnára sült bőrén napolaj csillog. Amikor felnyílt a szemhéja, már teljes volt a sötét az ablakok mögött, csak a hold világította meg tompán, foltokban a termet, amelynek a sarkában még mindig ittak egyesek. Judit még nem érkezett vissza. Katalina másik oldalán, nyakán a kuvikos láncal ott feküdt Hollerné, a férjéhez bújva, aki a nemi szervét szorongatva fel-felhorkant álmában. Katalina nem tudta, mennyi lehet az idő; hirtelen éber lett, nyugtalanság fogta el Judit miatt, sóhajtozva, nyitott szemmel feküdt, és össze-

összerezzen, ha elshant a feje felett egy denevér, amely napok óta sikertelenül próbált kijutni a teremből. Öt perc után az oldalára fordult, és idegességében visszafojtott lélegzettel simogatni kezdte magát. Amikor áramrázásszerű gyönyör hasított lucskos ölébe, a combja közé szorította a tenyerét, és mozdulatlanul, némi félelemmel feküdt egy ideig. De úgy tűnt, senki sem látta meg, mit csinált. Nyelt egyet, mély lélegzetet vett, és a hasára fordult.

Ismét reggel lett. Judit ásítózva dolgozott vele szemben; ő fáradtan nyomogatta a gép gombjait, az alkatrészekbe hatoló fűrófej fel-felvisitott, a kezét vékony, ezüstös vaspor fedte be. Végzett az alkatrésszel, mechanikus mozdulattal a ládába dobta, ahogy azonban visszafordította volna a tekintetét a fűró felé, megremegett a szeme sarka. A ládában, az átlukasztott alkatrészek között két *szemgolyó* hevert. A testőrszakállas kék íriszű szemgolyói...

Katalina torkából érdes hörgés tört fel.

Judit ott feküdt mellette. A lány szagatottan, nehéz sóhajokkal lélegzett. A zajokból ítélve Hollerné is csak hánykolódott. Katalina óvatosan feléje sandított, és a holdfényben rávillant az asszony szemének fehérje. Hollerné gyorsan becsukta a szemét, s ahogy átfordult a másik oldalára, a férje felé, aki már nem horkolt, hanem vagy mélyen aludt, vagy szintén ébren volt, a párnája alól kicsúszott valami fémes tárgy. Katalina lassan odacsúsztatta a kezét, és óvatosan megtapogatta. Egy szabóólló volt...

Baljós előérzet hasított belé, de a rátörő álmoosság elnyomta a szorongását. Talán babonából tette oda Hollerné, gondolta, s a szemhéja szinte azonnal el is nehezült.

Amikor újból felrezzent, még mindig sötét volt a teremben. A feje felett ott röpködött a denevér; az alvók között egy női árny botorkált. Oldalra fordult, és látta, hogy Judit már megint nincs mellette. Felsőhajtott, a fejét ingatta – aztán észrevette, hogy Hollerné és a férje vacska is üres. Nyugtalanul ugrott fel.

Megborzongott az éjszaka hűvös, kékes levegőjétől. A kihalt gyárudvaron néhány tócsa fénylett. Az ösztönei vezették egy raktárépület mögé, ahonnan mintha alélt nyöszörgés hallatszott volna.

Judit a hasán feküdt, arca a sárba tapadt, a kezével egy-egy fűcsomót markolt, mezeten fenekén fel volt gyűrődve a szoknyája. Amikor Katalina átfordította a hátára, látta, hogy a húga mellén sárgás folt virít: a széttört liliktojás nyoma. Körös-körül sárgás volt a föld is: a lány hosszú haja csillogott tompán rajta. Le volt vágva tövig. A bosszúálló kéz valószínűleg feldobta az egész csomót a levegőbe, a szellő pedig szétlebbentette a közelben.

– Kelj fel. Menjünk innen.

Katalina összeszedte a hajcsomókat, aztán lenyomta Juditot egy ládára.

A tornateremben nyoma sem volt Hollernek és Hollernének. A hajnali derengésben fel-felnyögtek, horkoltak az emberek. Kifelé menet Katalina megállt még egy pillanatra. Nem búcsúzkodni akart (nem szeretett érzékenyülni), az jutott eszébe, talán meg kellene várnia a testőrszakállast, és beszélni vele – nem a bérük miatt (csak két napot vesztenek, ha most továbbállnak), hanem megkérdezni tőle, a húga így is odavenné-e őket néhány napra. De az önérzete arra kényszerítette, hogy nyomban el is hessegesse a gondolatot. Futva ment kifelé, nesztelenül át-átugorva a földön alvó testeket.

Judit ugyanott ült, ahol hagyta. A szeme üveges volt, az ujjai között filteres cigaretta füstölt. Katalina odanyomta a kezébe az egyik batyut.

– Gyere. Elmegyünk a hegyekbe Bodor Andrejhez, amíg kinő a hajad.

Judit némán követte. A környék szerencsére még kihalt volt, de a biztonság kedvéért Katalina igyekezett minél eldugottabb utcákat választani. A házak előtt, a szemében sovány, korcs kutyák turkáltak, abban bízva, hogy a menekültek és hajléktalanok hagytak nekik is valamit. Nyüszítve surrantak félre az útjukból.

– Ne szólj vissza senkinek – nézett Katalina a hűgára, mielőtt beléptek volna a pályaudvar hámló homlokzatú épületébe. Judit nem válaszolt, tompa tekintettel bámult maga elé.

Eppen indulóban volt egy vonat, s a peron felé tolvákó emberek nem fordítottak figyelmet rájuk. Mire a jegypénztárhoz értek, egészen kiürült körülöttük a csarnok.

A műanyag pulóveres pénztárosnő acetonba mártott vattával unottan törölgette a körmeit. Ingerülten emelte fel a fejét egy fél perc után.

– Mondja.

Katalina megkérdezte, mennyibe kerül két jegy a hegyekig. A nő elsandított mellette, Juditot méregette hunyorogva.

– Száznegyven euro – pillantott újra Katalinára.

A lány döbbenten nézett rá.

– Az nem lehet.

– Már miért ne lehetne?

Katalina szédülten hátrább lépett, majd visszahajolt az üvegablakhoz.

– És ha megkérdzem a főnökét?

– Akkor még drágább. – A nő élesen felnevetett, szétnyílt szájjal, úgyhogy látni lehetett a foghíjait. Ráfújta a körmeire, végigmustrálta őket, majd újra Katalinára kapta kicsi, táskás szemét. – Akkor még drágább.

Katalina inkább nem várta meg, amíg újra a képébe nevet. Intett a fejével Juditnak, hogy kövesse. Aggodalommal gondolt arra, hogy a nő százötvennél is többet fog kérni, ha megint visszajönnek, de tudta, hogy semmi értelme tiltakozni: *pénzt* kell szerezniük.

A zsidó éppen a vasredőnyt húzta fel. Tapintatosan elnézett Judit mellett, majd betessékelte Katalinát a boltba.

Katalina előszedte a ruhát, amibe Judit haját csavarta, és széthajtotta a pulton. Az alacsony, borotválkozás-szész-illatú férfi elismerően vette szemügyre a levágott tincset, miután nagyítóval is megvizsgálta őket.

– Hm. Szép...

– Mennyit tud adni érte?

– Egy tízest.

Katalina elképedve meredt rá.

– Legfeljebb tizenötöt. – A zsidó megtörölgette a nagyítót egy szarvasbőrrel. – De csak kivételesen.

– Nem lehetne, hogy...

A férfi a fejét rázva hátat fordított neki, levette a zakóját, majd gondosan egy vállfára akasztotta. Lassan, elgondolkodva fordult vissza Katalina felé:

– Hacsak...

– Igen?

A zsidó meglazította a nyakkendője csomóját.

– A kettőért adok harmincat.

– A kettőért?

– Ne, megtiltom! – lépett a nővére mellé Judit, aki eddig lehajtott fejjel álldogált az ajtóban.

Katalina azonban leintette. A hangja alig remegett: – Rendben. És még az a két szalmakalap.

A férfi vonakodva bár, de beleegyezett.

Judit ismét megragadta a nővére karját, Katalina azonban lefejtette az ujjait, és szigorú pillantással elhallgattatta.

– Van ollója? – kérdezte a zsidótól.

– Több is.

Negyedóra múltán már ismét az állomás felé lépkedtek. Kóbor kutyák ugatták meg őket; a falkával panaszosan vonított együtt egy vizesárokban ülő félkarú férfi.

– Ha most százötvennél többet mer kérni, megfojtom – sziszegte Katalina.

– Noked van még cigarettád? – pislantott rá Judit.

– Nincs. Majd...

Katalina elhallgatott, mert három nyurga suhanc haladt el mellettük: valószínűleg előre eltervezett „heccből” az arcukba ordítottak, az egyikük pedig „véletlenül” lesodorta Judit fejéről a szalmakalapot. Nevetve továbbmentek, de aztán néhány méternyire megálltak, és egymás között sutyorogva figyelték őket. Judit mozdulatlanul, szoborszerűen bámult feléjük.

Katalina nyelt egyet, felvette a földről a szalmakalapot, és remegő kézzel odanyújtotta a hűgának.

– Gyere. Hallod, Judit, gyere már!

A húga nem reagált. Az ajka szürke lett, az állán pedig megfeszült a bőr, miközben még mindig a három suhancot bámulta, akik tettek egy lépést feléje. Katalina megpróbálta magával húzni, de Judit kifejtette magát az ujjai közül.

– Hagyd! Kérek tőlük cigarettát. – Majd a nővére kétségbeesett pillantását látva hozzátette: – Mitől félsz? Nem fognak megerőszkolni.

Katalina nem válaszolt. Hirtelen megsejtette, hogy soha nem fognak eljutni a hegyekbe, s bénultan nézte, amint a húga elindul a nap aranysárga fényében.

Sajó László

KIKÖLTÖZÉS A HÁZBÓL

kiköltözés a házból
rád dől ha nem vigyázol
szállongó világpor
marad utánad pár sor
évek óta lázasan pakolsz
üres a fürdőszobaporc
gyűlnek rá a férgek
vidd a fogkefédet
már nem jutsz el a fogmosásig
benn trónol egy örökre bezárkózott másik

a tükör helyéről reggelente
 arcába mitesszerek lövellnek
 aki egyszer hazulról elmegy
 hamvába hűlt szoborrá dermed
 küszöbén az eljövételnek
 nincs menetel és nincs jövetel
 innen senki nem mehet ide senki nem jöhet el
 nincs út a házba a házból
 senki sincs a közelben távol
 nézz vissza te sem látszol

úgy költözöl el innét
 nem is láttad a pincét
 hol öröktől összepakolva
 csomagod romlik a sarokban
 összekötözött bőröndön
 varangy ül isten vagy ördög
 jól hallod hozzád szól
 bőröndből elővarázsol
 halottakat a házból
 mint ki jól végezte nagydolgát otthagy
 te még élő halott vagy
 a világ rakás szar csillagokban rothad
 feküdj most és mindörökké nyugodtan
 a csöndben csak a szőnyeg rojtjai kunkorognak
 árnyad vetül koszgyászkeretben porladó bútorokra
 káromkodsz *hol a borotva*
 tovább nő benned a borosta
 ha élsz halsz se vesznek észre
 fölébred az új lakó a pengepercegésre
 oltsd le a villanyt oltsd magadra a házat
 csontodra mész szítál a ház jön utánad
 a beléd bújt ór-dögök az új helyen előmászhatnak

megállsz a friss huzatban
 a házat is hazudtad
 egyszemélyes az akna
 a ház helyén csak lyuk van
 nincs ajtó nincs kilincs
 kívüled senki nincs
 kit itthagynál magadra

Wizner-Vég Balázs

A BŐR

– A Vági tökkopasz! Tiszta hülye. Totál lenyírta a haját. Nincs haja. Nézzétek meg! Eszméletlen.

Ez a Tóth Andi.

Megint ordít. Nem normális. Mindenki hallja, mindenki odarohan hozzá!

Mi van ezen olyan nagy dolog? Kipróbáltam, annyian lenyírják a hajukat.

Mi van ezen olyan nagy dolog? A kurva életbe!

Tóth Andi! Legszívesebben megfojtanám.

Már régóta gondolkozott azon, hogy kopaszra nyírja a haját. Először csak úgy heccből, aztán egyre többet gondolt rá, és tegnap este elrohant a fodrászhoz, aztán otthon folytatta borotvával, hogy teljesen sima legyen. Megkönnyebbült.

– Elállnak a füleid.

– Nem áll jól neked!

– Csak kipróbáltam.

– Nem is tudtam, hogy skinhead vagy.

– Nem vagyok skinhead.

– Akkor meg miért csináltad?

– Mi közöd hozzá?!

Szülei békés természetűek. A lányok. Furcsa titokzatosság, zártság, hirtelen indulatok, idétlenség. Néha alig bírt magával.

Van valami egzotikus benne. Barnás bőre, gyönyörű, formás alakja, kemény melle. Vékony ujjai göndör, fekete hajában. Érdekes az arca: kissé duzzadt ajka, kicsi, egyenes orra, vékony szemöldöke, nagy barna szeme. Ha túsarkút vesz föl, magasabb, mint én. Húsznak néz ki, pedig már biztos megvan harminc. Megőrülök érte, de ő olyan furcsán néz rám.

Azt hiszem, gúnyolódik. Gyűlölöm. Aztán magához ölel, akkor jó, és babusgat. Sokszor nem bírom elviselni. Nem találkozom vele többet, pedig biztos csodálkozna, ha meglátna kopaszon.

Éjfél volt. Józsi kurvákról álmódott, hogy elélvezzen. Felkapcsolta a fürdőszobavillanyt. Kinyitotta a hideg vizes csapot. Mosdóba csorgó óriási tükör. Belenézett: az arcom.

Áttörülte jéghideg vízzel, de semmi változás.

Nincs semmi! – kiáltott, vagy csak kiáltani akart. Keze kétségbeesetten szorította a fejét.

Józsi mosolygott. Először mosolygott a suliban. A lányok nem simogatták meg a kobakját.

Vajon milyen érzés?

Móni sírva kirohant a WC-be. Móni szerette Józsit. A fiúk megcsapkodták a fejét.

Hülyeség volt?

Józsi megtapogatta a koponyáját. Érezte, ahogy lüktet a halántéka, érezte meztelen fejét, agyát, gondolatai póre kiállítását.

– Nem lesz felelés – mondta a biológianár, és Józsira nézett. Meredten bámult rá. Józsi megijedt.

Vajon mire gondol?

Tönkreteszted az órát – gondolhatta.

– Ma a központi idegrendszert fogjuk tanulmányozni. Milyen részekből áll, mik a funkciói satöbbi.

Elkezdődött az óra, de a tanár még mindig csak őt nézte. Gyomra szörnyen remeggett; izzadt, különösen a keze. Megtörülte a fején. A hideg izzadságcseppek kissé lehűtötték.

Totál kopasz vagyok. Nincs semmi hajam – csodálkozott, és ahogy simogatta fejbőrét, a tanár örökre meggyűlölte.

Józi egy pillanattal nem mozdult, keze fejéhez simult, de nem is érezte. Megbabonázta a tanár szeme.

Mit akar ez tőlem?

A tanár csak állt a pillantás előtti mozdulatába merevedve, mint egy pantomimes.

Józi fejről szeme elé csúsztatta a kezét. Ettől a szobor megelevenedett.

Egyre izgatottabb, idegesebb lett. Érezte, hogy nem volna szabad, de nem bírta megállni, hogy egyszer legalább meg ne törülje kezét a fején. Valami vonzotta, nem tudta, mi, talán, hogy újra és újra megtapasztalja kopaszságát, vagy valami gonoszság. Érdekes volt és borzalmas egyszerre. De hiába próbálta úgy csinálni, hogy ne vegye észre, valahogy mindig úgy sikerült, hogy épp akkor fordult felé, mikor keze épp hozzátapadt a fejéhez, és rászegezte tekintetét. Józi behunyta a szemét.

Mégis újra és újra megpróbálta, egyre gyakrabban, már félpercenként, aztán még ennél is gyakrabban, talán viszkedett vagy mi, de egyre rosszabb lett, képtelen volt rá, hogy ne simítsa végig a fejbőrét, hogy ne tapadjon hozzá a keze. És hiába szenvedett a tanár haragjától, már el se bírta engedni, odaragadt a keze a meztelen koponyájához, védtelen, pőrén kiállított, lüktető agyához, hogy legalább... legalább egy kicsit azt eltakarja.

– Vági! Gyere ki!

A tanár megállt. Most nem látszott rajta semmi különös. Olyan volt, mint minden más tanár. Nagydarab, unott arcú, őszülő, kissé megfáradt középkorú férfi.

– Vági József! Gyere ki! Nem hallottad? – mondta kissé ingerültebben.

– Miért, tanár úr?

Valami szörnyűt sejtett. Félt kimenni.

– Miért?! – nevetett. Az osztály is nevetett.

Tényleg hülyeség volt ezt kérdezniem.

– Gyere csak ki! – válaszolt a tanár közönyösen.

Józi lassan felállt, kilépett, hátra se nézett, csak simogatta a fejét. A tanár előhúzta székét az asztal mögül, és szembe, középre az osztály elé helyezte. Józi megtörülte izzadt kezét, de a tanár most csak mosolygott. Talán.

– Ül le! – szólt. – Nem kell félni. Nem lesz felelés! Nem kapsz karót.

Leült, de becsukta a szemét. Néhányan felnevettek.

– Nyisd már ki a szemed! – kopogtatott fején a tanár.

– Bocsánat – és kinyitotta.

Nevetés.

– Az agy részeit fogjuk szemléltetni. Sajnos nincs egyéb eszközünk rá, mint Józsi feje.

Józi mozdulni sem birt.

– Ugye nem baj – fordult felé. – Az agyat nagyon nehéz térben elképzelni. Ugye megengeded, hogy használjam a fejedet, ha már te nem használod, fiam – tette hozzá.

Józi idétlenül mosolygott, kifacsarodott a széken, összevissza fészkelődött, sűrűn törülgette a feje búbját, elsápadt, remegett, gondolatok, emlékek szakadtak szét benne. Kínlódva próbált a feladatra koncentrálni. Osztálytársai súgtak neki, és ő igent mondott.

A tanár intett nekik, mire csönd lett. Józi rémülten eszmélt.

– Akkor hát, ha megengeded... – szólta a tanár, és elővett egy vizes szivacsot, majd hozzálátott a magyarázathoz. Szivaccsal jó alaposan letörülte Józi fejét, fülét, orrát. Elővette színes filceit, és felrajzolta velük a fejbőrre a kisagyat, a nagyagyat, a központi idegrendszer különböző részeit.

– Ne aggódj, lejön! – mondta Józsinak.

Aztán magyarázni kezdte, hol keletkeznek az érzelmek, indulatok, a gondolatok és a szexuális ingerek.

Józi önkéntelenül is végig akarta törölni kezét a fején, de a tanár élesen rászólt.

– Nem! Vannak, akik még nem készültek el!

Mert nem akartak elkészülni.

Ott ült a széken. A szemét nem hunyhatta be. Görcsösen nézett körbe-körbe, ugrált egyik arcról a másikra. Mellette a tanár magyarázott, osztálytársai pedig lelkesen jegyzeteltek.

Félelmetes volt, hogy kezdte megszokni a helyzetet. Eszébe jutott, hogy hátralevő életét segédeszközként fogja leélni halott dolgok között. Hihetőnek tűnt.

Kicsöngettek. Felugrott a székről, az ajtóhoz rohant.

– Várj! – kiáltott utána a tanár. – Kapsz egy ötöst!

– Köszönöm – rebegette a fiú, és mint az örült rohant végig a folyosón. Berohant a mosdóba, becsapta maga mögött az ajtót.

Nem volt egyedül. Hajas babák vették körül. Csodálkozva bámultak rá. A mosdóhoz lépett. Ott tolongtak vele a tükörben.

Nem bírta nem nézni felszabdalt agyát. Olyan kihívóan csupasz volt.

NOVELLAPÁLYÁZAT

Latzkovits Miklós

A KÖNYVFEJTŐ

Johann Alauda 1800. május 13-án született Tübingenben. Rejtélyes élete, szörnyű halála még ma is sokakat foglalkoztat, bár néhányan csalást, egyszerű szemfényvesztést emlegetve csak nevetnek az egészen. Jellemző, hogy szülőházán az emléktábla, melyet napjainkban is több száz látogató keres fel nyaranta, szintén „legendásnak” nevezi alakját, az *úgynevezett könyvfejtő* („der sogenannte Bucherrater”) kifejezés pedig egyér-

telmúen az eseményeket illető szkepszisre utal. Ráadásul Erica Withbread, Alauda legjelentősebb monográfusa, aki 1957-ben publikálta szakszerű adatfeltáráson alapuló s valóban invenciózus dolgozatát, egy évvel később, *Lapis niger* címen kiadott könyvével – ebben bizonyos talizmánok és varázserejű kövek történetét dolgozta fel komolyan semmiképp sem nevezhető módszerekkel – alaposan megtépázta saját tudományos hitelét, s ezzel igencsak megnehezítette Alauda személyének elfogulatlan értékelését. Ennél is többet nyom azonban a latban, hogy Alauda szemmel láthatóan szerette saját legendáját. Élete szakadatlan vándorlásban telt, egyik előadásról – ahogy ő nevezte, „szeánszról” – utazott a másikra, estéit szállodai szobákban töltötte, magányosan, s csak a legtrikább esetben fogadott látogatót. Amikor 1842-ben a tübingeni egyetem tiszteletbeli doktorává avatták, a ceremóniát követő fogadásról alig félóra után elszökött, az universitas magisztrátusának egyöntetű felháborodását váltva ki ezzel. Legendásan zárkózott s – úgy tűnik – magányos volt. Mint annyi jelentős kortársa, ő is előszeretettel tett kétértelmű, titokzatos kijelentéseket, olykor elképesztve, olykor egyszerűen megnevettetve hallgatóit, tudósokat, művészeket vagy a kíváncsi és persze elfogult polgárok tömegét. Mindössze hét levelét ismerjük, valamennyit a weimari Herzogin Anna Amalia Bibliothek őrzi, s e levelek közül is csupán három nyújt némi betekintést gondolataiba. Mert Johann Alauda gyakorlatilag soha nem írt le semmit. „Az alkotás ezen öröme – ahogy egy kései csodálója fogalmazott – nem adatott meg neki.” Ami keveset tudunk róla, azt kizárólag kortársai néha teljesen ellentmondó feljegyzéseiből tudjuk, akik hol lelkes csodálattal, hol némi rosszindulattal nyilatkoztak róla, de – és ezt fontos megjegyeznünk – közönnyel soha. Őt egyszerűen nem szokás csak úgy megemlíteni, nem szokás beérni néhány futó megjegyzéssel, s a róla szóló híradások elfogultsága legalább annyira elrejtí az igazi Alaudát, mint amennyire igyekezett elrejtetni ő maga.

Kétségtelen, hogy Alauda zseni volt. Az olvasás vagy – hogy ismét egy tőle származó kifejezést használjunk – az „emlékezés” utolérhetetlen géniusza. Amikor 1811-ben végigvezették a wolfenbütteli hercegi könyvtáron, Európa egyik legjelentősebb régi gyűjteményén, a csodagyereknek titulált kisfiú a lehető legtermészetesebb módon emlékezett vissza általa nyilvánvalóan sohasem olvasott könyvekre, mint például Didacus de Lavega 1612-ben Kölnben megjelent *Dominicalium duo libri* című munkájára, Daniel Tossinus két könyvére (a *Verantwortung der reinen Lehre vom heiligen Nachtmahl* és a *Doctrina de praedestinatione* címűekre), Jodocus Ked igazi ritkaságnak számító, 1651-ben Bécsben kiadott *Constantinus Magnus*ára, Alchabitius *Astronomiájára*, továbbá Petrus Iarricius India történetével foglalkozó dolgozatára. A könyveket egy hatalmas asztalon, fekete kendővel letakarva rakták egymás mellé a könyvtárosok – ez volt az első ilyen eset, mely a későbbi szeánszok kötelező gyakorlatává változott –, s a kisfiú bekötött szemmel, kezét a kendő alá csúsztatva „olvasott el” minden egyes kötetet, pontos címleírást s rövid szinopszist adva róluk. A hercegi család egyik jelen lévő tagja, Anna von Braunschweig, minderről naplójában is beszámolt. A napló visszafogott hangneméhez képest megdöbbenően lelkes, szinte rajongó leírásában Alaudát végig „csodálatos, rendkívüli gyermeknek” nevezi, kinek „tekintete a természet és a szellem legbensőbb titkairól árulkodik, méghozzá oly meggyőző erővel, hogy az a szkeptikusok minden kétségét szempillantás alatt messzire űzi”. A siker osztatlan volt. Alaudát tizenegy évesen szárnyára kapta a hírnév, s ő néhány hónapig maradéktalanul élvezhette minden örömét. Valószínűleg ez volt élete legboldogabb időszaka. Sohasem tudjuk meg, hogy jó döntés volt-e, de szülei ezt követően eltöltötték a nyilvánosságtól. Húszéves koráig kizárólag tübingeni tanulmányainak élt, s ez alatt az idő alatt – ebben

Erica Withbreadnek valószínűleg igaza van – végig a visszatérésre vagy, talán helyesebb azt mondanunk, a nagy, az igazi bemutatkozásra készült. Egy lenyűgöző tehetség mindenki rokonszenvét, szeretetét megnyerő bemutatkozására, mely a wolfenbüttelihez hasonló sikert jelenthet a számára. De csalódnia kellett. Mert ha egy kisgyerek bekötött szemmel, kézzel tartva olvas el komoly teológiai szakmunkákat, az természetesen lenyűgöző és csodálatos, de ha egy húszéves fiatalember csinálja ugyanezt, akkor az ostoba szemfényvesztés, sőt esetleg csalás. Persze Alauda szeánszai a későbbiekben is sikeresek voltak, mi legalábbis sikerről beszélnénk, de ő ezzel képtelen volt beérni. Ha ugyanis előadásain a kétely akár leghalványabb jelét is érzékelté – márpedig minden egyes alkalommal szükségszerűen érzékelnie kellett –, akkor ő szentül meg volt győződve róla, hogy senki sem hisz neki, hogy a hitetlenség alattomos és ostoba csirája igenis ott van mindenkiben. És ezért nem szerette az embereket, ezért volt egész életén át sértődött, megbántott, már-már elviselhetetlenül szeszélyes, és ezért volt magányos, mint talán senki más.

Alauda hitelének egyébként legtöbbet próféciái ártottak, melyeket kortársai sehogyan sem akartak komolyan venni, szemben az utókorral, mely viszont kénytelen volt erre. Leghíresebb s legtöbbet idézett levelében néhány sor erejéig történelmi, filozófiai kérdésekről is beszél, s közben pontosan leír egy könyvet, melynek „szerzője egy Klaus Dockhorn nevű tudós lesz, s 1937-ben *Die Staatsphilosophie des englischen Idealismus* címen Bochumban fog megjelenni”. Ismeretes, hogy Klaus Dockhorn 1937-ben *Die Staatsphilosophie des englischen Idealismus* címen Bochumban valóban megjelentette a könyvet, jóllehet – legalábbis ő ezt állította – sohasem hallott Alaudáról. Ugyancsak ismeretesek azok a Ludwig Bechsteint illető vádak, melyek szerint a költő a *Totentanz*-ot kifejezetten Alauda felkérésére írta, aki már 1822-ben megjósolta a negyvennyolc költemény kilenc évvel későbbi megjelenését. (Erről az ügyről különben kizárólag a bírálók ellenséges nyilatkozataiból tudunk, sem Alauda, sem Bechstein nem utal rá soha.) Érdekesek Alauda azon jóslatai is, melyek nem váltak valóra. 1837-ben – ezt Ulrich Graab jegyezte le – bejelentette, hogy a következő évszázad német irodalmának egyik legjelentősebb alkotása az a Józsefről szóló négyrészes komédia lesz, melyet egy bizonyos Thomas von Lübeck fog publikálni. A modern értelmezők közül természetesen mindenki Thomas Mannra gondol, noha a *József és testvérei* nem dráma. Erica Withbread ennek megfelelően mentetetni is próbálja Alaudát. Elképzelhetőnek tartja, hogy a Graab által használt terminus (*Lustspiel*) nem annyira a *Tetralógia* műfajára, hanem optimista, bizakodó végkicsengésére vonatkozik, de – véleménye szerint – még ennél is valószínűbb, hogy Graab egyszerűen tévedett, mivel a XIX. század első felében a komédia nem számított olyan irodalmi műfajnak, melyben „egy egész évszázad egyik legjelentősebb alkotását” lehetne megírni. Mindez persze igen ingatagnak látszó érvelés. Az viszont biztos, hogy Alaudának még a tévedéseiben is jóval több az igazság, mint mondjuk Nostradamus legsikerültebb jóslataiban.

Alauda húszévesen lépett újra a nyilvánosság elé. A bemutatót maga szervezte, közönsége kizárólag értelmiségiekből állt, s a meghívón olvasható felhívásnak megfelelően valamennyien egy-egy könyvet hoztak magukkal. Már az elején éreznie kellett, hogy nem fog sikerülni. Az asztalra kikészített fekete kendők, a szembekötés szándékolatlan karikírozott aktusa, egy szórakoztató, kellemes est ígérete, mindez egészen más volt, mint amilyenek ő szerette volna. Furcsa, hogy élete végéig ragaszkodott ezekhez a – valljuk be – félrevezető kellékekhez, talán a wolfenbütteli élmények miatt vagy épp

makacsságból, örökösen csak kudarcaira emlékezve. Mert ő az arisztokrácia, a szellemi arisztokrácia elismerésére vágyott, de az túl későn adatott meg neki. Tübingenben mindenesetre két teljes évig küzdött érte, sikertelenül. Gyakorlatilag amolyan bűvészinasnak, később egyszerűen betegnek vagy csalónak tartották, úgyhogy 1822-ben elhagyta szülővárosát, ahová húsz évig, egészen doktorrá avatásának ünnepélyes és botrányba fúló aktusáig egyszer sem tért vissza. Szinte bizonyos, hogy ebben az időben még reménykedett. Erre leginkább takarékosnak semmiképp sem nevezhető életmódjából lehet következtetni, kortársaitól származó megjegyzésekből, melyek nagyképű, agresszív embernek festik őt. Úgy látszik, a zseniális, rendkívüli képességek elfogadtatása akkoriban sem lehetett könnyű feladat, Alauda erejét legalábbis meghaladta. Jellemének, személyiségének gyökeres változása azonban egészen prózai okokkal magyarázható. Nevezetesen anyagi helyzetének gyors romlásával – amit részben apjával való kapcsolatának megszakítása eredményezett –, azzal a létbizonytalansággal, mely a folytonosan úton lévő Alaudára hirtelen rászakadt. Utólag bármennyire kézenfekvőnek látszik is a megoldás, ő mégis évekig kereste, sőt tulajdonképpen nem is találta meg soha. Őt találták meg. Egy „intellektuális cirkusz” tagjai. A társaság emlékezőművészekből, poliglott nyelvzsenikből, botcsinálta költőkből és tudósokból állt, kulturált, a társasági érintkezés szabályait kiválóan ismerő pojacákból, szélhámosokból, akik maguk is örökösen utaztak, bejáratosak voltak a városi szalonokba, ahová részben szerepelni hívták meg őket (nem csekély fizetésért), részben viszont egyenrangú partnerként kezelték őket. Alaudát mélységesen elkésesítette, megtörte ajánlatuk, és persze leginkább az a tény, hogy az ajánlatot kénytelen volt elfogadni. Igaz, idősebb korában némi nosztalgiával emlékezett erre az időre, akkoriban azonban tragédiaként élte meg. Hogy az az ember, aki az összes megírt és valaha megírandó könyvet nemcsak hogy ismeri, de valósággal magában hordja, szinte azonos velük, cirkuszi mutatványosként keresi a kenyerét. Vajon mit jelenthetett Alauda számára a Biblia, Homérosz, Tasso, Shakespeare, mit Dante, az irodalom csodálatos, lenyűgöző remekei, melyeket úgy ismert, ahogy senki más. Szédítő még csak elképzelni is őt mondjuk egy délutáni séta közben, mondjuk Hamburgban, ahogy Márquezt olvas (nyilván fordításban), vagy Danilo Kišt, Günter Grass-t, Bulgakovot, Calvinót – sokadszorra. Gondoljunk csak bele, hogyan fejthette meg a tudományos irodalmat. Például a római retorikát, Galileit, Newtont, Gödelt vagy Bertrand Russellt. Mit jelenthetett neki Stephen Hawking, a modern számítástechnika, Freud vagy egy génebézészeti szakkikk. Örömforrás vagy teher volt-e a számára mindez, ma már eldönthetetlen. Ő alig beszélt róla, s az a megrázó, valóban megrendítő vallomás, melyet élete utolsó óráiban hagyott az utókorra, szintén fenntartásokkal kezelendő.

Alauda viszonylagos hírnevét, egzisztenciális biztonságát annak az intellektuális cirkusznak köszönhette, melynek 1827-ben tagja lett. Kollégáit lenézte és megvetette, ahogy megvetette egyre nagyobb számú közönségét is, de ezt már nemigen juttatta kifejezésre. Büszkesége nem egyszerűen megkopott, de végérvényesen eltűnt, semmivé vált, és csak a keserűség maradt helyette. Dolgozott, kereste a kenyerét, még az is megesett vele, hogy egy beteg társa helyett médiumot kellett alakítania egy spiritalista összejövetelen, amire egyik levelében épp ő maga emlékezik. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a cirkuszkapcsolatai révén elérhetővé váltak számára a szereplés ama lehetőségei, melyeket addig egyedül képtelen volt megteremteni. Az emberek korábban nem voltak hajlandók észrevenni benne a zsenit, a csodálatosat, csak az ar-

tistát látták, és ezért kinevették. Artistaként viszont elkezdte őket érdekelni a titok, melyet sehogyan sem sikerült megfejteniük, és már egyre kevésbé tudtak úgy tekinteni rá, mint valami artistára. Persze az a fajta siker, melyre mindig is vágyott, még ekkor sem egyik pillanatról a másikra hullott az ölébe. Négy keményen végigdolgozott év eredménye volt. Apró lépések, szinte észrevehetően, alig realizálható eredmények. Már nem tudott örülni neki. Szakitott a cirkusszal, magányos artista lett, majd magányos próféta, mindig elégedetlen önmagával és a világgal.

1842-ben visszatért Tübingenbe. Viharos gyorsasággal megnősült, két gyermeke született, Daniel és Balthasar, a romantikus próza kimagasló megújítói. Úgy tűnt, Alauda végleg letelepszik. Mintha csak pótolni akarta volna mindazt, amit elmulasztott, berendezni egy olyan polgári életet, amelyet húszéves koráig élt. Még a régi szülői házat is megvásárolta hűgától, akivel egyébként alig volt kapcsolata. Ismeretes, hogy 1846-ban „a tübingeni Ulixes” (előszeretettel nevezte így magát) újra elhagyta szülővárosát, hogy immár sohase lássa többet. Említett levelében lakonikusan csak annyit mond ezzel kapcsolatban, hogy „aki sehol sem érzi otthon magát, annak nincs otthona”, de bővebben erről sem beszél.

Az egyetemről kapott doktori titulus különben végleg lezárt egy hosszú folyamatot. Alauda szalonképes próféta lett, valami meghatározhatatlan foglalkozású híresség, nem az egyetlen a szakmában. Kétségkívül nem ő volt a leghíresebb, de talán ő volt a legdrágább, s személye ugyanúgy az állandó támadások kereszttüzeiben állt, ahogy a többieké. Sohasem lépett fel annyiért, mint előző alkalommal. Így hát csak ritkán jelent meg a nyilvánosság előtt – erre semmiféle kéréssel, rábeszéléssel nem lehetett rávenni –, de akkor tényleg mesés gáziért. Szavait lejegyezték, vitatkoztak vele, kérdésekkel ostromolták, és válaszait legalább részben komolyan vették. Egy fiatal költő egy naumburgi szeánszon ihletűben faggatta, hogy tudniillik egy pontosan eltalált költemény vagy általában az irodalom jelentős alkotásai mennyiben lennének másak, ha szerzőik nem akkor írták volna meg őket, amikor éppen megírták. Alauda, aki aznap igazán elemében volt, talányos választ adott. Kijelentette, hogy a könyveket nem az írók írják, hogy a dolog épp fordítva történik. A könyvek keresik meg az írókat, a számukra leginkább megfelelőt, „és ez a munka igen jelentős erőfeszítést igényel, és cseppet sem veszélytelen”. Szavait általános derűtség fogadta, többen közbekiabáltak, hogy ez semmi más, mint a legarchaikusabb ideatan, mire Alauda közölte, hogy igen, ő valóban radikális platonista. „Naumburgban jelenleg a legradikálisabb.” Ilyenkor mindenki nevetett, Alauda viszont sosem. Egy alkalommal arról beszélt, mennyire esetleges, ad hoc dolog az emberi élet hosszát a megélt évek számával mérni, hogy ezt az eljárást kizárólag a leghétköznapibb, legalantasabb praktikum indokolja. Alauda úgy vélte, hogy sokkal beszédesebb lenne a kormeghatározás az elolvasott könyvek számának megadása révén, sőt a megoldás még tovább is tökéletesíthető, amennyiben az nemcsak egy számot, de pontos címjegyzéket is tartalmazna. Még egy saját maga által kitalált történetet is elmesélt. Egy utópiát. Tehát: Utópiában az emberek mindig magukkal hordanak egy kis noteszt, mely az említett listát tartalmazza, s melyben a felsorolt kötetek természetesen alfabetikus sorrendben követik egymást. Utópiában megismerni valakit annyit tesz, mint noteszt cserélni, s a kapcsolattartás sem más, mint az újonnan olvasott könyvek listájának postai úton történő cseréje. Ily módon az embertársainkkal való érintkezés szinte teljes mértékben kiküszöbölhetővé válna, ami Alauda szerint Utópia polgárai számára a maradéktalanul boldog élet legfőbb záloga lenne.

Szilárdul hitte, hogy létezik egy abszolút szám. Egy tökéletes, végső szám, mely azonos az egy ember által maximálisan elolvasható könyvek számával. Biztos volt benne, hogy az emberiség addigi történetében ő az első, aki abba fog belehalni, hogy több könyvet olvas el a lehetségesnél. Erről többször is beszélt, néha szenvedélyesen, más-kor keserű öniróniával, rendszeresen elképesztve hallgatóit. Azt állította, hogy a számot magát pontosan nem ismeri, sőt valójában fogalma sincs róla, eddig hány könyvet olvasott, de biztos benne, hogy a határon, azon a kritikus határon képes lesz egy pillanatra megállni, végiggondolni mindent, ami vele történt. Az összes könyvet. Kedvenc irodalmának a XXVI. századi lengyel irodalmat nevezte, „retrospektíve” pedig a klasszikus görögöt. Különböző ez utóbbi kijelentését unalmasnak tartották, előbbít vizsont (némi joggal) túlon túl légből kapottnak, de ő következetesen ragaszkodott a véleményéhez.

1860-ban visszavonult. Három évig gyakorlatilag egyetlen adatunk sincs róla, még azt sem tudjuk, hogy ez idő alatt hol tartózkodott. 1863. május 12-én Weimarban elolvassa az utolsó könyvet. Kézrátétellel, bekötött szemmel, egy maga szervezte szeánszon, ahol tehát gázi nélkül lépett fel. A könyv Johann Gottlieb Pobst meteorológiai tárgyú értekezése, tudománytörténeti jelentősége gyakorlatilag egyáltalán nincs. Johann Alauda 1863. május 13-án, nem sokkal éjfél előtt halt meg egy weimari szállodában. Érdekes, hogy soha senkinek sem jutott eszébe Alauda tehetségének irodalomtörténeti kiaknázása, hogy soha senki sem faggatta például a Homérosz előtti görög epikáról, az akkor még teljesen ismeretlen s gyakorlatilag ma is csaknem elveszettnek tekinthető újkomédiáról, a neoterikusokról, mondjuk Calvusról, vagy akár a korai középkor végérvényesen elkallódott remekeiről. Megbocsáthatatlan tévedése ez a kornak, melyben élt, s mely talán észre sem vette, hogy kit vesztett el. Kilencéves korában néhány hét alatt tanult meg lengyelül. (Egy fiatal dajkától, akit kishúga mellé fogadtak fel a szülei. A családi legenda szerint ez az egyszerű, babonás asszony annyira megijedt a gyermek irreálisnak látszó képességeitől, hogy még Tübingenből is elköltözött.) Kiválóan tudott latinul, ismerte a görögöt, a franciát és az olaszt, sőt idősebb korában valamelyest az angolba is belekapott. A zenéhez és a képzőművészetekhez semmiféle affinitása nem volt. Egyik fennmaradt levelében üresnek, ostobának nevezi önmagát, akiben mások szavai, gondolatai visszhangoznak örökösen, elviselhetetlen hangerővel. Szerette a csendet, szeretett vagy legalábbis szeretett volna semmire sem gondolni, egyedül, magában lenni, állítólag erről is sokat beszélt. Halála előtt két órával elmondta azokat a rettenetes szavakat. Hogy egész ostoba, üres életét odaadná egyetlen könyvéért, az emberiség történetének akár legghiábavalóbb könyvéért, csak ő írhatta volna. Keserű szavak ezek. És talán fenntartással kezelendők.

NOVELLAPÁLYÁZAT

Méhes Károly

TÚSZ

*„Én nem csináltam semmit,
csak valamit csináltam!”*
(Egy rosszkedű 2 éves kislány)

Újsághír:

Kacsó községben tegnap déltájban V. József, a helyi általános iskola tanára egy szál géppisztollyal túsul ejtette az ebédlőben étkező gyerekeket és két felvigyázó tanárukat. Az incidensnek egy „magánakció” vetett véget késő délután, melynek eredményeképpen a nagy erővel kivonuló rendőrök könnyűszerrel tették ártalmatlanná az addigra meghunyászkodó férfit, aki elmondta, tettét tükröképe fölött érzett elkeseredése váltotta ki belőle.

– Azok az orvosok mind sarlatánok, csak a pénz kell nekik! – rikácsolta anya a telefonba azon a kioktató hangon, amit úgy ki nem állhatott, most mégis jólesett neki. – Ne hallgass rájuk, kisfiam, bűnözők azok, hidd el nekem. Gyere haza, majd itthon megvizsgál a Dódi bácsi. Születésedtől fogva ismer, ő nem fog hazudni. Gyere haza!

Hát persze, a Dódi bácsi! Rég túl van a nyolcvanon, és annak idején is csupán azon az alapon írta föl a családi Kalmopyrin-készlet feltöltésére a receptet, hogy ő is erdélyi. Kisgyerekként Ángyán Simon a doktor bácsinak kijáró rettegéssel vegyes érdeklődéssel leste mindig, immár kendővel a torka körül, a föltornyozott párnás ágyból, hogy az egybenyitott három szoba távoli ajtajában feltűnjön Dódi bácsi magas, hajlott hátú alakja. Amint észrevette kis páciensét, egész kopasz fejét betöltötte mosolya, még a csupasz feje búbja is vigyorgott, és feltartott mutatóujjal belekezdett szokásos monológjába, mintha így lett volna előírva:

– Ejnye, no, csak nem vagyunk betegek? A macska csípje meg az ilyet! Ó, látom, hogy nincs komoly bajunk, he? Kicsit köhögünk, ugye? Nem baj, néha kell köhögni.

Ilyeneket mondott Dódi bácsi öt percen keresztül, miközben a térdére támaszkodott a kezével, és a kis Simon képébe hajolt. Az, hogy a többes számot az orvosok királyi feljebbvalóságaként vagy mélységes részvéte jelzéseként használta, sosem derült ki. Azonban szavai, valamint teljesen hétköznapi orvosságai tökéletes kúrának bizonyultak, és az iskolás Simon legnagyobb bánatára Dódi bácsi a harmadik nap délutánján kinyilatkoztatta megfellebbezhetetlen ítéletét:

– Egészségesek vagyunk, mint a makk! Mit makk, mint a tők! – ez vicc volt a javából, és illetet hatalmasat derülni rajt’, csatlakozva a szípkorka szellemi atyjához.

Míndez eszébe jutott Simonnak, míg egy hosszú teherautósor mögé szorulva hatvannal bandukolt. Elmosolyodott. Lehetetlenség, hogy Dódi bácsi hozzá tudna szólni az ő „gyilkos kórjához”, ahogy legtöbbször emlegette a testében burjánzó saját-testeszövetet. Egy sötét öltönyös, bús tekintetű urat látott maga előtt, kerek szemüveggel,

amint végtelen vég kelmét morzsol az ujjai között, kihúz egy szálat, elégeti, és ujjhegyeivel újfent olyan mozdulatot tesz, mint aki sót szór, és közben roppant komoly fejét ingatja.

Mikor a múlt ősszel negyvenéves lett, épp arról filozofált, hogy hál' istennek mindent elért az életben, és csak azért nem boldog, mert tudja, hogy innen már a hanyatlás következik, az ismétlések kínzó sorozata, a veszteséglista szaporítása, a vég kiskanállal való porciózása. De hát más az efféle gondolatok burjánzása két üveg cabernet sauvignon után, és nagyon is más, ha az a bizonyos kis erőszakos, követelődző maga-teszte-szövet burjánzik: az életét akarja, a fenébe is!

Kihúzódtott egészen a padkára, megnézte jobbról, a kanyarban jön-e valami. Aztán kivágott a záróvonalon át, és egyszerre lenyomott két pótkocsis IFA-t meg egy Kamaz dömpert. Ezek sose pusztulnak ki?

Anya hangja elől a telefonban sem lehet elbújni. Mióta apa meghalt, még szigorúbb, keményebb lett. Ő intézi a világ sorsát, egyedül intézkedik, egyedül formál véleményt. Egyedül történik hát az élete, ám Simon se különálló lény, hanem a része, akinek ugyanúgy parancsol, mint a kezének vagy a gondolatainak – még ha gondolatai néha elcikáznak is; legfeljebb ennyi Simon szabadsága kettejük kapcsolatában. Még sose jutott eszébe, hogy elartsa a fülétől a telefonkagylót vagy félbeszakítsa anyát. Legtöbbször azt felelgette, igen, igenis, megértettem, mintha örökös felettesétől kapna ukázokat. Ha bárki kérdezné, mi ez az egész, csak annyit felelne halkan:

– Anya végtelenül szeret engem.

És ez az igazság. Most hamarosan újból találkozunk, anya majd megmarkolja két csuklóját, mintegy bilincsbe verve Simont, így csókolja meg jobbról és balról.

– Kisfiam – mondja majd –, mutasd magad. Jól nézel ki, tudod? Szép vagy és erős. Bolond volt Margit, hogy otthagytott. Persze te is bolond voltál. Mindegy már. Én azt mondom, neked kutya bajod. Elhiszed?

Igen. Elhiszi. Még szép, hogy elhiszi! Ezért jött, hogy hallja, az égegyadta világon semmi baja, egészséges, mint a makk – mint a tők!

Két lába között megigazította a nadrágját. Megnyugtató ez a március vége, ez a természet szerinti föltámadásosdi. Már majdnem nyár van. Minden zöldell, ömlik az új szín, zúdul kifelé a földből az élet.

Lekanyarodott arra az istenverte mellékútra, ami tele volt gödörrel, de épp ezért ott sosincs forgalom, és rövidebb is tizenöt kilométerrel, mint a főút. Hagyta hármass sebességben a motort, hadd zúgjon. Ráállt a felezővonalra, és csak akkor tért le róla, ha egy-egy mélyebb kátyút került ki. Valóban senki nem járt erre.

Az éles, majdnem derékszögű kanyar után, közvetlenül a Kacsó nevezetű falut jelző tábla előtt, az út fölé boruló platánfák mentén egyre több rendőrségi rendszámú civil autót vett észre, majd az egyiknek a fedezékéből „Police” feliratú neonpiros mellényt viselő rendőr lépett az útra, s megálljt intett.

Simon letekerte az ablakot, érdeklődve várta az úttorlasz magyarázatát.

– Itt nem egyhamar halad tovább – emelte két ujját sapka nélküli homlokához tisztelegsképpen a bajuszos, marcona férfi.

– De hát mi történt?

– Valami buznyák bevette magát a községi iskolába egy kalasnyikovval, és fogva tartja a gyerekeket meg két tanárt.

– És mit akar?

– Állítólag óránként lelő egy kissrácot, ha nem teljesítik a követeléseit. Ötkor kezdi.
– Elképesztő – képedt el valójában Simon a kormány mögött.
– Úgyhogy jobban teszi, ha visszafordul, és halad tovább a főúton – mondta a marcona.

– Igen – felelte szinte oda se figyelve Simon. – És mit akar, mit mond?
– Dilinyós az ürge – vont vállat a férfi. – Azt mondja, romboljuk porig a házát, és gyújtuk föl. Nem semmi, mi? Ha látja majd a füstöt, előjön egy gyerekkel, de akkor meg az kell neki, hogy lőjük le.

– Micsoda?
– Ez az ábra. Azt akarja, hogy nyírjuk ki. Ott, a gyerek előtt. Mert neki nincs hozzá bátorsága. Más meg tudna ölni, de magát nem. A kurva anyját neki!

Simon a fejét csóválta.

– Mik vagyunk mi? Hóhérok? – kiabált a rendőr, és Simon autójának a tetejére csapott, hogy csak úgy kongott a bádög. – Elnézést – mondta aztán. – Útjára engedem.

Simon az órájára nézett. Negyed öt múlt. Anyának azt ígérte, legkésőbb ötre hazaér, teheti föl a kávé. De csak ült az autóban, beszíjazva, és egyszerre nagyon kíváncsi lett erre a gyáva öngyilkosra, aki ki akarja végeztetni magát egy márciusi szerda délután, az egyik legmelengetőbb tavaszi napon.

Kiszállt.

Olyan illatot érzett, amit a városban sosem. Édes, jóformán ismeretlen, mégis a lelke mélyén hordottan ismerős illatot, amit nem is egyszerűen a föld, a falu, a táj áraszt, hanem a pillanat. Hogy is sietne? El innen, mikor itt a legjobb? Hátranézett, s látta, hogy egy utána érkezett Zsuk már meg is fordult, és nagy pöfögéssel igyekszik vissza a biztonságos főút felé.

A rendőrkocsik mentén elindult előre. Helybéliek ácsorogtak a porták előtt, máris rézbarnára sült, gumicsizmás, katonanadrágos férfiak, melegítőnadrágos, világos nejlonotthonkát viselő asszonyok. Volt, ahol zsebkendőt tartottak az arcuk elé.

– Mit sírol itt a fülemben? – szólt indulatosan egy tarka pulóveres ősz férfi egy fiatalabb nőre. – Eriggy be a házba, ha sírol!

A nő visszafojtotta a hangját, és tett egy-két lépést előre.

Simon az iskola előtti tér szélén álló kupaktanács felé közeledett, mikor újabb rendőr kapcsolta le.

– Hová igyekszünk?

– Megnézem, mi zajlik itt.

– Csak úgy?

– Aha – mondta, és zakója belső zsebéből egy kis kártyát dugott a rendőr orra alá.
– És akkor mi van? Mit kezdjek a maga egészségbiztosítási kártyájával? Nem a dokinál humorítasz, öreg!

Simon szó nélkül elrakta a papírt, és egy másik igazolványt kotort elő. Megmutatta azt is.

– Elnézést! – vágta magát vigyázzba a rendőr, és szabályszerűen tisztelgett. – Oda-kisérem a kommandóparancsnok úrhoz – mondta alázatos hangon.

Simon bólintott, és ment a rendőr után.

A kupaktanácsba nem folyt bele, összehúzott szemmel nézte az alig száz méterre lévő iskola nap szikráztatta ablakait. Nem történt semmi. A rendőrök rádió adó-vevőn recsegetek egymásnak, Simon fülét megütötte, hogy helikoptert rendeltek. Csak tudná, minek. Ki akar itt repülni?

Hirtelen nagy mozgás támadt.

- Ott jön! – hallotta az izgatott kiáltást.
- Nála van egy gyerek!
- Mindenki a helyére!
- Teljes készenlét!

Látta, hogy az iskola alumíniumkeretes üvegajtaja mögött egy férfi jelenik meg, maga előtt tuszkolva egy kislányt. A bejáratnál megálltak.

– Szabad lesz egy pillanatra? – fordult oda Simon egy terepruháshoz, és elkérte tőle a gukkert.

Belenézett, és mikor sikerült beállítania az élességet, egyetlen halk szó hagyta el az ajkát.

– Vagy!

Érezte, hogy tetőtől talpig libabőr lett, többórás mozira való kép szaladt át az agyán. De erre voltaképp nem volt idő. Azonnal cselekednie kellett. Nem a gyerekeket akarta megmenteni. Hanem azt a férfit, ott, az üvegajtó mögött.

- Hol a hangosbeszélő? – fordult oda a tiszthez.
- Minek az magának? – emelte az fel bozontos szemöldökét.
- Majd meglátja.

Szájához emelte a fehér fémtölcser. Átment az úton, a nyitott nagykapun besétált az iskola udvarára. Egy hirtelen szélörvény port kavart körülötte, olyan volt, mint a westernfilmek magányos hőse, kezében egy szál colttal. Látta, hogy a férfi az ajtó mögött egy kislányt magához szorítva és rángatva vonul vissza a folyosó mélyére, hadonászik a kezében markolt fegyverrel.

– Vagyobrándy Jóska! Vagy! – recsegte a hangszórón át Simon elektromos hangja. – Hé! Mért nem voltál ott tavalyelőtt az érettségi találkozón? Tudod, hogy átépítették a „naplemente hálóját”?

Elhallgatott, a tölcser leeresztette maga mellé. A férfi odabent megtorpant, aztán visszafelé, megint az ajtó irányába indult. A kislányt a tarkójánál fogva tolta maga előtt.

– Mi az ebéd, Malacka? – harsogta Simon a hangszóróba. – Valami máj! Kimberger és Malacka, amint a várkörön bukdácsolva, a legnagyobb szélben is kártyáztak! – Simon nagy rezonálást keltve nevetett. – És Füst Domonkos, aki azt képzelte, hogy golyó van a fejében! Téged kért meg, hogy vágd pofon balról, akkor majd a jobb fülén kijön a golyó! Utána hetekig kék szigetelőszalaggal kereszt alakban beragasztott füllel járkált még fürdeni is!

Simon tartott egy perc szünetet. A férfi egészen közel jött az ajtóhoz, és meredten kémlelt kifelé, jól lát-e.

– Vagy! – kiáltott Simon immár erősítő nélkül. – Bejövök hozzád. Semmi izgalom. Beszélgetünk a régi időkről. – Simon közben lassan egy-egy lépést tett a bejárat felé. – Pizok régen nem találkoztunk. Mikor megyünk binyiglával a kastélyhó? Itten mán, ottan mán!

Ott álltak egymással szemben az üveg két oldalán.

– A fegyvert nem adom! – kiáltott ki a férfi.

– Nem kell nekem a fegyvered, Vagy! – felelte Simon. – Most bejövök, jó?

A hangosbeszélőt lerakta a lépcsőre, kinyitotta a csapóajtót, és belépett.

– „Törje ki az első világháborút: Vagyobrándy!” Mi az istent csinálsz te itt?

– Te mit csinálsz itt, Szájmon? – kérdezte a férfi, és megint hátrált két lépést, mi-

közben még jobban szorította a megszeppent, szemüveges kislány tarkóját. Szeme résznyire összehúzódott, ritkás haja tövéből dőlt a verejték.

– Hogy hívják a kislányt? – szól Simon, és kezét kinyújtva, jobb mutatóujjával megérintette a gyerek pofigját. Tüzes forróságot érzett.

– Kata – mondta meglepődve a férfi. – Mit akarsz?

– Mért nem hagyod Katát, hadd menjen békével?

– A „szentmise véget ért”? Mi, Szájmon? – rángott végig egy torz vigyor a férfi arcán.

– Jó, felőlem maradjon. Helyes kislány vagy, Kata. Nem félsz, ugye? Vagy bácsitól nem kell félni. Vagy... Jóska bácsi, így hívjátok? – Simon leguggolt a kislány elé. – Jóska bácsinak rossz napja van. Biztos elmaradt a reggeli tornája, Edwárd duktor úr nem vezényelt neki fennhangon a jeges folyosón... egy-kettő-hár-négy! Csuda jó dolog a torna pedig.

– Mit akarsz, Szájmon? Honnan a francból kerültél ide? – kérdezte megint a férfi, de már lassú szóval, mint aki hirtelen a végletekig elfáradt.

– Mért nem megyünk valami nyugodt helyre, ahol beszélgethetünk? – kérdezte Simon. – A többiek meg menjenek haza. Későre jár.

– Ki küldött?

– Itt vagyok. Úgy szerette Isten a világot, hogy egyszülött fiát adta érte, mintha nem tudnád.

– Na, ott vagyok – bólogatott aprókat a férfi. – Jó, menjünk fel a biosszertárba.

– Kata?

A férfi csak legyintett, és a fegyvert a vállára vetve, mint egy megfáradt harcos, elindult a folyosón.

– Ide figyelj, Kata – mondta hadarva Simon. – Én felmegyek Jóska bácsival a szertárba, jó?

A gyerek beszívott ajakkal, némán bólintott.

– Ha eltűntünk, szóljal a többieknek, hogy mehetnek haza. Nincs semmi baj. Mondd meg a rendőröknek, hogy várjanak türelemmel. Megértetted?

A kislány megint bólintott.

– Helyes. Nekem most szaladnom kell – mondta, és már szaladt is.

Mikor Simon betette maga mögött a szertár ajtaját, sikítás, kiabálás, nevetés és sírás zajos egyvelege szűrődött fel a földszintről, székszörgés, lábak dobogása, ajtócsapkodás, csörömpölés követte és olvasztotta magába.

Simon megállta, hogy ne lépjen az ablakhoz, hanem jó diákként beült az első padba, szembe a férfival, aki a katedrán ült, elterülve a széken, az állta a mellére bukva, mintha aludna. A fegyver a sarokba, a szemetesbe állítva nem fenyegetett már senkit.

Simon csöndben várt. Nézte Vagyobrándyt, akivel négy éven át osztotta meg napjait és éjszakáinként még az álmait is. Egy test nem lehetek, de egy lélek voltak. Tizenkét éve nem látták egymást, számolt utána hirtelen.

– És? Most jobb? – hallotta egyszer csak a férfi hangját.

– Tanár úr kérem, én nem készültem.

– Mit ökörködsz folyton? Kérdeztem valamit!

– Nem tudom.

– Azt sejtem. Mi a faszt is tudhatsz te, Szájmon. Sose érdekelt a világon semmi.

– Nono, nono!

– Semmi „nono”. Idejössz, és azt hiszed, ugyanott folytathatod a viccelődést meg

Malackázást, ahol száz éve abbahagytuk! Röhej! Szerinted semmi sem történt? Válaszolj, légy szíves!

Simon sóhajtott, nem ilyen beszélgetésre számított.

– Sokkal fontosabb és több biztos, hogy nem történt – felelte.

– Pedig nincsenek fontosabb és kevésbé fontos múltak. Minden egy rakás szar, ahogyan van. Állesz!

– Mért állesz? Ha állesz, akkor ma engem agyonlősz, mint egy kutyát. Állesz! – kiáltott most először Simon. Valaha is folyton veszekedtek, az arborétum lejtőin, kaputóin gesztikulálva. Senki sem értette, miért szeretik az egészségügyi sétákat ők ketten!

– Lőjelek agyon? – emelte fel a szemöldökét a férfi.

– Lőjél! Igenis, lőjél csak! – heveskedett Simon.

– És melyikünk jár jobban? Gyanús vagy te nekem!

– Lehet, hogy én! Mért ne?

– Micsoda prosztó vagy te, Szájmon! – mondta lassan a férfi. – Lenne pofád megkérni, hogy küldjelek át a másvilágra, mikor én akartam lelécelni. Lőjél le te engem! Ennyit igazán megtehetsz egy barátnak, nem? Ha már folyvást a régi szép időkre akarsz emlékezni. Tudod, hogy mikor másodikban belevágtad a töltőtollad hegyét a kézfejembe, olyan mély lett a seb, hogy még ma is látszik? Itt, ni – és a férfi bal öklét mutatta Simon felé. – Ehhez képest nem lenne nagy vászisztdász, hogy belém küldjél néhány golyóbist.

– Nem. Az én lelkemen nem fogsz te száradozni, Vagyi!

– Ó, máris feloldozlak, et cum spiritum tuo!

– Mi van az én lelkemmel?

– Száradjon magában!

Hallgattak. Tényleg minden megváltozott volna? Hiszen mindenre, de mindenre emlékeznek. A férfinak hosszú idő óta nem jutott eszébe a seb a kezén, hiába látta naponta. Nézte a barátját, aki az életét mentette meg, és ezzel a legnagyobb gyalázatot követte el ellene.

Nem akart már másról beszélni.

Simon se nagyon. Mondja el, hogy rég eladta a lelkét, és mások titkaival foglalkozik hivatásos titoknokként? Vagy hogy úgylis hamarosan meghal, már kész az ítélet, csak Dódi bácsi körpecsétje hiányzik róla? Nem volt kíváncsi Vagyobrándy életére, hogy miért jutott el a mai délutánig, volt-e bármikor is boldog, és mért nem jött el a húszéves érettségi találkozóra.

– Mennem kell – mondta Simon hirtelen. – Anyám vár, már így is késésben vagyok.

– Hogy van Erzsébet néni? – kérdezte ekkor halkán a férfi.

Simon csodálkozva kapta fel a fejét, és eszébe jutott, hogy Vagyobrándy az anyja halála utáni nyáron, mikor oroszból megbukott, harmadik és negyedik között egy hónapot náluk töltött, szinte második gyermekként, együtt aludtak a nagy támlás ágyban, és esténként merő heccből megbuzították egymást, miközben hasfájásra nevettek magukat. „Davaj, paznakómimszja!” – lökődött egyszerre az agyába. Tényleg, ki ez az ürge? És ki ő maga?

– Kösz, jól van – mondta halkán Simon. – Értem aggódik csak, most, hogy már nem otthon lakom. De ez már csak így van.

Ismét beállt a csend. Simon mégse mozdult.

– Tudod, hogy kétszeres életmentő vagyok? – szólalt meg a férfi a katedrán.

Simon kérdő mozdulatot tett a kezével.

– Jó, mi? Majd viszik a koporsóm után a plecsniket bársonypárnán!

Simon elmosolyodott, és egy másodpercre behunyta a szemét. Kifinomult fülével hallotta, hogy a folyosón egy egész szakasz állig felfegyverzett rendőr helyezkedett el, és pillanatok kérdése, mikor rúgják rájuk az ajtót.

Egy képet látott, mintha készült volna ilyen fénykép; a lugasban ülnek ők ketten, és anya a vajos kenyérükhöz méregzöld csípős paprikát tesz oda az asztalra.

Tikkasztó, halálíg tartó nyár van.

Olty Péter

LEVÉL

Hat óra. Szerda este. Nem is tudom,
mit írjak. Itt nincs semmi különleges;
kivéve persze azt, hogy a nagymamám
folyton velem foglalkozik. Ez zavar.

Nagyon remélem, hogy kijutok Török-
mezőre, ám elcsaptam a gyomromat
az éjjel, úgyhogy pár napig itt leszek.
Ha addig írnál, erre a címre íj.

JONATHÁN EMLÉKEZÉSE

Mindennap vele mentem vacsorázni, és
lassan sejteni kezdtem, hogy a vágy, mely e
Dávid-féle barátságunk alapja lett,
több, mint egyszerű vonzalom.

Jól emlékszem az első vacsorákra. Jobb-
oldalt ült nekem. Én néztem a láncot a
csuklóján, s ha felállt, lenge ruhája alól
felszívtam fiús illatát.

Aztán elmenekült – mert az apám nagyon
meggyűlölte. Tudom, hogy nemigen szabad
rágondolni. Minek sírjak utána, hisz
most már úgyse lehet velem.

És mégis, mikor asztalhoz ülök, magam
mellé képzelem őt. Látom a karkötőt
a csuklója körül, és a kidülledő
csontocskákat a bőr alatt.

NEVELŐAPÁM

Tegnap megint durva volt, pedig
csak meg akartam tanítani
szépen inni. Rávettem szemem,
s úgy emeltem fel a csészét,

mint egy parányi üvegtojást,
melyből az élet vizét iszom.
Erre ő remegni kezdett, felállt,
s ránk borította az asztalt.

PÁN SÍPJA

Ágaim ki fújni szokta,
kellemetlen alkatú:
kecskeszarvú, szőrös arcú,
s hosszú, görbe orra van,

s minthogy ronda külsejétől
minden asszony elszalad,
állatokhoz jár az éjjel,
s fajtalankodik velük.

Mégis, hogyha egy-egy este
veszteg marad, s kézbe vesz,
s ismeretlen dallamokba
fújja bele mindenét,

elfelejtem görbe orrát,
kellemetlen külsejét,
kecskeszarvát, szőrös arcát,
s megszorít a fájdalom.

EGY ZENÉSZHEZ

Önmagad ellen harcolsz önző képzeteiddel,
mért nem választod azt, ami kellemesebb;
mért fontos neked az, hogy a költők írnak-e rólad,
úgyis meghalsz majd, s őket is eltemetik.

Huoranszki Ferenc

A METAFIZIKA ESÉLYEI*

Vajon vannak-e esélyei a metafizikának a század vége felé közeledve? Az esélylatolgatásra irányuló kérdés részben maga is metafizikai jellegű. Ha valaki egy efféle kérdés megválaszolásába fog, máris gyanússá válik. A gyanú elkerülésének egyetlen biztos módja, ha a metafizika történetéről, a metafizika lehetetlenségéről vagy a metafizikai állítások értelmetlenségéről kívánunk értekezni. Én azonban nem ezt kívánom tenni. Nem mintha a metafizikának nem volna története, de nem csak az van. És nem mintha értelmetlennek tartanám a metafizika értelmetlenségéről szóló érveket, bár persze azért úgy gondolom, hogy ezek az érvek tévesek. Ami pedig az esélyeket illeti, hogy máris egy metafizikai érvbe keveredjek, ami van, az nyilvánvalóan nem lehetetlen, tehát ha értelmes vitát lehet folytatni metafizikai kérdésekről, akkor a metafizika legalábbis létezik.

Ez utóbbi kijelentés talán túlzásnak tűnik. Elvégre valaha értelmes vitát lehetett folytatni a boszorkányok létezéséről is, de ebből nem következik, hogy léteznie kellene a boszorkányokról szóló tudománynak. A nem létezőről szóló tudomány a szó egy bizonyos értelmében ugyan talán létezik, de bizonyosan haszontalan. Ezért aztán a Mozdulatlan Mozcátóról, az Egyről, az ideákról vagy a halhatatlan lélekrészről szóló tudomány is értelmetlenné látszik válni, ha világképünk változása megkérdőjelezi hitünket a Mozcátatlan Mozcátóban, az Egyben, az örök és változhatatlan ideák vagy a halhatatlan lélekrész létezésében.

Csak hogy ez az analógia hamis. A diszciplínákat ugyanis nem a létezők rendje határozza meg, hanem azok a problémák, amelyekre az egyes diszciplínák a választ keresik. A boszorkányológia végzete a diszciplína szűkre szabott kereteiből adódott. A fizika mint tudomány nem szűnt meg létezni azért, hogy ma már nem hiszük, hogy minden víz, és a kémia sem vált értelmetlenné azért, hogy tudni véljük, a víz vegyület, az arany pedig elem. Egy diszciplínát nem kizárólag az általa posztulált létezők tulaj-

* A Magyar Filozófiai Társaság Filozófiatörténeti Szakosztályának 1997. április 26-án tartott felolvasóülésén elhangzott előadás.

donságaira vonatkozó meggyőződések tesznek értelmessé vagy értelmetlenné, hiszen a diszciplína kérdései sokszor éppen akörül forognak, léteznek-e bizonyos entitások, események vagy tulajdonságok, hanem az, hogy az általa feltett kérdésekről lehetséges-e értelmes, racionális vitát folytatni. Azok, akik a metafizikát értelmetlenné, ezért lehetetlennek tartották, a metafizikai kérdésekről folytatható racionális vita lehetőségét vonták kétségbe.

A XX. század filozófiája, legalábbis analitikus filozófiája, tudományfilozófiája és logikai pozitívizmusa vitathatatlanul a metafizikakritika jegyében fogant. Az okok jól ismertek. Bízalom az empirikus tudományok fejlődésében. Nyelvi fordulat a filozófiában. A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzése által. A jelentés verifikációs elmélete. Hogy csak néhányat említsünk. Ha valaki, mint jómagam, úgy véli, hogy a metafizika lehetséges, értelmes, sőt érdekes és fontos, akkor elvárható lenne, hogy ellenszennvel forduljon az (a rövidség kedvéért nevezzük ezt most csak így) analitikus filozófia korai szerzőinek eme metafizikaellenes próbálkozásai felé. De e korszak metafizikaellenes ethosát értelmezhetjük másképp is. Értelmezhetjük mindezt olyan folyamat részeként, amely a felvilágosodással kezdődött, és századunk vége felé záródott le, no persze ha az ember megengedhet magának fellengzős kijelentéseket történeti folyamatok végéről. Mégis, talán bártortalanul, de azt mondanám, lassan lezárult.

A folyamat Galileivel, Descartes-tal és a modern természettudományok kialakulásával vette kezdetét. Ezek a természettudományok nem voltak ugyan metafizikaellenesek, de mint az ma már közhelyszámba megy, végül is a klasszikus metafizikai világkép eróziójához vezettek. A konklúziókat a XVIII. század végén Kant metafizikafelfogása összegzi. „*Mit lehet tudnom? Ezt mutatja meg a metafizika*” – olvashatjuk a nevezetes definíciót a PÖLITZ-FÉLE METAFIZIKAI ELŐADÁSOK-ban.¹ A XIX. század során a természet- és társadalomtudományok ugyan nem hoztak semmi a Newtonéhoz hasonló, egész világképünkre hatást gyakorló eredményt (talán a darwinizmustól eltekintve, melynek filozófiára gyakorolt hatása meglehetősen ambivalens), ám vizsgálati módszereiket fokozatosan kiterjesztették az élő és élettelen természet valamennyi jelenségére. Vagy legalábbis ez volt deklarált céljuk. A XX. század elejének filozófusai csak ennek a fejlődési folyamatnak a konklúzióit kívánták levonni. Ha a tudományos megismerés a megismerés egyetlen gyümölcsöző módja, és az empirikus tudományok által tételezett létezők és tulajdonságok tekinthetők csak valódi létezőknek és tulajdonságoknak, akkor minden az empirikus tudományokon kívül eső ismeret haszontalan, és pusztán a zavaros logikából eredeztethető. A filozófiának is szigorú tudománnyá kell válnia, amely tudomány azonban, úgy tűnt, tárgyát veszítette. Filozófusaink ott álltak a modern logikával felvértezve, mögöttük a roppant tudományos ismeretek, de számukra nem maradt semmi, hacsak az nem, hogy megmutassák, miért volt értelmetlen mindaz, ami a korábbi évszázadokban történt.

És valóban, ismét csak közhely, hogy a század kezdetén ez volt a filozófia fő témája: a korábbi hibák, képtelenségek, paradoxonok. A századelő bővelkedik a metafizika, sőt általában filozófiaellenes szlogenekben. „*Nem hiszem, hogy akár a világ, akár a tudományok valaha is filozófiai problémákat vetettek volna fel számomra. Filozófiai problémákat számomra azok a dolgok vetettek fel, amiket a világról és a tudományokról más filozófusok mondtak.*” Így Moore, az analitikus filozófia egyik klasszikusa.² Ideát, a kontinensen a nyelv logikai elemzése révén vélik a metafizikai problémákat kiküszöbölhetőkné, és kiderítik, hogy a filozófiai problémák a nyelv grammatikájának félreértéséből erednek. A deklarációk mellett érvek sorakoztak fel, és sok esetben nem is rossz érvek. Tulajdon-

képpen a kanti kritikával kezdődő folyamat teljesedett be. Kiderült, hogy metafizikát, abban az értelemben, ahogyan azt korábban gondolták, nem lehet művelni. Ám az is kiderült, hogy Kantnak igaza volt, metafizika nélkül sem lehetünk meg. De nem azért, mert ahogyan ő gondolta, *természetes hajlamunk*, hogy eszünk önmaga határain túl akar nyújtózkodni, vagyis túl a természetes korlátokat meghatározó episztemológiai takarón. Sokkal inkább arról van szó, *megismerésünk vagy általában az ismeretek szerkezete* olyan, hogy nem teszi lehetővé a metafizikai vizsgálódások kiküszöbölését. A század első fele metafizikaellenes filozófiai tradíciójának hatalmas szerepe van abban, hogy ma már tudjuk, nem szabadulhatunk meg a metafizikától. És nagy szerepe van abban is, hogy a metafizikai kérdések ismét a racionális diskusszió tárgyát képezhetik. Hogy szigorú-e az a tudomány, amit ma metafizikának neveznek, azt nem tudom. De azt sem tudom, szigorú-e bármi más, amit ma tudománynak neveznek, kivéve talán a matematikát, aminek szigora viszont keveset mond minden egyébről.

A következőkben azt szeretném néhány példán bemutatni, hogyan vált a metafizikakritika a filozófiai pengeváltások során metafizikává. Ez az átalakulás nem az egyik pillanatról a másikra történt. Durván egy fél évszázad kellett hozzá, hogy ma már sok komoly filozófus ne szégyellje leírni, hogy egy kérdés, *nota bene* egy kérdés, aminek értelme van, metafizikai. A metafizika ma már nem a másikat gyalázó szitokszó, hanem a filozófiai vizsgálódások elfogadott területe. Persze hogy mit is jelent manapság egy metafizikai kérdés, azt nem könnyű definiálni. De ez a probléma nem metafizikaspecifikus. Sok más diszciplína hatókörét sem lehet jól definiálni. A problémákat, amelyek érvényességi körükbe tartoznak, a jól ismert wittgensteini kifejezéssel élve, családi hasonlóság tartja össze. Így például metafizikainak nevezhetjük azokat a problémákat, amelyek Arisztotelész METAFIZIKÁ-jában kerülnek tárgyalásra. De sok esetben az is elég, ha a filozófia valamely területe túlmutat a szemantikán vagy az episztemológián. Mert ha van értelmes kérdés, amely több, mint amire az episztemológia és a nyelvfilozófia (vagy a logika) irányul, akkor van valami, amit *faute de mieux* legalábbis, metafizikának illik nevezni.

Azok a példák, amelyeket a továbbiakban fel szeretnék mutatni, hasonló logika alapján működnek. Kezdetben volt a századelő analitikus filozófusa (avagy logikai pozitivistája, a finom distinkcióktól most eltekinthetünk), aki a nyelv logikai-szemantikai elemzése segítségével kimutatja, hogy egy metafizikai probléma értelmetlen. Aztán kisvártatva kiderül, hogy a logikai-szemantikai értelmezés távolról sem egyértelmű. Nemcsak hogy nem egyértelmű, de az is világos, miért nem. Az adott filozófiai probléma megoldása a szemantika elefántján áll. De min áll a szemantika elefántja? Ijesztő jelek azt mutatják, hogy a metafizikán.

Az első intő jel Quine-tól származik, aki a metafizika iránti pozitív elfogultsággal aligha vádolható. Még az is sok neki, ami megmaradni látszott (például az igazság fogalma a szemantikában), és mégis, antimetafizikus naturalizmusa a metafizika újjáéledésének melegágya volt. Sőt, úgy gondolom, senki sem járult hozzá olyan mértékben a metafizika újjáélesztéséhez, mint a szélsőségesen antimetafizikus Quine. Quine klasszikus írásának, AZ EMPIRIZMUS KÉT DOGMÁJÁ-nak ugyanis van egy olyan fontos tanulása, amelyet az analitikus filozófusok többsége lassan felismerni látszott, és ami, ha önmagában még nem is metafizika, megnyitja az utat a metafizika előtt, méghozzá éppen azok számára, akik a logikai és szemantikai vizsgálódásokat a filozófia alapjainak tekintik. Quine alapvető belátása az, hogy azok a kijelentések, amelyek a bennük szereplő szavak és kifejezések jelentésénél fogva igazak, és azok, amelyeket a tények

tesznek igazzá, nem választhatók el egymástól éles cezúrával. A nyelv, amelynek kijelentései igazságtartalmuk révén a valóságot reprezentálják, nem osztható két jól elkülöníthető részre, ahol is az egyik rész pusztán tapasztalaton, a másik rész pedig pusztán definíciókon nyugszik. Persze, vannak igazságok, amelyek nagyon távol állnak a tapasztalástól vagy megfigyeléstől. Ilyen például az az igazság, hogy nincs legnagyobb prímszám. És vannak kijelentések, amelyek igazságát lehetetlen tapasztalat vagy megfigyelés nélkül eldönteni, ilyen például az a kijelentés, hogy nincsenek kék hattyúk. A nyelviileg reprezentált igazságok nagy része azonban a két véglet között helyezkedik el. Nem igazolható sem pusztán megfigyelési, sem pusztán definíciós állítások segítségével. Sőt mi több, e szélsőségek megértése (nyelvi interpretációja) is lehetetlen a többi, gyakorlatilag az összes kijelentés megértése nélkül. A metafizika újraélesztése felé tett első jelentős lépés a quine-i holizmus volt, vagyis az a belátás, hogy ismereteink szükségképpen rendszert alkotnak. Nem abban a kantói értelemben, hogy megismerőképességeink egy a priori rendszerbe ágyazódnának, hanem abban a modern, szemantikai értelemben, hogy kijelentéseink igazságfeltételeit együttesen határozzák meg a tények (tapasztalatok, megfigyelések) és a többi kijelentés igazságfeltételei. Na már most, ha az ilyen igazságfeltétel-meghatározó kijelentések között metafizikai kijelentések is szerepelnek, akkor nem lesz nekünk se jó tudományunk, se jó logikai szemantikánk egy kis metafizikai só nélkül. Mindaz, ami az analitikus filozófiában azóta történt, azt mutatja, hogy a metafizikai só fontos alkotórésze a filozófiai konyhának.

Talán más módon is érzékelhetővé tehető ez a probléma. Kant számára a metafizika célja az ész és általában az emberi képességek feltérképezésében állt. Ha úgy tetszik, Kant az észet önmaga ítélőszéke elé kívánta állítani. Ahhoz azonban, hogy ezt megtehesse, annak a feltételezésére volt szüksége, hogy az ész nem pusztán az a képesség, amelynek révén megismerhetjük az igazságot, hanem bizonyos értelemben az igazság hordozója is. Ennek feltételezéséhez nem kellett különösebb merészség, hiszen Descartes óta ez volt a racionalista hagyomány általánosan elfogadott nézete. A XX. század elejének „nyelvi fordulata” részben eme nézet kritikája. Az igazság hordozója nem az ész, hanem a nyelvi kijelentés, vagyis az igazság elsődlegesen nem a szubjektum állapotához, hanem a nyelvi rendszerhez kötődik. Miután azonban a nyelvet tanuljuk, empirikus módon férünk hozzá, a nyelv által meghatározott igazságokat sem tekinthetjük az ész (kantói kifejezéssel élve) öntevékenysége, spontaneitása termékének. Az ész a klasszikus pozitívista és behaviorista felfogás szerint pusztán receptív. Miután képesé tesz a nyelv elsajátítására, képesé tesz az igaz ismeretek birtoklására is. De fontos a sorrend: a szó logikai és kronológiai értelmében is előbb kell képesnek lennünk a nyelv elsajátítására, és csak aztán lehetünk képesek az igazság megismerésére. Ha ez az elképzelés működőképes lenne, az sokat rontana a metafizika esélyein. A nyelv-sajátítás folyamatának vizsgálata ugyanis nem feltételez semmilyen metafizikai igazságot. Elemézhető például az ingerválasz terminusaiban, szigorúan az empirikus megfigyelések alapján. Ha pedig már van egy kijelentések osztályából álló rendszerünk, ahol a kijelentéseket a viselkedés terminusaiban értelmezzük, e kijelentéseket elkezdhetjük osztályozni. Az osztályozás címkeje a kijelentés igazsága. De az igazság nem valamilyen metafizikailag is értelmezhető fogalom, hanem címke, amely a pusztán empirikus úton azonosított viselkedési megnyilvánulások osztályozására szolgál.³

Ha ily módon az igazság és a jelentés fogalmainak naturalizálása lehetővé válnék, vagyis jelentés és igazság az empirikus tudományok segítségével elemezhető, sőt talán eliminálható fogalmakká válnak, akkor nincs többé értelme a kantói, az ész képességeit

feltáró és ennek segítségével a világ megismerhetőségének feltételeit meghatározó metafizikai kérdésseltevének. Az episztemológia és a szemantika naturalizálásának lehetősége értelmetlenné teszi a metafizikai kutakodást. E konklúzió levonásakor azonban óvatossá kell lennünk. A pontos fogalmazás szerintem ugyanis így kellene, hogy szóljon: az episztemológia és a szemantika naturalizálására tett kísérlet megkérdőjelezi egy kanti értelemben vett metafizika lehetőségét. A metafizikát magát azonban nem elimináltuk az episztemológia vagy a szemantika naturalizálása révén, csak megváltoztattuk a metafizikai kérdésseltevés tartalmát. Mi több, egy bizonyos értelemben visszaadtuk eredeti, prekantiánus értelmét. Kis túlzással azt mondhatjuk, egy igazi Aufhebunggal állunk itt szemben. Megszüntettünk, megőriztünk – a magasabb szinten talán hagyjuk, mert a felvilágosodás történelmi optimizmusával azért nem árt óvatosan bánni.

Korunk alapvető metafizikai kérdése a naturalizmus, pontosabban a naturalizálhatóság lehetőségének kérdése. Bár az episztemológia és szemantika naturalizálásának programját a metafizikai kérdések végső eliminálásának szándéka vezette, valójában a naturalizálás lehetőségére vonatkozó kérdés maga is metafizikai jellegű. Nem dönthető el pusztán az empirikus tudományok segítségével, de a legkevésbé sem értelmetlen, mi több, irányt szabhat e tudományok kutatási programjainak. De szerepe nem csak pragmatikus vagy regulatív. A kérdés a metafizika klasszikus kérdésének újrafogalmazása. Tárnya az ember helyének és lehetőségeinek feltérképezése a természeti világban. A természet rendjére és a létezőkre vonatkozó, természettudományosan nem megválaszolható, de mégis szükségképpen felmerülő kérdésekre keresi a választ. Igaz ugyan, hogy ezt nem az áthagyományozott ismeretek átadása és értelmezése révén, hanem diszkurzív és argumentatív módon igyekszik elérni, bizonyos értelemben tehát hasonló módon ahhoz, ahogyan azt a modern tudomány is teszi. De ettől a kérdések még nem lesznek kevésbé metafizikaiak. Végül is Platón és Arisztotelész metafizikája is javarészt diszkurzív metafizika volt.

Íme néhány kérdés a kortárs metafizika területéről. A naturalizmus klasszikus formája a szemantikai intencionalitás redukálásának lehetőségére kérdez rá. Gondolatainkat és kijelentéseinket az különbözteti meg a pusztán fizikai állapotoktól, hogy valamilyen tartalommal rendelkeznek. De mit jelent az valójában, hogy egy gondolat vagy egy kijelentés tartalommal rendelkezik, és lehetséges-e e tartalmat fizikai folyamatokkal azonosítani vagy azokra redukálni? A fizikalizmus elképzelése szerint minden, ami létezik, a tér-időben létezik.⁴ Ha a gondolati tartalom vagy egy kijelentés jelentése nem pusztán epifenomén, hanem valóságos és ezért kauzálisan hatékonyan létező, akkor a fizikalista szerint a tér-időben kell léteznie. Ez meghökkenítő következmény: karteziánus intuíciónk azt mondhatja velünk, hogy a „szellemi”, „gondolati”, „intelligibilis” vagy „intencionális” nem a térben létezik. Ez egy metafizikai intuíció, amivel a fizikalistának el kell tudnia számolni. Ezért aztán metafizikai kérdésekkel kell, hogy foglalkozzék. Méghozzá a metafizika egy klasszikus kérdésével: szellem és anyag viszonyával.

Ez a probléma azután további kiiktathatatlanul metafizikai jellegű kérdésekhez vezet. Mit jelent például az, hogy minden mentális tartalom azonos kell legyen egy fizikális (tér-időbeli) állapottal? Tudjuk, hogy kétszer kettő azonos négyvel. Azt is tudjuk, hogy kétszer kettő nemcsak amúgy véletlenszerűen, a dolgok váratlan alakulásánál fogva, hanem szükségszerűen azonos négyvel. De vajon mit tesz az, hogy a mentális tartalmak azonosak fizikai állapotokkal? A kétszer kettő igazsága olyan igazság, amely-

ben józan ésszel nem kételkedhetünk, és amelyet valószínűleg soha senki sem fedezett fel (vagy ha igen, akkor valahogy úgy, ahogyan a spanyolviaszt vagy a meleg vizet szokás). Az azonban, hogy a Don Quijotéra irányuló gondolat azonos egy fizikális, például neurofiziológiai állapottal, minden, csak nem magától értetődő. Sőt egy évszázaddal ezelőtt még a legtöbb józanul gondolkodó ember képtelenségnek tartotta volna. Márpedig ami felfedezés tárgya lehet, és ami csakis a posteriori érvekkel támasztható alá, az aligha lehet szükségszerű. Vagy mégis lehetséges a posteriori, tapasztalatilag felfedezett szükségszerűség? Vagy kétfajta azonosság létezne, szükségszerű és esetleges? Ha igen, miben áll a különbségük, és mi teszi az egyiket szükségszerűvé, a másikat pedig esetlegessé? Az azonosság fogalmát a matematikából kölcsönöztük, és elsősorban matematikai, illetve logikai fogalom, ezért a relációelméletnek kellene meghatároznia azt, miért tekintünk azonosnak valamit valamivel. Kiderült azonban, hogy ha az azonosság problémáját nem absztrakt objektumok (számok, jelentések), hanem tárgyak vagy személyek azonosításának vagy újraazonosításának a problémájaként tekintjük, akkor a pusztán formális, matematikai és logikai analízis nem ad választ kérdéseinkre. Milyen értelemben azonos egy hegy az őt alkotó atomi részecskéekkel? Ha elviszünk róla egy követ, már nem ugyanaz a hegy? Ha ugyanaz a hegy, akkor talán nem az őt alkotó kövek és sziklák teszik azzá a hegyé, ami? Ha felébrednek egy hosszú álomból, vajon ugyanaz a személy vagyok, aki tegnap álomra hajtotta a fejét? Ha igen, mi tesz azzá? Ha emlékeim, ez azt jelenti, hogyha elfelejtettem valamit, amit régebben tettem, akkor az már nem is *én* voltam? Akárhogy válaszoljuk is meg ezeket a kérdéseket, a válaszok menthetetlenül metafizikai természetűek lesznek.⁵

A fizikalizmusnak megkülönböztethetjük egy gyengébb és egy erősebb válfaját. Az erősebb nézet szerint mindent, ami történik, legyen az kémiai, biológiai vagy pszichológiai jelenség, a fizika törvényei határoznak meg. A gyengébb verzió szerint semmilyen jelenség magyarázata sem lehet összeegyeztethetetlen a fizika törvényeivel. Mindkét álláspont fizikalista, de az nem áll, hogy mindkettő naturalista volna. A második álláspont, amelyet szokás redukcióellenes materializmusnak is nevezni, megengedi, hogy létezzenek olyan jelenségek, amelyek nem azonosíthatók, és amelyekről nem adható magyarázat a fizika törvényeire történő hivatkozással. Ez utóbbi, gyengébb álláspont tűnik plauzibilisabbnak a legtöbb filozófus számára, elvégre hogyan lenne lehetséges mondjuk egy filozófiai érv megértését a kvantummechanika törvényeire redukálni? Másfelől azonban azt sem könnyű belátni, hogyan lehetséges, hogy ugyan minden esemény azonos valamely tér-időbeli, fizikális eseménnyel, mely utóbbit a fizika törvényei határoznak meg, de e törvények mégse magyarázzák meg ugyanazt az eseményt, pusztán azért, mivel nem fizikai, hanem biológiai, pszichológiai stb. terminusokban írjuk le. Vajon elképzelhető, hogy egy esemény kauzális hatékonysága attól függ, hogyan írjuk le? A fizikalizmussal kapcsolatos kérdések elválaszthatatlanok a kauzalitás természetére és a természeti törvényekre vonatkozó metafizikai kérdésektől.⁶

Az intencionális, tartalommal bíró mentális állapotok redukciójának egyik kísérlete az úgynevezett reprezentacionalista álláspont. Az álláspont képviselői szerint az intencionalitás, ahogyan azt már Brentano is gondolta, relációs fogalom. Amikor például azt állítjuk, valaki azt hiszi, hogy a bálna hal, az adott személy és egy proposíció közti viszonyt állapítunk meg. De vajon mi egy proposíció? A legegyszerűbb válasz a naturalista számára az lenne, hogy egy nyelvi kijelentés. De ez a megoldás nem lehet helyes, hiszen számos nyelven lehet azt gondolni, hogy a bálna hal, és ettől a gondolat tartalma még nem fog megváltozni. Márpedig az intencionalitásról, mint a viselkedést megha-

tározó attitűdök tartalmáról csak akkor adhatunk megfelelő beszámolót, ha feltesszük, hogy a propozíció tartalmát a cselekvő ismeri. Azt azonban nem tehetjük fel, hogy ismeri minden, a propozíció tartalmát kifejező állítás jelentését. Bár az intencionális állapotokat relációs kifejezésként elemezzük, mégis az intencionális tartalom a személy valamilyen belső, inherens tulajdonságára kell utaljon. Hogyan lehetséges ez? Talán úgy, hogy a propozíciókat absztrakt entitásoknak tekintjük. Amikor például valakiről azt mondjuk, hogy két méter magas, akkor nem teszünk mást, mint egy fizikai tulajdonságát egy absztrakt entitáshoz, nevezetesen egy számhoz viszonyítjuk. Éppígy, amikor azt mondjuk, valaki azt hiszi, hogy a bálna hal, akkor az illető állapotát úgy írjuk le, mint viszonyt egy absztrakt objektumhoz, nevezetesen a propozícióhoz.

Ez a megoldás azonban csak akkor vezethet eredményre, ha meg tudjuk mondani, mit értünk propozíció alatt, vagyis hogyan azonosíthatunk bizonyos absztrakt entitásokat. A legjobb elmélet a piacon azt mondja, hogy a propozíció lehetséges világok halmaza vagy függvény lehetséges világokról igazságértékekre. Ez talán ijesztően hangzik, de valójában nagyon ökonomikus és vonzó elmélet. Tekintsük azt a propozíciót, miszerint: „A Bazilika a Hősök terén található.” Hogyan azonosíthatjuk e propozíció tartalmát? Úgy, hogy feltételezzük, számos lehetséges világ létezik, mindegyikben egy Bazilikával meg egy Hősök terével. A propozíció mármost az a függvény, amely igazságértékeket rendel e különböző világok különböző állapotaihoz. A megoldás számos logikai és szemantikai problémát vet föl, de ami számunkra most igazán érdekes, az a lehetséges világok fogalma. A kérdés, amire választ kell tudnunk adni: mit kezdünk velük? Vajon mi a metafizikai státusuk? Léteznek? Ha nem, hogyan határozhatjuk meg segítségükkel a propozíciókat? Ha léteznek, milyen értelemben léteznek? Milyen viszonyban állnak az aktuális világgal? Redukálhatók-e az aktuális világ megnyilvánulásaira? Bármilyen választ adjunk is ezekre a kérdésekre, a válasz metafizikai elkötelezettséget fog kifejezni, mivel a kérdés maga metafizikai elkötelezettségre vonatkozik. Hogy példázzam, lehetséges racionális vita metafizikai kérdésekről, mivel létezik ilyesmi, három álláspontot szeretnék vázlatosan bemutatni. Vannak más álláspontok is, ám úgy vélem, hogy e három jól reprezentálja az alapvető nézeteket. A három álláspont a következőképpen címkézhető. 1. Modális realizmus: a lehetséges világok léteznek, éppen úgy, ahogyan az aktuális. 2. Mérsékelt modális realizmus: a lehetséges világok léteznek, de nem egészen úgy, ahogyan az aktuális létezők. 3. Modális aktualizmus: a lehetséges világok nem léteznek.

A legcélravezetőbb talán a legradikálisabb nézettel kezdeni. E nézet szerint a lehetséges világok éppígy, mint az aktuális világ, léteznek. E ponton érdemes emez álláspont legjelesebb (és talán egyetlen) védelmezőjének klasszikus sorait idézni. „*Meggyőződéselem, hogy vannak más lehetséges világok, nemcsak az, amelyben történetesen élünk. Ha valaki egy érvet is szeretne, hát íme: aligha vitatná bárki is, hogy a dolgok másképp is lehettek volna, mint ahogyan éppen vannak. Meg vagyok róla győződve, ahogyan mindenki más is, hogy számtalan mód van arra, hogy a dolgok másképp álljanak. De mit jelent ez valójában? A könnyelv lehetővé teszi, hogy így fogalmazzunk: a dolgok sok más módon is állhatnának, mint ahogyan éppen állnak. Első látásra kitérnek, hogy ez a mondat egy egzisztenciális kvantifikáció. Azt állítjuk, hogy számtalan entitás létezik, amely megfelel annak a leírásnak: »az, ahogyan a dolgok lehettek volna«.* Amiről pedig meg vagyok győződve, annak megengedhető átfogalmazásairól is meg vagyok győződve. Ha szó szerint vesszük tehát, meg vagyok győződve azoknak az entitásoknak a létéről, amelyeket talán úgy nevezhetnénk, »az, ahogyan a dolgok lehettek volna«. A magam részéről inkább »lehetséges világoknak« nevezem őket.”

Az idézet David Lewistól, a modern modális realizmus atyjától származik.⁷ A modális realizmus állítása szerint nem kétkelhetünk a lehetséges világok létezésében. A lehetséges világok léteznek, méghozzá ugyanazon a módon léteznek, ahogyan az aktuális világ. Ez az álláspont talán bizarrnak tűnik legtöbbször számunkra, de arról azért szó sincs, hogy értelmetlen volna. Logikusan következik két teljesen ártatlan meggyőződésből. Az egyiket jól példázza a fenti idézet: senki sem kétkelkedik benne, hogy a dolgok másképp is állhatnának, mint ahogyan éppen állnak. A másik, hogy létezni csak egyféleképpen lehet.⁸ Valami vagy van, vagy nincs. Elképzelhetetlen, hogy valami létezzék, de egy kicsit másképp, mint ahogy más dolgok léteznek. A létezés nem enged meg a fokozatokat. Azt mondhatjuk, hogy a kávénk ugyan nem forró, de azért elég meleg, és bizonyosan nem hideg. De azt nem mondhatjuk, hogy bár a kávénk van, tehát nem igaz az, hogy nincs, azért nem igazán van, csak úgy létezzet. Ha azt állítjuk, hogy az, ahogyan a dolgok lehetek volna, nem más, mint egy lehetséges világ, akkor a lehetséges világoknak létezniük kell, méghozzá éppúgy, ahogyan a bennünket körülvevő aktuális világnak. Mi különbözteti hát meg az aktuális világot a lehetségesektől? Csupán az, hogy mi ebben élünk. Ezt az elméletet szokás az aktualitás indexikus elméletének is nevezni. Indexikus kifejezéseken azokat a kifejezéseket értjük, amelyek referenciáját nemcsak jelentésük, hanem használatuk kontextusa is meghatározza. Tipikus példák az ilyen kifejezésekre a személyes névmások, mutatószavak, időhatározók. Ha például azt mondom, „Én most a lehetséges világokról szóló okfejtésekkel untatom önöket”, ez igaz lesz, ha én (Huoranszki Ferenc) ejtem ki a számon, de hamis, ha bárki más mondja e teremben. Nem azért, mert ha bárki más mondaná, akkor az „én”, a „most” vagy az „önök” szavak jelentése megváltozna, hanem mert a kontextus része annak, ahogyan e szavak segítségével referálni tudunk. A modális realista szerint az „aktuális világ” kifejezés is hasonló. Az aktuális világ egy a lehetségesek közül. Csak annyiban különbözik az összes többitől, hogy mi éppen ebben szerencsétlenül léteznünk. Számunkra talán fontos a különbség, de metafizikailag irreleváns. Ahogy saját magunknak kitüntetett szerepet kell tulajdonítsunk, amikor azt mondjuk, valami messze van tőlünk, vagy valami régen történt, saját világunknak kitüntetett szerepet tulajdonítunk, amikor azt mondjuk, valami csak egy lehetséges világban létezik vagy történt meg. De a lehetséges dolog vagy esemény ettől nem létezik kevésbé vagy más módon, mint az aktuális. Az aktuális csupán egy a számtalan lehetséges közül.

Bár következményeit tekintve bizarrnak tűnik, van valami lenyűgöző Lewis modális realizmusában. Nem pusztán az, hogy a lehetséges világok létezésének feltételezése oly végtelenül kiterjeszti a már aktuálisan is végtelen univerzumot. Sokkal inkább az, hogy nincs semmi erőltetett vagy mondvacsinált abban az érvelésben, ami ehhez a kiterjesztéshez vezet. Hiszen bizonyára igaz az, hogy a dolgok másképp is állhatnának, mint ahogy éppen állnak, és az is igaz, hogy létezni csak egyféleképpen lehet. De vajon nem tudunk-e ezekkel az igazságokkal másképp is elszámolni? Nem mondhatjuk-e például, hogy az, ahogyan a dolgok lehetnének, pusztán olyan leírások, amelyek egyáltalán nem referálnak semmire, ezért létező lehetséges világokra sem? A lehetséges világ emez értelmezés szerint nem más, mint maximálisan konzisztens kijelentések halmaza.⁹ Lewis szerint azonban ez a megközelítés képtelenség. Miután az aktuális világ egy a lehetséges világok közül, ebből a megoldásból az következne, hogy az aktuális világ kijelentések halmaza. Még ha van is manapság néhány olyan filozófus, aki egy efféle nézetet támogatna, maradjunk meg annál a józan paraszti intuíciónknál, hogy ez képtelenség. Az ebéd, amit nem ettem meg vagy megettem, a kalapom, ami

a fejemen van vagy nincs a fejemen, nem kijelentés. Tehát a lehetséges világ sem lehet pusztán kijelentés. Mi több, Lewis szerint a konzisztencia fogalma előfeltételezi a lehetséges világok fogalmát. Egy konzisztens kijelentés vagy a kijelentések halmazának konzisztenciája ugyanis éppen azt jelentené, hogy van olyan lehetséges világ, amelyben a kijelentés vagy a kijelentéshalmaz elemei együttesen igazak lehetnek. Lewis javaslata ezért az, hogy tekintsük a lehetséges világokat primitív, analizálhatatlan létezőknek. Semmi sem egyszerűbb, semmi sem szorul kevésbé definícióra, semmi sem redukálhatóbb, mint a lehetséges világok. Íme egy metafizikai tézis. Még hozzá a javából.

Akadnak azonban nehézségek. A legnagyobb nehézség magának a tézisnek az implauzibilitása. Ha a bennünket körülvevő világ csak egy a sok közül, az azt jelenti, hogy egy másik lehetséges világból szemlélve csak pusztán lehetőség. Nincs semmi, ami abszolút értelemben kiemelné a többi világ közül. Ezt a békát nehéz lenyelni. Az aktuális világnak szeretnénk egy kicsit különös metafizikai státust biztosítani.¹⁰ Lewis szerint ezt nem érdemli meg. Szerinte olyan lenne ez, mintha a „ma” történet dolgoknak más metafizikai státust biztosítanánk, mint annak, ami tegnap történt. Minden időpillanat különböző, de egyik sem különbözőképpen létezik. Ez az analógia azonban az időbeli létezés és a lehetséges világok között sántít. A múlttól és jövőről ugyanis koherens módon lehet állítani vagy tagadni, hogy létezik, ahogy a nagy bummról, a honfoglalásról vagy a töltés nélküli részecskékről. Az a mód, ahogyan e kérdésekről döntünk, persze különböző, és kétségtelen, hogy a múltbeli dolgok létezésére vonatkozó kérdés annyiban a lehetséges világokra vonatkozó kérdéssel rokon, amennyiben nyilvánvalóan metafizikai, és nem fizikai vagy történeti jellegű. Ám ami a létezés problémáját illeti, mégiscsak a nagy bumm a jó analógia, mivel létezését, illetve megtörténtét értelmesen lehet tagadni. A múlt létezését is lehet tagadni. Amit azonban aktuális világnak nevezünk, az definíció szerint mindaz, ami van, ami fennáll. Nincs értelme azt állítani, hogy az aktuális világ nem létezik. Még világosabban, ami létezik, az az aktuális világ. Akkor viszont semmi sem létezhet, ami nem aktuális.¹¹

A másik nehézség az ily módon felfogott lehetséges világok alkalmazhatóságának problémája, azaz alkalmazhatóságuk a különböző modális kifejezések elemzésére. Tegyük föl, hogy amaz állítás, „Lehetséges, hogy D. L. életében egyetlen filozófiai érvet sem fogott fel”, igazságfeltétele abban áll, hogy létezik olyan lehetséges világ, amelyben van egy olyan D. L., amelyik soha egyetlen filozófiai argumentumot sem értett meg. Ha azonban a lehetséges világot úgy értelmezzük, mint egy másik létező világot, s nem egyszerűen azt értjük alatta, ahogyan az *aktuálisan létező* dolgok alakulhattak volna, vajon milyen értelemben állítunk valamilyen igazságot az aktuális D. L.-ről? A másik világban tanyázó D. L. nem lehet azonos az ebben a világban élővel, ahogyan a tegnap kimondott szó sem lehet azonos a ma kimondott szóval. A lehetséges világokban egyedi entitások léteznek, egyedi entitások viszont nem léphetik át saját világuk határait. Lewis megoldása e problémára az úgynevezett ellenpár (vagy ellenpéldány) elmélet. Eszerint a különböző világokban létező entitások ellenpárjai lennének egymásnak, amennyiben teljesítenek bizonyos kritériumokat. Az, aki igazzá teszi a „Lehetséges, hogy D. L. életében egyetlen filozófiai érvet sem fogott fel” kijelentést, nem az e világi D. L., hanem annak lehetséges világbéli ellenpárja. Az ellenpárelmélet bevezetésével azonban a lewisi realizmus sokat veszít intuitív vonzerejéből. Mint említettem, az elmélet ama két egyszerű megfontoláson nyugszik, hogy a dolgok állhatnának másképp is, és hogy létezni csak egyféleképpen lehet. Ám az ellenpárelmélet

következménye az lesz, hogy létezni ugyan csak egyféleképpen lehet, de *nem a dolgok lehetnének másképpen*, hanem csakis *más dolgok lehetnének*. Nem valami lenne másképp, nem az e világi D. L. lenne képtelen a filozófiai érvelés befogadására, hanem egy más D. L. létezne. A modális tulajdonságok emez értelmezése viszont minden, csak nem józan paraszti. Amikor azt mondjuk, elképzelhető, hogy a Reichstag nem égett le, nem azt akarjuk mondani, hogy lehetséges egy olyan másik Reichstag, amelyik nem gyűlékony, hanem hogy lehetséges lett volna az események egy olyan sorozata, amelynek során az aktuális Reichstag soha nem ég. A modális realizmussal tehát nemcsak az a probléma, hogy maga az álláspont meghökkentő. Ettől még elfogadható lenne, ha minden más modalitással kapcsolatos intuíciónkkal összhangban állna. Ám nem ez a helyzet, és ezért Lewis grandiózus kísérlete eddig, bár szinte mindenkit csodálattal töltött el, keveseket győzött meg.

A modális aktualizmus álláspontja szerint a modális tulajdonságokat aktuális világban létező dolgok nem modális tulajdonságaira kell redukálnunk. A modális tulajdonságok eszerint diszpozíciók, valószínűségek, intenciók kifejezései lennének. Nem kell tehát feltételeznünk redukálhatatlan lehetséges világokat.¹² A modális aktualizmusnak azonban szembe kell néznie egy olyan dilemmával, amely a kiindulópontként szolgáló naturalizmus, illetve antinaturalizmus vitához kapcsolódik. Mint láthattuk, a modalitások problémája szorosan kötődik a (brentanói értelemben vett) intenció fizikalista, illetve behaviorista redukálhatóságának problémájához. Egy racionális lény mérlegeli a választási lehetőségeket, és ennek fényében dönt. A lehetőségek meggyőződések arról, milyen módokon létezhetne a világ, más módon fogalmazva, a meggyőződések lehetséges világállapotok reprezentációi. Ezért tehát értelmezhetjük úgy a meggyőződések tartalmát, mint lehetséges világok halmazait. A propozicionális tartalom emez értelmezés szerint azonban, mint láttuk, nem egy *eredeti* brentanói értelemben vett, tehát *redukálhatatlan* intencionális tartalom, hanem egy függvény. Az intencionális tartalmakat eme függvény segítségével azonosíthatjuk. Ezzel pedig függvényjellegű kapcsolatokra redukáltuk eredeti, intencionális jellegüket. Lehetségessé vált az intencionális relációk nem intencionális, függvényjellegű kapcsolatokra történő redukciója, a filozófiai naturalizmus terve. Ennek azonban az az ára, hogy el kell ismernünk, a lehetséges világok egyszerű, redukálhatatlan, elemi létezők, ámde kauzális relevancia nélkül – hiszen éppen a kauzális relevancia hiánya különbözteti meg őket az aktuális létezőktől. Az álláspont egyes védelmezői szerint ez nem implicálja a lewisi realizmust, mert bár a lehetséges világokat mint redukálhatatlan entitásokat kell posztulálnunk, azonban ez nem jelenti azt, hogy fel kellene tételeznünk, *ugyanolyan módon* léteznek, mint az aktuális világ.

„A lehetséges világ az – írja Robert Stalnaker, emez álláspont egyik képviselője –, *amire az igazságot mérjük, amit az emberek képesek megkülönböztetni racionális cselekedeteik során. Ha hiszünk a lehetséges világokban, csupán abban hiszünk, hogy ezek a cselekvések rendelkeznek egy bizonyos struktúrával, méghozzá egy olyan struktúrával, amit a lehetséges világok fogalmával történő elemzés segit érthetővé tenni.*”¹³ A mérsékelt modális realizmus tehát tagadja, hogy a lehetséges világ létezik mint entitás, de nem tagadja, hogy létezik mint valamely struktúra alkotórésze. E tekintetben azonban én Lewisszal kell, hogy egyetértsek. Létezni egyféleképpen lehet. Ha a lehetséges világok elmélete pusztán a cselekvők intencionális állapotainak struktúrájáról adott leírás része, akkor a lehetséges világok fogalma segítségével csak *elemezhetjük*, de nem *redukálhatjuk* az intencionális állapotokat. Ezért úgy gondolom, a naturalista programnak azzal a dilemmával kell szembe-

néznie, hogy vagy az intencionalitás, a mentális állapotok meghatározó jellegzetessége, vagy a lehetséges világok redukciójától kell eltekintenie. A választás azt követeli meg, hogy állást foglaljunk egy metafizikai jellegű dilemmában, mint ahogy a dilemmából történő kilábalási kísérletek is metafizikázást igényelnek.

Ha mindezek a példák bizonyítani látszanak is, hogy lehetséges racionális, argumentatív metafizika, vajon adnak-e esélyt az ezredfordulón a metafizikának? Ha a kérdés arra vonatkozik, lehetséges-e a világegészről alkotott olyan végső és apodiktikus ismeret, amit csak átadni lehet, diszkurzív érvelésnek azonban nem lehet alávetni, mivel érintetlenül hagyja a tudás akkumulatív részében lezajló történeti fejlődés, akkor a válasz az, hogy egy effajta metafizika esélytelen. Ha arra vonatkozik, hogy a magukat filozófusoknak nevezők között vannak-e olyanok, akik úgy vélik, a metafizikai problémák genuin és vizsgálódásra érdemes filozófiai problémák, akkor a meccs eldőlt. Korunk lángelméi közül néhány így véli. Nekem ennyi elég. Persze nem tagadom, hogy aki elfogult, az hajlamos a biztató jeleket túlértékelni.

Jegyzetek

1. Kant, I.: VALLÁS A TISZTA ÉSZ HATÁRAIN BELÜL ÉS MÁS ÍRÁSOK. Gondolat, 1974. 131. o.
 2. Moore, G. E.: AJÓZAN ÉSZ VÉDELMEBEN. Helikon, 1981. 407. o.
 3. Vö. Quine, W. v.: AZ EMPIRIZMUS KÉT DOGMÁJA. *Magyar Filozófiai Szemle*, 1973. 1–2. Quine behaviorista pszichológiára alapozott szemantikai elképzeléseinek részletes kifejtése WORDS AND OBJECTS (MIT Press, Cambridge, Mass., 1960) című művében található.
 4. A fizikalizmusnak léteznek más meghatározásai is, például hogy minden, ami létezik, fizikai törvények segítségével magyarázható, vagy hogy minden jelenség fizikai jelenségek járulékos tulajdonsága (technikai kifejezéssel élve: szupervenienense). Ezek a meghatározások nem tökéletesen egyenértékűek, de a különbségekre most nincs mód kitérni.
 5. A klasszikus logikai pozitívista elképzelés szerint (mely egyébként kanti gyökerű) az a posteriori szükségszerűség fogalma értelmetlen. A szükségszerűség fogalma emez elképzelés szerint a „matematikailag vagy logikailag bizonyítható” fogalmával szinonim. Bár ez az elképzelés már korábban is számos nehézséget okozott a filozófusoknak (például a szükségszerűség matematikai-logikai kontextuson kívüli alkalmazása nélkül nehéz volt megkülönböztetni az univerzálisan igaz általánosítá-

sokat a természeti törvényektől), az a posteriori szükségszerűség és a kontingens azonoság lehetőségének kérdése S. Kripke NAMING AND NECESSITY (Blackwell, Oxford, 1972) című művének megjelenése után került ismét az érdeklődés középpontjába.

6. A nem reduktív materializmus legismertebb, bár korántsem egyetlen formája D. Davidson „rendhagyó monizmus” (klasszikus megfogalmazása MENTAL EVENTS című írásában található, in: ESSAYS ON ACTIONS AND EVENTS. Oxford Clarendon Press, 1980). Az antiredukcionista materializmus egyik legjellegesebb, bár természetesen korántsem egyetlen bírálója J. Kim. Lásd például THE MYTH OF NONREDUCTIVE MATERIALISM című írását. In: SUPERVENIENCE AND THE MIND. Cambridge University Press, 1994.

7. COUNTERFACTUALS. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1973. 83. o. A lehetséges világok leibnizi fogalmát a formális szemantika eleveníti fel. D. Lewis és R. Stalnaker a tényellentétes feltételes állítások igazságfeltételeit a lehetséges világok hasonlóságának vagy „közelségének” fogalma segítségével kívánják elemezni. Eszerint egy tényellentétes feltételes állítás akkor igaz, hogyha ama legközelebbi világban, amelyben előtagja igaz, utótagja is igaz. Persze a lehetséges világok fo-

galma korábban jelenik meg a modális szemantikában, mint a Lewis–Stalnaker-féle elmélet a tényellentétes állítások igazságfeltételeiről, ám korábbi alkalmazása nem vet fel az itt tárgyalthoz hasonló metafizikai problémákat. Ennek okát, mely részben formális jellegű, most nem vizsgáljuk.

8. Ez utóbbival talán néhányan nem értenének egyet. Ezek közé tartoznak például a skolaszták és némely karteziánusok, maga Descartes is. A létezés egyfélesége mellett azonban Lewis igen meggyőzően érvel egy regresszus argumentum segítségével. Erre most nem térünk ki, beérjük annyival, hogy a tézis megfelel a *common sense* meggyőződésnek.

9. Így értelmezte a modális terminusokat R. Carnap *MEANING AND NECESSITY* (University of Chicago Press, 1947) című könyvében,

mely a modalitással kapcsolatos logikai problémákat tárgyalja, és amely, a klasszikus logikai empirizmus célkitűzéseinek megfelelően, a modalitásokat a nyelvi reprezentáció strukturális sajátosságának tekinti.

10. Erre hívja fel a figyelmet M. Adams *THEORIES OF ACTUALITY* című írása. In: M. J. Loux (ed): *THE POSSIBLE AND THE ACTUAL. READINGS IN THE METAPHYSICS OF MODALITY*. Cornell University Press, Ithaca and London, 1979. 190–209. o.

11. Az idő valóságosságára vonatkozó analógia hibás voltára R. Stalnaker mutat rá. *VÖ. INQUIRY* (MIT Press, Cambridge, Mass., 1987) 48–49. o.

12. Lásd például F. Mondadori és A. Morton *MODAL REALISM: THE POISONED PAWN* című írását. In: Loux, i. m. 235–253. o.

13. R. Stalnaker, i. m. 57. o.

Petri György

SZERBIA

Csak az elsötétülő ég
csak a kereszt Belgrád felett
anyám álmában hirtelenkék
hogyan vegyek lélegzetet

a szétbombázott vasútálló
másra egy lélek se vagyis csakis
lelkek jó tisztítótűzálló
lelkek bár volt még egy csacsi is

nem tudhatom ő mit lehelt ki
nem tudhatom most hol legel
legyen számára majd finom fű
transzcendens számáreledel

Mi lesz veled Szerbia mondd meg
félig-meddig szülőházam
az egész hogy történhetett meg
és lehet-e még ezután

THE REST IS SILENCE

Jobbik felemnek

Mint egy kétségbeesett villamos
amely alatt széttart a sín pár

*

Mint egy anyák napjára vett
orgonacsokor rothadása

*

Mint egy nászút
amiből gyászút lett
mert álmában meghalt a feleségem

*

Mint egy örömhír
hiszen csak *álmában* halt meg

*

Mint egy kvázi-valós lény
késhegyén-élén-peremén valaminek
szürcsölöm-falom a maradék levést
(ezt a semmiből-kirántva levést)

*

Mint egy búcsúlevél
semmibe-ugrás Igen innen már
csak egy ugrás a semmi

*

Akit szerettem tudja hogy csak őt
az életnek nos az életnek
már csupán egy halállal tartozom

FIGYELŐ

MINDENFÉLE

Tandori Dezső: *Kész és félkész katasztrófák*
Magvető, 1997. 250 oldal, 1290 Ft

„...gyötörteti (őt, az Úr) azzal, hogy mindenfélét kell olvasnia magáról.”

Ha úgy gondolja a szerző, hogy a ravaszul zárójelbe bűjtött viszony „ő” (azaz: „én”) és „az Úr” között olyan evidens játékeret körvonalaz, ahol bármi egyéb csak az alantas „mindenfélé” kategóriába kerülhet – hát téved. Hiába rejtekezik zárójelbe a harmadik személyűvé szelidített én, a grammatika könyörtelen törvényei mégiscsak színvállásra kényszerítik: ha „gyötörtetik” is valaki, az a valaki csakis saját magától „gyötörtetik”, pontosabban saját „magáról” szóló „mindenfélék” olvastán „gyötörteti” – saját magát. Tandori könyvének, e beláthatatlan életművet tükröztető színes-mázás cserépnék tehát dupla festékrétege, legalább két nyelvi szintje van: egy „külső”, rafináltan deklarált („[őt, az Úr]”) és egy „belső”, önmagától úgysis megtörténő („magáról”), melyek közül az első a szerző szándékát tolmácsolja, míg a második a szerző szándékának olykor ellentmondó, olykor azt egyenesen átíró, sőt keresztülhúzó nyelvi jelenség kétes és kiszámíthatatlan természetéről árulkodik. S tán az olvasó sem jár rosszul, ha hagyja magát „gyötörtetni” Tandori prózaköte-tétől, azaz hagyja, hogy egyfelől a látványos szerzői deklarációk, másfelől a nyelv kezelhetlen természetét felfedő, esetenként kevésbé látványos, ám annál árulkodóbb elszólások mentén „mindenfélét” gondoljon, netán írjon a KÉSZ ÉS FÉLKÉSZ KATASZTRÓFÁK című kötetről.

„Már rossz néven senki ne vegye (milyen címen), hogy elmúlni vágyom s vágyom. És mert elmúlni csak lényegien lehet,

és nekem mindig az irodalom volt a lényeg,
igen,

az irodalom, nemcsak az írás,

világos fénytörés a hullámvázson, hogy azt akar-

nám, az irodalom múljon el nekem, az irodalommal múljak el.”

Tandori szerint, azazhogy nyomán az irodalom, legtágabb értelemben véve, s miért ne vennénk épp a legtágabbat?: írás (aminek egyik elgondolkodtató alelete az írás abba-hagyása), továbbá olvasás, félreolvasás és újraolvasás, sőt nem olvasás... Olyan tapasztalásfolyam (= az élet maga), aminek elkerülhetetlen vége az elnémulás (= a halál). Élet és halál. Írás és elnémulás. Hangzatos jelzőkarók az irodalomnak nevezett küzdőtéren. Ámde amennyire megterheli Tandori az írás (ami tehát előbb-utóbb elnémuláshoz vezet) felől az életet (ami tehát elkerülhetetlenül a halálba torkollik), nem utolsósorban a grammatikai rejtvényekkel és betűfelütesekkel teltűzdelt szövegek türelmes olvasójának egyébként felhőtlen (na jó, viszonylagos biztonsággal megjósolható zivatarokkal tagolt) életét, éppannyira terheli meg az élet kicsinyes részleteivel, teszem azt verebes-lovas hóbortjaival, továbbá megannyi elragadóan fárasztó vesszőparipájával az irodalmat. S teszi mindezt radikális nyelvművészettel, vagyis könyörtelenül szétírja az élet biztosnak hitt tényeit. De ugyanakkor azt is mondhatjuk, hogy Tandori az élet látszólag kicsinyes és kisszerű pillanatait, megannyi értéktelennek látszó banalitását lelkesíti át írásművészete varázspálcájával, egyfajta nyelvi-grammatikai furfanggal. Az irodalomnak nevezett ropant tágas játéktér tehát mégiscsak elsősorban írás – a részéről. Valamint olvasás – sokak részéről. Továbbá nem olvasás – még többek részéről. Az irodalom közös tapasztalata vég-ső soron – semmitmondáshoz közelítő nagyvonalúsággal –, hogy élünk (írunk, olvasunk, nem olvasunk...), majd meghalunk (elnémulunk, letesszük a lantot, sarokba dobjuk a BIBLIÁ-t, felégetjük könyvtárunkat...). De hogy pontosan mi is rejlik a közhely mögött vagy helyett a zárójelben, az egyénenként (hál’ istennek, természetesen) változó. S ha innen nézzük a dolgot, jelen esetben a KÉSZ ÉS FÉLKÉSZ KATASZTRÓFÁK című esszékötetet,

akkor megállapíthatjuk, mindenki úgy használja Tandori könyvét, ahogyan csak akarja. Úgy él vele, ahogyan azt vérmérséklete diktálja. Úgy értelmezi, ahogyan kívánja. Úgy helyezi el életében (= a legtágabb értelemben vett irodalomban), ahogyan kedve szottyán. Mindenki úgy él (= olvas vagy nem olvas), ahogyan az neki jó.

„...mert a

Kész katasztrófák

című részhez nem sok közöm van már; szó nem változik azoknak a »készsé» materiáján, és együtt az eddigiekkel (az, netán valami más) valamit (vagy valamit mást) »ki fog adni«, ez a könyvkiadás lényege, hogy a könyv kiad valamit (végül), vagy esetleg nem, és akkor mindnyájan tévedtünk.»

Miként a „könyvkiadás” mechanizmusa, Tandori prózaművészete is legalább két szinten tárgyalható: profán és emelt értelemben. Az irodalomcsinálás egyfelől szavak, mondatok, valamint kisebb-nagyobb szövegegységek helytel-közzel (grammatikailag) egybefüggő, de legalábbis az épp aktuális tarifa szerint mérhető láncolata (flekkenként ennyi és ennyi), másfelől viszont jóval több annál (lásd: „...az irodalom, nemcsak az írás...”). Testi és lelki táplálék egyaránt – az íróknak. És az olvasóknak? Míg a szerző számára az irodalom profán és emelt volta egyképp kifizetődő mind testileg, mind lelkileg, az első szótól az utolsóig, addig az olvasó (nem a penzumra, hanem az önnön kényére-kedvére olvasó) már nem mondhatja el ugyanezt. Van, hogy lelkileg épül, van, hogy már-már fizikai izgalmat érez, van, s ez a legszerencsésebb, hogy egyszerre épül és élvez. Ám van, hogy sem ez, sem az, sem külön, sem egyszerre. Van, hogy a könyv bizony nem „ad ki” számára semmit. Van, hogy nem érzi a közös ügyet, a közösen életre hívott szöveget, szerző és olvasó alkalmi közösségét az irodalom testi-lelki élvezetében. Nem érzi azt sem profán, sem emelt értelemben. Úgy véli, Tandori szövege olykor nemcsak hogy nem emelten, hanem profánul jó, de egyenesen profánul vagy éppen emelten rossz. Nem emelten profán vagy profánul emelt, csupán egyszerűen, fehéren-feketén (emelt vagy profán, tehát) rossz. Nem éltető táplálék, sem testileg (és lelkileg), sem lelkileg (és testileg). De az is elképzelhető, hogy ez utóbbi lehetőség, tehát a sikerületlenség és hányavetiség bántó álcáját

magára öltő nyelvi és szemléleti esetlegesség (esetlenség) is *szerves része, logikus következménye* ennek a jól-rosszul, úgy-ahogy emelten profán (vagy profánul emelt) irodalomnak. Tandori provokatív esszéstílusának. Ami talán így „kiad” valamit. „Vagy esetleg nem, és akkor mindnyájan tévedtünk.”

„A szellem az a hely, ahol minden hangnemben beszélhetsz, még az oda nem illőben is. Nincs úgynevezett irodalmi hangvétel, ahogyan tárgyak síncsenek, melyeket nem használhat fel.”

„(El- és visszaágazások, melyekhez/től még visszatérhetünk)”

Az első Artaud-idézet valamiféle általános érvényű belátásról, egyfajta szemléleti alapról (esetleg alap-talanságról), magyarul világszemléletről árulkodik, míg a második Tandori-mondat e belátás különös *alkalmazásaként*, grammatikai-stilíris megjelenítéseként, sajátos mozgásba hozásaként, magyarul szépirodalomként olvasandó. Belátás és alkalmazás, világszemlélet és szépirodalom, lényeg és megjelenítés: ilyesféle pólusok mentén határozhatnánk meg az esszé műfaját, amely azonban, ha mesterien művelik, meggyőzően ötvözi s így végső soron meg is szünteti a fentiekhez hasonló kettősségeket. Vagyis épp csak annyira világszemlélet, amennyire szépirodalom, épp csak annyira lényeg, amennyire megjelenítés, épp csak annyira magvas, amennyire stílusa van, épp csak annyira közérdekű üzenet, amennyire öncélú ciráda, épp csak annyira filozófia, amennyire retorika. Épp csak annyira felvillanyozó belátás, amennyire karakteres alkalmazás. És ugyan hosszasan lehetne mazsoláztatni Tandori kötetéből az olyasféle téziseket, amelyek a fenti Artaud-idézet közhellyé csupaszítható belátásait támasztanak alá, esetleg laposítanak el, ám talán célszerűbb, ha e tézisek grammatizált-retorizált, azaz stilíris deformálódásaira, az esszé voltaképpeni érdemeire figyelünk. Arra a nehezen állandósítható feszültségre, ami egyáltalán életben tarthatja e végtelenbe dagadó életmű épp aktuális részegységét, továbbá megszolgálhatja e részegység téziseit értő és stílusát élvező, így tehát értve élvező és élvezve értő olvasójának türelmét.

„Holott: az ember ír, elrontja vele a napját, igaz, mit tenne helyette, de így is rossz, ezzel az esszézzel is ugyanolyan rossz, ráadásul szígyenletesebb.”

Az esszéző szerző *bűntudata*, a mindenkori írástudó koronként változó, tehát olykor heroikus, olykor ironikus felelősségérzete régis-régi közhely, s így bizton számíthat az olvasó megértésére, sőt együttérzésére. Ám a bűntudatot gyakorta csak egy paraszthajszál választja el az *öntudattól*, vagy még annyi se. Az Isten előtt szégyenletes, bűnösnek bizonyuló kreatúra gyakorta önmagát váltja meg, önmaga és mások (például olvasói) előtt tetszeleg a géniusz szerepében. Amiben nincs semmi kivetnivaló. A művészek mindig is ilyenek voltak. Törpék Isten előtt, és óriások közönségük előtt. Továbbá, valós énjüket végleg elveszítve, esetleg látványos deformációkkal visszanyerve azt, kiszolgáltatottak művészetüknek, a könyörtelenül személytelen és követhetetlenül önkényes szövegtörténesnek. Noha napjaink sora „*ugyanolyan rossz, ráadásul szégyenletesebb*”, mint embertársaiké, ámde nagystílibb, stílusosabb is. Mondhatni esszéisztikusabb. Míg egyfelől „*az ember ír*”, és „*elrontja vele a napját*”, addig másfelől a szerző istenül, és örök életet nyer. Pontosabban önmaga szövegbirodalmát építi bűntudatból, ugyanakkor kárpótlásul, testi-lelki vigaszul, sőt kényelmes otthonul – elrontott napjai helyett, elrontott napjai törmelékeiből.

„Szeretném, ha azt mondanák majd: ez az a könyv, amelyikben benne van a Néked szól, a Magányos éjszakái... és a Bocsássatok meg. Nekem több egy könyvemtől nem is kell. A többi mindegy.

Ez nekem Szép Ernő.

Már megbocsásson bárki.”

Tandori, ha végső színvallásra kényszerül/iti magát, rendszerint önmagán/a művészetén túlra kormányozza olvasója figyelmét, azaz olyan klasszikus tekintélyekre hivatkozik, akik mintegy megfellebbezhetetlenül hitelesítik irodalmi énjét. („*Kosztolányi és Weöres más-és-másféle »bőségei« elérhetetlenek. Különböztetjük velük [és a néha tündökletes Jékelyvel] »a mezőnyben« vagyok. Nem sértés az: indulhatni egy mezőnyben. Velük egy futamban indulhatok [lól]. De pl. Artaud-val és Szép Ernővel sosem indulhatok egy futamban, oly rangúak ők. Persze ez az egész: egy nagy marhaság, akkor Ottlikról, Wittiről, tucatszáz filozófusról, íróról, festőről, táncosról, filmesről stb. nem esett szó.*”) Tekintélyes és segítőkész társakkal népesíti be otthonát, a legtágabb értelemben vett irodalmat. Idegen szövegeket honosít meg saját szövegbirodal-

mában. Az idegen szövegek (és a saját szövegei) közti úrt hidalja át idézgető-utalgató beszédmódjával, rafinált esszéistilusával. Miközben önnön írásképét támogatja és hitelesíti választott társaival, ugyanakkor ki is sajátítja azokat, mintegy saját szövegébe emeli és újrateregeti, azaz újraértelmezi őket (s ennek leglátványosabb példája a mindenki [értsd Kosztolányi, József Attila, Pilinszky, Rilke...] elé helyezett Szép Ernő). Míg tehát Tandori önmagán túlra, valamely önmagán túli tárgyra, kanonizált/ódó tekintélyre mutat, az őt magát látszólag bekebelező, épp esedékes figurát (például és elsősorban Szép Ernőt) mégiscsak önnön szűrőjén át, önnön esszéistilusában, önnön szövegbirodalmában, azaz a legtágabb értelemben vett irodalmon belül jeleníti meg. Ami viszont, mint már többször is kiderült, maga az élet. („*Az ilyen [és másminlyen] »végeredményre-jutások« révén [mint az idézett dolgozatbéli, mint a Hajnali...-ból pár és az Iskolá...-ból sok minden, a Buda az anyag teljesség válása, legyen] másképpen léteztünk, éltünk, gondolkodtunk [sokan, némelyek].*”) Két (vagy több) szöveg egymásra találását eszerint nem csupán a szűkebb értelemben vett, a tetszőleges szövegépítkezésnek (lásd játékos idézés) köszönhetően eszközszerű közeg, az „irodalom” segíti, de a legtágabb értelemben vett, a kiszámíthatatlan szövegmozgásnak (lásd játékos idézés) köszönhetően öntörvényű közeg, az „élet” hitelesíti. Az idézőjelbe tett élet természetesen analóg a személyes – s így épp a személyiség látszólag sérthetetlen egységét kikezdő – történésként vett tapasztalással, az immár idézőjel nélküli irodalommal.

„*De ahogy Bewys Tolkien példálul nagyra tartja! Megáll az ész, hányféle rálátás van.*”

De ahogy Tandori Szép Ernőt példálul nagyra tartja! Megáll az ész, hányféle rálátás van. Ahány rálátás, annyi értékelés. A perspektivizmus törvénye éppúgy vonatkozik Tandorira, mint másokra, éppúgy a Tandori által látatott figurákra, mint másokra, éppúgy Tandori könyvének szerzőjére, mint olvasójára, éppúgy az egyik olvasóra, mint a másikra. Ám a perspektivizmus nem egyszerűen relativizmus, nem pusztá szolipszizmus. Csupán annak belátása, hogy (sajnos vagy nem sajnos, de) eredendően másként látjuk „ugyanazt” a dolgot. Például Tolkien. Vagy mondjuk Szép Ernőt. Vagy éppen Tandorit.

Látásunk *eleve* elhibázza a látvány „lényegét”. De pontosan ez adja meg az értékét. A nézés értelmét. A látó szempontját, sajátos perspektíváját. Aki bizonyos dolgokra különösen figyelmes, bizonyos dolgokra pedig egyszerűen vak. Óhatatlanul vakfoltokkal dolgozik. Amelyeket ő nem, egy másik látó viszont könnyedén észrevehet. Csupán csak azért, mert más a „rálátása”. S ha Tandori könyvét a saját olvasói perspektívánkból kívánjuk szemügyre venni, hát nem mondhatunk le arról sem, hogy egy kissé más szögől világsuk meg annak árulkodó vakfoltjait. De vajon nem épp a saját vakságunkat bizonyítjuk-e mindezzel?

„Artaud nem heveskedő lendülete jót tesz, utólag is. Biztossága.

Hagyjatok hát békén minket, Urak, ti csak visszaélő-felhasználók (kihasználók) vagytok. Ilyesmi. Mely jönon mernétek az intellektust kanalizálni (csatornák, média! td.), azt ti hogyan képzelitek, hogy szellemképesség-bizonyítványokat állítotok ki (osztogattok)?

De nem agresszív ő, azt ne higgyük.”

A perspektivizmus egészséges relativizmusát hangoztató és gyakorló szerző egyik legelragadóbb tulajdonsága a humora, fékezhetetlen hajlama a viccelődésre. Meggyőző például, ahogyan a maga sajátos „rálátásával” rendre rámutat a különböző „rálátások” játékos differenciáira. S Tandorinál ez a gesztus amúgy általában-deklaráltan megengedő, ám ténylegesen-mozgásban olykor durván kirekesztő. Mondjuk akkor, amikor szerzőnk teret nyit sértettségének, jellegzetesen „heveskedő lendületének”, teszem azt a lehetséges kritikák, azaz a lehetséges kritikai „rálátások” ellenében. („Na, már megengedje akárki...!”) Mintha Tandori ezeken a pontokon látványosan ellenfeszülne művészete egyik nélkülözhetetlen mozgatórugójának, a játékos „rálátások” játékos elfogadásának. Tudjuk, azok az igazán nagy viccelők, akik saját magukon is tudnak nevetni. Tandorit pedig éppen ilyennek ismerhettük meg. Ámde akadnak még ennél nagyobb viccelők is, olyanok, akik azon is tudnak önfeledten nevetni, hogy mások nevetnek rajtuk. És mintha Tandori ezen a kényes és árulkodó ponton időnként megtorpanna. Pontosabban mintha túllendülne rajta „heveskedő lendületével”. Ahelyett, hogy el-

időzne ott, és próbára tenné gyakorta hangoztatott perspektivizmus-eszményét. De az is lehet, mert hiszen „megáll az ész, hányféle rálátás van”, hogy Tandori olyan erős szerző(nek gondolja magát, s talán joggal), aki a maga szövegbirodalmában minden kétely nélkül, *evidensen* érvényesítheti saját kizáró(lagos) perspektíváját, állandósított evidenciaélményét, királyi gesztussal elutasítva ugyanakkor egyéb „rálátásokat”, kritikai meg-látásokat, a sok talmi okvetetlenkedő okfejtéseit. Mert hiszen nem igazán érti, miért „gyötörteti (őt, az Úr) azzal, hogy mindenfélét kell olvasnia magáról”. Mint ahogyan az olvasó sem tudhatja mindig biztosan, miért gyötörteti (őt, a Szerző) azzal, hogy mindenfélét ír, azaz olvastat magáról. Éppen ezért – alázatos tanácstalanságában – vetemedik időnként arra, hogy „mindenfélét” gondoljon, sőt alkalmanként írjon Tandori különös(en problematikus) prózájáról, az evidencia-történetekké kristályosodó kész vagy esetleg csak félkész katasztrófákról.

„Artaud: ...és csak azt kívánom, hagyjanak szabadon és zavartalanul álmaim urának (hogy ti, azokkal magam gazdálkodjam, legyenek meg, ne szóljanak bele).”

„De hadd látszódjék, miként él át egy hapsi egy ilyen könyvet, ha egy ilyen könyvet ír.”

Bazsányi Sándor

EGYSZER BOLT, HOL NEM BOLT...

*Mosonyi Aliz: Boltosmesék
Magvető, 1997. 81 oldal, 790 Ft*

Mesekutatói ismereteim szerint Mosonyi Aliz írja a világon a legrövidebb meséket. Meséi annyira különlegesek és oly nagymértékben különböznek minden eddig ismert mesétől, hogy egy pillanatra magam is elbizonytalanodtam a műfaji meghatározás kapcsán. Honnan tudható, hogy az, amit olvasunk, valóban mese? És ha nem mese, akkor vajon

micsoda? Helyzetkép vagy életkép? Anekdotát? Vicc? Mondás, netán montázs? Ahhoz tehát, hogy a legelső állításom elnyerje igazságtartalmát (s ezzel párhuzamosan a BOLTOSMÉSÉK is elnyerjék méltó jutalmukat), először azt vizsgáljuk meg, hogy a boltosmesék valóban mesék-e!

Hetvenkilenc remekbe szabott cím szerepel a könyv borítóján fülszöveg helyett, amit azért tartok megemlítenednek, mert – mindent összevetve – Mosonyi Aliz szövegeiben a címek a legmeseszerűbbek. Elsősorban azért teremtenek mesei atmoszférát, hogy csupa olyan bolt szerepel a felsorolásban, amely a valóságban sehol nincsen. Jártunk már fazékboltban, kályhaboltban, könyvesboltban, de a Csütörtöki Fazék Boltjába, az Öreg Kályhák Boltjába és a Kis Képeskönyvek Boltjába most térhetünk be először. Hetvenkilenc boltból már felépülhetne valamely kisebbfajta város és egy mesei világ is, de a valóságtól való elrugaszkodás önmagában még nem feltétele egy mese létrejöttének. A címek vizuális ereje egyrészt téren és időn kívül helyezi az olvasót, másrészt felkelti kíváncsiságát, és azonnal működésbe hozza a meseolvasáshoz és -értéshez (is) nélkülözhetetlen fantáziát. Ráadásul Mosonyi boltjaiban nemcsak tárgyakat lehet kapni, hanem például édes beszélgetéseket, intő jeleket, meglepetéseket, hamarkodásokat és vad veszedelmeket is. Ezek egyrészt a népmesékből ismert hangulatokat és érzéseket idézik fel, másrészt mégsem igazán mesei motívumok, mert a népmesék a történeten keresztül beszélnek félelmekről, bátorságról, szerelemről stb., és soha nem definiálják a sárkányküzdelmet „vad veszedelmeként”, a szerelmesek találkozását „édes beszélgetésekként” vagy a két nagyobb fivér sikertelen próbatételét „hamarkodásként”, noha természetesen pontosan erről van szó bennük. Mosonyi Aliz mesecímei pusztán önmagukban képesek felidézni és elmondani egy mesei történetet, azaz még inkább összesűríteni azt, amit a népmesék se igazán bőbeszédűen tárgyalnak. A sűrítés magasiskolája, hogy egy-egy címet látva egész mesék perengnek le előttünk anélkül, hogy szélesen hömpölygő epikumot olvasnánk. AZ ÉLET VIZE BOLTJA, A RÓZSAUJJÚ TÜNDEÉR BOLTJA, AZ ORDÍTÓ SÁRKÁNY BOLT-

JA, a GYÉMÁNTOS GYŰRŰK BOLTJA, a KOMOLY TANÁCSOK BOLTJA és a HŰSÉGES JÁNOS BOLTJA még akkor is ismerősen csengő címek, ha soha nem olvastuk népmesei párjukat. Pedig ha összehasonlítjuk a „mosonyimesét” a címekkel hivatkozott mesei motívumokkal, máris kiderül, hogy miben áll a BOLTOSMÉSÉK sajátossága.

A mesékben mindig történik valami rendkívüli. A BOLTOSMÉSÉK-ben sincs ez másképp, csak hogy itt a rendkívüli nem kalandozás közben éri a hősöket (akiket nem is hősöknék, hanem „vevőknek” kellene inkább neveznünk), hanem akkor, amikor betévedve egy boltba saját életükkel, örömeikkel és tévedéseikkel szembesülnek. (Pintér József remek ötlete, hogy arctalan sakkfigurákat választott illusztrációknak, mintegy megerősítve a mesék „örök emberire” vonatkozó problémafelvetését és az „élet mint játszma” alapgondolatát.) Az Élet Vize Boltjában például azt a kérdést szegezik a betérőknek, hogy mi lenne, ha nem innák örökkön-örökké azt a bizonyos élet vizét, hanem „meghagynának egy-két kortyocskát, mégiscsak?”. A Rózsaujjú Tündér Boltjában egy vándor hat tényér rózsát lakmározik be, hat liter harmatot iszik rá, majd köszönet és köszönés nélkül távozik – vajon szabad-e egy tündérnek utánavágnia a tényért és a poharat? Van-e (mesei) igazsága ennek a csapkodásnak a másik oldalról – a tündér oldaláról – szemlélve? Egy másik mesében az Ordító Sárkány kap jó modorból leckét, ám fölöslegesen („De örülök! Tessék csak! Felfallak, szőróstül-bőróstül!”) – udvariasan is fel lehet falni valakit. A Gyémántos Gyűrűk Boltjába három kopasz (parókás) rabló ront be, akiket hajnövesztő szerrel kergetnek világgá, a Komoly Tanácsok Boltjában föl-alá sétálgató doktor Sétamárta pedig akár Kierkegaard mesei alteregója is lehetne, amikor „vagy-vagy”-ok helyett mesésebb megoldást: „lehet-lehet”-eket kínál. Hűséges János csak félig marad az, aki a népmesékben mindig is volt, mindentudó és titkokat őrző jótét lélek, tragédiája, hogy hiába várja a vevőket, senki nincs, aki rábázná a titkát. Mosonyi Aliz a mesék optimizmusát is újraértelmezi: nem abban kell bízni, hogy úgylis jóra fordul minden, hanem abban, hogy ha titkok nincsenek is, titkórzók mindig akadnak... Nem az élet

egészeiben, hanem annak rejtett részleteiben kell otthonra találni – a királyi palotákat célserű boltokra cserélni.

A BOLTOSMESÉK szereplői ugyanis nem királyok, királynők, táltosok, hanem boltok, boltosok – mindenekelőtt pedig vevők. Ezekben a boltokban azonban új vásárlási szokásokat kell felvennünk, tudomást sem véve érzékszerveink megszokott üzeneteiről és jelzéseiről. Itt valami egészen másra kell figyelniünk. Mindennapos vásárlásainkhoz szükségünk van a szemünkre, a fülünkre, az orrunkra, az izlelőbimbóinkra és az ujjainkra, hogy eldönthessük, a kiszemelt vagy felkínált áru vajon nekünk való-e. A BOLTOSMESÉK-ben felbukkanó boltokban azonban hiába szagolunk, izlelünk, fülelünk, tapogatunk, nézdegélünk – semmire sem megyünk. Hát akkor minek alapján igazodhatunk el Mosonyi Aliz portékái között? Halljuk ugyan, amit a boltosok mondanak nekünk, de ezek nem olyan „jónapotkívánokmibensegíthetek”-féle boltosmondatok, amire nem is lehet mást választolni, mint azt, hogy „semmit, köszönöm, csak nézelődöm”. Itt nem elég nézelődni, a BOLTOSMESÉK boltosai valami meghökkenőt kínálnak vevőiknek. Azt, hogy például ismerjenek magukra A KALAHÁRI ÁTOK BOLTJÁ-ban, ahol az átkokat szóró gyönyörű boltoskisasszony a vevők szeme láttára fakad sírva, amikor rájön, hogy az átokszórás végén neki kell maga után rendet raknia, összesöprögetnie. A HULLÓ KÖNNYEK BOLTJÁ-ban pedig be kell látni, hogy szívig ható könnyeket talán mégsem egy boltos dolga előállítani, másutt meg azzal kell szembesülni, hogy mézes cukorkákat nem lehet csak úgy, akármikor venni és enni! Van itt minden: jellemrajz-bolt, kívánság-bolt, mindegy-bolt, életprobléma-bolt, szívfájdító-bolt, szívjavító-bolt, humor-bolt, de még szatíra-bolt is. Ebbe az utolsóba, a MENYASSZONYOK, VŐLEGÉNYEK BOLTJÁ-ba menyasszonyok és vőlegények térnek be rabláncokat próbálgatni, és próba közben azt kérdezzetik egymástól: „Kis tubicám, ez itt jó lesz? Vagy inkább tetszene ez a másik?” De van itt bolt, ahová csak be lehet sóhajtani, bolt, ahol egy kicsit meg lehet pihenni, bolt, ahol „kerek perec mindenkinek megmondják az igazat”, bolt, ahol a hibátlanok egy kis hibát kérhetnek, egy másikba meg a lopósok lopni járhatnak. Két titka van ezeknek a boltoknak: a ve-

vőknek először pontosan fel kell ismerniük és meg kell nevezniük, mi hiányzik nekik, majd pedig a tévedés kockázata nélkül, a jó válaszítás bizonyosságával kell benyitniuk a megfelelő boltba. (Ezt a szigort, a „jó” elnyerésének előfeltételét mindenképpen mesei motívumnak tekinthetjük, még akkor is, ha a BOLTOSMESÉK sakkfiguráinak sem sikerül mindig jól választaniuk – van is a rajzokon néhány kiütött bábu.) E mesék tanítása szerint ugyanis mindenkinek meg kell találnia a „saját boltját”, de csupán azért lehet egy boltba bemenni, ami ott és csakis ott kapható. A pöttyösben csikosat nem lehet kérni, a csikosban pöttyösset; a Kijáratok Boltjában a Bejáratok Boltjára nem szabad gondolni; a Felejtők Boltjában az emlékezésre, az Emlékek Boltjában a felejtésre – olyat kérni pedig, ami nincs, igazán veszedelmes, mert a végén minden, de minden odaveszhet – és azon már Mosonyi Aliz boltjai sem segíthetnek! Akkor legfeljebb a VOLT BOLT-ban vigasztalódhatunk: „A Volt Bolt egyszer volt, és már nincs. De egyszer volt!” Azt hiszem, most már biztos állíthatom, hogy ez a két sor a világirodalom legrövidebb meseje. Szerettem volna többet is írni róla, de még idejekorán betévedtem a *saját* boltomba, ahol az ármányszövés technikáján keresztül tanultam meg valami nagyon fontosat. Ebben a boltban ül az ifjú Ármányka, és szövi az ármányt. „Hatalmas ármányt szövök – gondolja –, lesz benne minden: utazás, bűnbánat, zseblámpa, félmosoly, italok, levelek, lépcsők, folyások – gyönyörű szép lesz! – Jön az öreg Ármány, ránéz a színes ábrákra, megcsóválja a fejét: – Csak egyszerűen, fiacskám! Csak egyszerűen!” Megfogadva a tanácsot, egyszerűen csak annyit mondhatok, hogy a BOLTOSMESÉK-kel új mesei műfaj született: a meseminiatúr. Vagy még egyszerűbben: Mosonyi Aliz meseminiatúrjai igazi gyöngyszemek a világon eddig összegyűlt több százezernyi mese között.

Boldizsár Ildikó

ELHALLGATOTT MESEK, KIBESZÉLT NÉMASÁG

Papp András: *Te beszélsz a bárkába*
JAK-füzetek 97. JAK-Kijárat, 1997. 106 oldal,
496 Ft

Ha egy kritikus választott tárgyáról azt mondja: nem egészen értem, ez óhatatlanul azt sugallja az olvasónak, hogy valószínűleg nem jó az a könyv, amiről alapos mérlegelés, újraolvasás, töprengés után is csak ezt mondja. De a kritikus soha nem lehet biztos az ítéletében. Lehet, hogy másképp látná ugyanazt a szöveget egy év múlva, vagy másként látta volna egy évvel ezelőtt. Semmi sem biztos, lehet, hogy a kritikus nagyot téved, nem vesz észre valamit, rosszul olvas.

Meg kell mondanom, Papp András kisregényét nehezen olvastam végig. Már a mondatok szintjén gyakran elakadtam a fogalmazásmód miatt. „*A hullámzó hang a csend partjáiig éri*” (12.) – olvasom újra, és önkéntelenül elmosolyodom. Értem én, ha nagyon akarom, miről is van szó, de talán nem szerencsés így fogalmazni, ám hagyjuk, ez még erősen izlés dolga. „*Noé és a csónakos... bizalmasan elmondták egymásnak a tengerek és a szelek titkait*” (13.) – egyik a másiknak és másik az egyiknek? Ha mindketten tudták a titkokat, miért kellett *elmondaniuk* egymásnak? Ha csak az egyik tudta, miért *egymásnak*? Apró dolognak látszik ez, a megjegyzésem pedig kötözködésnek tűnhet, de ezeken az apróságokon múlik, hogy átütő ereje lesz-e egy szövegnek vagy sem. „*Szűvszorító érzés lehet egy rövid ideig azt hinni, hogy elvesztettük magunkat, aminthogy tagadhatatlan, nem minden szorongás nélkül való érzés az sem, hogy magunkra találtunk*” (16.) – hát igen. Ez a mondat számomra olyan mesterkéltséget, hogy kérdést is nehéz feltennem, talán csak annyit kérdeznék, miért *egy rövid ideig*? „*Az ivóvízből, a megpohadás veszélye mellett, nem lehetett sokat tartani*” (20.) – itt, gyanítom, egyszerűen rossz a mondat. Nem értem, az a *mellett* hogy kerül ide.

És nem ez az összes problematikus eset. Gyakran torpantam meg furcsa vagy rosszul megválasztott jelzőket, szófűzéseket, kimódolt szerkezeteket, túlbonyolított mondatokat olvasva. A rontott vagy kimódolt formák választásának nem találtam meg az indokát.

Ha a mai kor lenyomatai akarnak lenni, akkor erőteljesebben kellett volna ezt sugallnia az elbeszélőnek. Amennyire meg tud emelni mondjuk egy Parti Nagy-szöveget a nyelvi roncsok tudatos és indokolt használata, annyira zavaró lehet ugyanez, ha a szöveg egészéből nem következik logikusan a használat. Itt hibának látszik az, ami máshol bravúr lehetne, mert ezek a szóalakok *ebben* a műben gyámoltalanul állnak. („*Epeőlelés*”? „*Szárnyszél*”? „*Hányhiány*”? „*Bordadal*”? „*Cementáldott*”? „*Provokáció*”? „*A bálványimádó százhártyáját*”!)

A nagyobb problémát azonban a történetformálás menete, a kisregény kompozíciója jelentette számomra. Ez a százoldalas elbeszélés sok szép részletet tartalmaz: például jó a hermafrodita csecsemő születésének története – külön gratulálok a *fasz* és a *pina* szavak normális mondatba történt beépítéséért! –, a kenguruk megérkezésének vagy a galambok harcának jelenete meg a fazekas és Noé kapcsolatának leírása is remek részek. Ennek ellenére mégsem érzem sikeresen megformáltak a mű egészét. Nem érzem azt az energiát, ami a szöveget az elejétől a végéig működtetné, élővé, erőteljessé tenné. A hangütést kicsit finomkodónak érzem, az epikai mag szegényesnek tűnik, talán egy jó novellára lehetne elég, az érzékeny bölcselkedő részek utánérzéseknek hatnak. Mészöly Miklós SAULUS-a jutott gyakran eszembe, meg Nádas Péter esszéisztikus gondolatfutamai idéződtek fel bennem, sokszor még a jellegzetes, rafinált mondatfordulatok is. Am anélkül, hogy az a feszültség, ami az ő „*manirjaikat*” hitelesíti, megjelenne itt is.

A kisregény a Noé-történetre épül, annak apokrif változata. A legplasztikusabban megrajzolt alak Noé, családjának tagjai inkább vázlatszerű figurák, miként az állatseregletről is elnagyolt képet kapunk. Ez önmagában nem baj, annál zavaróbb azonban az, hogy nem igazán világos, mire is megy ki a játék ebben a szövegben. Mi volt a célja a szerzőnek azzal, hogy elővette ezt a bibliai történetet? Mit akart igazán vele kezdeni? Mire akarta felhasználni?

Az az érzésem, hogy ez a könyv egészében véve kevésbé sikerült, mint a korábbi. Papp Andrásnak volt már egy novellásköteve, A FELEDÉS EGYENLETES NÖVEKEDÉSE cím-

mel (Széphalom Könyvműhely, 1994), és az az első kötet többet ígért annál, mint amit most ebben a második kötetben kaptunk. Az ottaniak közül például az ESTILO CULTO, az ÉGVE HAGYTAD A FOLYOSÓN A VILLANYT, vagy a rövidebbek közül a SZERELEM című szöveg izgalmas, jó írások voltak, volt bennük kellő lendület, elbeszélőkedv, levegő, finom érzékiség, játékos komolykodás vagy komoly játékoság. Egyszóval tehetségés szerző mutatkozott be akkor. Ezzel a tehetséggel mintha most nem a legjobban sáfárkodott volna. Talán túl kemény fába vágta a fejszét, túlzottan megkötötte a kezét az ószövetségi történet. A korhúségre vagy legalábbis annak látszatára is törekedett (még a mértékegységek megnevezésére is ügyelt), mégis mai mesét szeretett volna elénk tárni, a történetbe még a mai világ rekvizitumait is beledolgozta, és a mai világ életérzését is nyilvánvalóan hangsúlyosan meg akarta jeleníteni, a fogalmazás helyenkénti hevessege ugyanakkor azt sejteti, hogy nagyon személyes, nagyon testre szabott problémát próbált megírni – talán ez nem ment mind egyszerre.

„Ez mind volt már egyszer” – hangzik el többször, amiből arra lehet következtetni, hogy ismétlődik az egykori helyzet, és akkor az lehet a feszültség forrása, mit kezdhetünk ezzel a felidézéssel, újrajátszással, összehasonlítással. Az *elpusztulás/megmenekülés* volna itt az igazi felvetett dilemma? Vagy a *bizalom/bizalmatlanság* kérdése? A *hű/hiteltenség* problémája? A *remény/reménytelenség* kettőssége? Vagy talán inkább a *felidézés/felidézhetetlenség* alkotói problémája körül kavargó ez a szöveg? Számomra nem egészen világos. A kisregény elbeszélés-módja olyannyira steril, légies, távolságtartó, mondhatnám neutrális alaphangot üt meg, hogy azt hihetnénk, a rejtett narrátor olyan szemérmes, hogy nem szeretné, ha kiderülne, mi is foglalkoztatja igazán a történetmondás során. A szerző talán tudja, miért ez a nagy szemérmesség, és az is lehet, hogy a későbbi munkái visszamenőleg értelmezik majd ezt a könyvét, és érvénytelenítik ezt a kritikát.

Ez azonban mit sem változtat azon, hogy ez a sterilitás a mostani olvasáskor nagyon zavaró volt. Mintha nem élnének igazából a figurák, mintha csak árnyak volnának. Pedig kevés történet kínálta magát jobban arra,

hogy heves indulatokat, érzéseket, vágyakat és gyötrelmeket-kínlődásokat vagy a végén mondjuk valódi emberi örömet lehessen bemutatni általa. Itt azonban minden olyan visszafogott, vagy lehet, hogy úgy pontosabb: minden olyan lefojtott. Lehetne persze a témát mondjuk ironikusan is feldolgozni, vagy parodikusán akár, lehetne úgy, hogy semmi nagy érzelem és indulat nem lenne, annál több csavaros és fonák megoldás, mondom, mindezt persze lehetne – de itt ez a lehetőség csak néha merül fel, akkor sem valósul meg elég lendületesen. Leginkább talán az a baj, hogy ez a visszafogott hang erőtlen. Szép és finom akar lenni, talán érzéken mélabús – de inkább csak fáradtnak tűnik. Íme az özönvíz utáni partot érés, az Ararát-hegyi megfeneklés (tördelésében is kissé kimódolt) jele: „*Megálltak. / De nem, mintha a világ állt volna meg. / De nem, az mégsem. Ők álltak meg. / Vagyis hát nem ők, hanem a bárka. / A föld, a víz, az idő. Túlpart, valódi part nélkül. / Lényegében mindegy. Megálltak. Megfeneklettek.*” (104.)

Az utolsó bekezdés pedig így szól: „*Megérkeztek. És ez a nap is, hogy épp csak elkezdődött, már véget is ért.*” (106.) A *hogy és az épp* modoros felcserélése újra tudatosítja azt az enerváltságot, ami végighúzódik a szövegben. De hát nem nagyon is tudatos, szándékos írói fogás ez? Bizonyára az. Csakhogy éppen a mindvégig igencsak fegyelmezett munka – ami a szöveget valamiféle (szerintem tévesen értelmezett) intellektualizált mértéktartás medrében folytatja végig – vezet itt el egyfajta elegáns unalomhoz. A megértőbb olvasó azt mondhatná, gyakran erősen lirizált a szöveg.

„*A bárka a hosszú út alatt megtelt elhallgatott mesékkel és kibeszélhető némasággal*” – olvasható az utolsó előtti bekezdésben. Én jobban szerettem volna, ha fordítva lett volna. Bátorban meg kellene már próbálkozni a kibeszélhető mesékkel, gondoltam a könyv végére érve. A némaságot meg akár el is lehetne hallgatni egy ideig. Lehet, hogy az jót tenne az elbeszélésnek.

Károlyi Csaba

A POSZTMODERN ZSANDÁR

Kulcsár Szabó Ernő: *Esterházy Péter
Kalligram, Pozsony, 1996. 288 oldal, 690 Ft*

Bírálatom címe Roland Barthes egy híres megjegyzését variálja: „Az ember épp csak hogy szólt egy szót, akárhol, a szöveg örömről, két zsandár máris ott terem, hogy nekiessen: a politikai zsandár és a pszichoanalitikus zsandár...” Barthes, szegény, még nem sejtette, hogy annak az olvasásmódnak is, amelynek evangélistája volt, egykor meglesznek a zsandárai.

Kulcsár Szabó Ernő Esterházy-monográfiája Esterházy Péter legjelentősebb műveinek korszakküszöb átlépését tulajdonítja a magyar irodalomban. Ezek: a FANCSIKÓ ÉS PINTA (1976), a TERMELÉSI-REGÉNY (1979), a BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA (1986), de abban is különösképpen a FÜGGŐ (1981) és az önállóan nem publikált A PRÓZA ISZKOLÁSA, valamint – módjával – a HAHN-HAHN GRÓFNŐ PILLANTÁSA (1991).

A korszakhatár a késő modern és a posztmodern irodalom között áll fenn. A szerző a posztmodern irányú, illetve az ebbe a körbe vont nemzetközi szakirodalom alapján referálja a különbséget, amely elsősorban a nyelvhasználat gyökeres megváltozásában jelentkezik. A nyelv világábrázoló jellegével szemben világteremtő jellege, illetve világ *volta* (azaz a „világ”, az „én” nyelv által konstituált volta) kerül az előtérbe, s ennek következtében a történetmondás helyett a diszkurzív szövegmondás. Az így létrejövő szövegvilág jelentésében nem kell megegyeznünk, az egyrészt nyitottá válik, másrészt külső vonatkozhatósága csökken vagy megsemmisül.

A „korküszöb vagy »korszakforduló«” kijelölése a történész tipikusnak nevezhető feladata, és az ellen sem emelhető kifogás, ha akár jelképesen, akár valóságosan e határvonal átlépését valaki egy gondolkodónak vagy alkotónak tulajdonítja. Kulcsár Szabó Ernő mintái *Epochenschwelléről* beszéltek Nikolaus Cusanus és Giordano Bruno között (Hans Blumenberg), illetve a modernitás egy új korszakának küszöbét ismerték föl az 1912-es évben Apollinaire költészetében (Hans Robert Jauß), s – ami már közvetlenül összefügg az Esterházy-könyv problémájával – szintén

Jauß az 1967 körüli időre teszi a modern és posztmodern korszakküszöbét.

Kifogás emelhető viszont a fogalom alkalmazásának módja ellen, mert abban mindent kitölt – mint már a szerző előző művében, A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE – 1945–1991 nagy elbeszélésében is: „irodalmunk interkulturális összehasonlíthatóságának” (194.) ortodox módon felfogott szempontja. Nyersen szólva egy nyelvi és történelmi okok miatt perifériális kultúrában – mint amilyen a magyar –, ha e kultúra jelenségeiről esik szó, két provinciális álláspont lehetséges: az egyik nem vesz tudomást vagy nem bír tudomással az irodalom, a tudás és a bölcsesség fejleményeiről *extra Hungariam*, a másik tárgyát normatív módon a nemzetközi elvárásokra redukálja, s az azoknak való helyi megfelelés fölötti univerzalisztikus melegeedésben vagy a nem megfelelés korholásában merül ki.

Aki a nemzetközi elvárások egy fontos vonatulatát Kulcsár Szabó Ernőtől akarja megtanulni, annak ez a könyv kiváló idézetekkel szolgál, és időnként – lásd például a *linguistic turn* arányos és korrekt összefoglalását A MONDAT MINT CSELEKVÉS című alfejezet megfelelő részeiben – arra is fény derül, hogy a komoly és elrendezett ismeretek joggal alapozhatták meg Kulcsár Szabó Ernő tanári vonzerejét.

Aki viszont az Esterházy-monográfiától Esterházy-monográfiát vár, az csalódik. A koncepció vázára (amely Esterházy fellépésének az irodalmi posztmodern magyar megvalósulását tulajdonítja, műveit a késő modern leküzdéseként értelmezi, majd a BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA nagy teljesítménye után lényegében a késő modernitásba való visszahullást konstatálja) meglepően kevés hús kerül. Nemcsak Esterházy pályájának történelmi és szociális kontextusa értelmében (amely – mint erről később lesz szó – a szerzőnél teoretikus tiltás alatt áll), nemcsak hazai irodalmi és kulturális kontextusa értelmében (amely – ami az íróársakat illeti – legtöbbször az ellenpélda hálátlan szerepében merül ki, s – ami a reprezentatív befogadókísérleteket illeti – nem párbeszéd vagy vita, inkább leleplezés tárgya), hanem a művek voltaképpen elemzése tekintetében is, amelynek legfőbb funkciója a beazonosítás és megerősítés. A mű mindig valamely „*utómo-*

dem” igazságot, irodalomelméleti állítást vagy megfigyelést támaszt alá, és még a regényalakoknak sincs egyéb törekvésük, mint ezek tanúsítása.

Két idézet: „*Es itt mutatkozik meg igazán a beszéd funkcionális rögzítettségének az a rendkívüli többlete, amely alighanem a legnagyobb – s csak a modernség utáni horizontban hozzáférhető – vívmánya Esterházy prózáirásának. Mert annak eldönthetetlenége – s nyelvileg éppen ez az eldönthetetlenesség fejeződik ki az »irodalmias közírás« kategóriájában is –, hogy fiktív vagy referenciális érvényű-e a fentebbi kijelentés, Derridának azt a megfigyelését támasztja alá, hogy a szöveg irodalmi karakterét végső soron sohasem tartalmazhatja a szöveg maga.*” (245.) „*A történet vége [a FÜGGŐ-ben] ezért nyitott kezdet is egyidejűleg. Mert csak ebből a nézetből értelmezhető kielégítően K.-nak az a törekvése, hogy úgy írhat meg saját közös fiatalságuk történetét, mint ahol azt nem kell szükség-szerűen a klasszikus-modern perspektívák értékimplicációihoz kötni.*” (145.)

Tévedés ne essék, *egyelőre* nem az állítások lehetséges igazságtartalmát vitatom. De az ilyesfajta megállapítások dömpingje azt a benyomást kelti, hogy Esterházy műve *dedukálható* abból a tudományos közbeszédből, amelyet értelmezője gyakorol, s az író minden egyes vívmánya beletalál a standardizált terminusba – ezért vívmány. Nem találok erőfeszítést arra, hogy Esterházy saját írói dinamikája alapozza meg e szerencsés találkozásokat. Hogy is mondjam csak? Nem találok semmit, amit éppen Esterházy művéből tanult volna e kiváló tanuló. Aminek leírása érdekében legalább egyszer megpróbálkoztam volna egy saját kategória kidolgozásával. Ezért aztán itt teljességgel a levegőben lóg Szegedy-Maszák Mihály már az irodalomtörténeti áttekintésben is egyetértőleg idézett értékelése, miszerint Esterházy „*messze fölülmúlta gondolati mélység tekintetében azoknak a nyugati műveknek a túlnyomó többségét, amelyeket a posztmodern irodalom jelentős alkotásainak szokás tekinteni.*” (191.) Ha ez igaz – azt hiszem, az –, akkor munkássága analízisének meg kellene változtatnia legalább a magyarul értő posztmodern irodalomtudós recepciós horizontját, amelynek új vagy módosított fogalmi készlet felelne meg. S akkor talán nem került volna papírra a könyv legkínosabb részlete, a Christoph Ransmayrrel való összehasonlí-

tás – az osztrák író nagyobb mérvű nemzetközi kanonizáltsága alapján.

A sok idézet továbbá azért kelti a jótanulós megfeleltetés hatását, mert mindenki, aki ismeri az idézett szerzőket, tudja, hogy viszonyuk gyakran probléma, amelyet föl kellene tárni. Heidegger és Wittgenstein, Gadamer és Jauß, Jauß és Paul de Man. (S akkor még nem beszélünk Iser kevésbé hermeneutikus, mint inkább fenomenológiai megközelítésmódjáról, Genette kifejezett hermeneutikaelenes beállítottságáról, Gadamer és Derrida vitájáról, Jauß beszédes Derrida-negligálásáról, Barthes-kritikájáról stb. stb. stb.) Itt: tekintélyek, akiket igazolásul bármikor elő lehet rángatni. Az árva magyar íróval szemben (vagy mellett – mindegy) nem gondolkodók kérdései és újabb kérdéseket ösztönző megoldáskísérletei állnak, hanem egy valamifajta suha nem volt skolasztikus Tanítás. Nem hermeneutikus feszültség van elmélet és írói gyakorlat között, hanem predeterminált egyezség, autoritatív kényszer.

A tanítások kitűnő reprodukálása és filozófiájuk negligálása egy bizonyos merev – belső tartományában filozófiailag átgondolatlan, kifelé viszont minden oldalról zárt, elhatároló – *diskurzus-eklektikához* vezet. A posztmodern persze *maga* eklektika, de minden inkább, mint zárt és merev. Kulcsár Szabó Ernő munkáit olvasva engem mindig meghökken az, hogy miképpen reflektálhatja valaki ily kevésbé az általa elfogadott tanításból következő bölcsességet. Mintha egy a tudományos választásokat megelőző dogmatikus, normatív, kizárólagosságra törekvő, gyanakvó, humortalan – és gyakran bizony smokk, vidékies – *kedély* helyettesítené a filozófiát, s e kedély retorikus módon aláaknázza a kimondott szavak tartalmát is.

Itt van például Kulcsár Szabó Ernő egy megszívlelendő gondolata – mindenekelőtt saját magának: „*Az adekvát befogadhatóság... elsősorban amaz összefüggés felismerésének lesz a függvénye, hogy saját értelmezésünk jogosságának feltételeit éppen egy abban rejlő másik – eltérő utakon kibontakozó – legitimitásának igénye teremti meg a számunkra. Ha nem így járunk el, egyszerűen nem jutunk képviselhető (interszubjektív érvényességű) »olvasat« birtokába: bizonyos olvasásmód érvényesítésének más olvasásmódok kontextuális »kizáródása« lesz az eredménye.*” (67.)

Igen érdekes példa erre az a passzus, ahol kritikailag tárja fel a TERMELESI-REGÉNY-ben azt az ellentmondást, hogy a világ és a nyelv megfeleltethetőségének problémája éppúgy szerepet játszik benne, mint a jelentés kontextusfüggő funkció- és identitásváltásai. Ebből a találó megfigyelésből viszont az a pirongatás következik, hogy Esterházy olykor „*még a kései irodalmi modernség többnyire misztikus jelentésű »csend«- és »hallgatás«-mitológiáitól sem képes elhatárolódni*”. (79.) Itt tehát Kulcsár Szabó Ernő saját értelmezésében – amely egyértelműen előnyben részesíti a többértelműséget – egy másik értelmezés rejlik, amely magában Esterházy művében bizonyos egyértelműségre törekvést is észlel. Ennek legitimitását azonban tagadja, méghozzá Esterházyval szemben is igen erős retorikus eszközökkel – *még arra sem képes!* –, és különösen határozottan kritikusaival – ezúttal Balassa Péterrel és Bojtár Endrével – szemben: „*A módszertani reflexió hiányában ítélkező napi kritikának ugyan nem róható fel, utólag viszont nem is egy szakkritikára nézve bizonyultak leleplezőnek [kiemelés – R. S.] azok a konzervatív klasszikus-modern premisszák, amelyek végül akaratlanul is egy küszöbön inneni helyzetben »erősítették meg« a TERMELESI-REGÉNY-t.*” (80.) Hát igen: „*bizonyos olvasásmód érvényesítésének más olvasásmódok kontextuális »kizáródása« lesz az eredménye*”.

Eddig bírálatomat arra összpontosítottam, hogy bemutassam: Kulcsár Szabó Ernő nem ért egyet saját magával (azaz prezentációja nem felel meg saját hermeneutikus előfeltevéseinek, fogalom- és ítéletalkotása s mindenfölkött retorikája nem felel meg a posztmodern világnézetnek, vagy ha ez utóbbi fogalom, *pace* Heidegger alkalmatlan, akkor bölcsességnek). Ezt a komoly játékot igen sokáig lehetne játszani, s néhányszor még elkerülhetetlenül vissza is térek rá, de most ideje azt is megmutatni, hogy a sorok írója miért nem ért egyet Kulcsár Szabó Ernővel.

Az első nehézséget a következőben látom. Az az erőfeszítés, hogy kizárjuk az irodalmi műalkotások jelentésének rögzíthető és azonosítható egyértelműségét, elvileg két irányba vezethet. Az egyik, hogy semmilyen – vagy ami ettől alig különbözik: végtelen számú, azaz bármilyen – jelentést tulajdonítsunk az irodalmi műveknek. A másik, hogy sok lehetséges jelentést föltételezzünk, de ezek számát azért korlátozzuk, amennyiben bizonyos je-

lentéseket – a szöveg igényére odahallgatva – lehetetlennek tartunk. Kulcsár Szabó Ernő az utóbbit választja: „*elsősorban a nyelv eszközzellegű használatának jelfüggesztése nyitja meg a teret az öntükröző alkotásmód poétikája és az elbeszélői közlés eltérő értelmezhetősége előtt is. Az elbeszélés diskurzusának ilyen alakítása lényegében megszünteti a jelölés denotatív formáit, s helyette olyan világot revelál, amely lehetséges jelentések exemplifikált együttesének tekinthető*”. (60.) „*A reprezentációesztétikai örökséggel szemben Esterházy írásmódja olyan befogadásra tesz ajánlatot, amely az említett oppozíció megszüntetésével [írás és olvasás, beszéd és /puszta/ meghallgatás... alkotás és befogadás] nyitott és lezárhatatlan folyamattá változtatja a művel való beszélgetést. Megteremti tehát annak feltételeit, hogy a műalkotás ne az allegoretikus jelentésazonosítás, hanem a lehetséges jelentések találkozásának »színhelyévé« váljék.*” (257.) [256.] Azt mondhatnám, hogy e színhelynek a lehetetlen jelentésektől való megtisztítását tekinti a szerző a feladatának. Ezt mint előzetes eljárást el is fogadnám, de kérdésem: mikor lépnek színre a szereplők (a lehetséges jelentések exemplifikált együttese), mikor kezdődik a színjáték. Vagy: ha már jó alaposan belénk sulykolták, hogy milyen legyen a művel való beszélgetés (nyitott és lezárhatatlan), mikor kezdődik el a beszélgetés?

Ha az irodalomtudós csak a terepmegtisztításban érdekelt (ami elképzelhető), akkor inadekvát műfaj a szerzői monográfia. „*Esterházy műveiben olyan irodalom lépett a kanonizálódás útjára, amely az esztétikai jelentésképzés kiteljesítésének műveleteit nálunk szokatlan mértékben engedi át a recepciónak.*” (195.) Egy könyv Esterházy művéről, gondolom, recepció. Miért nem képez jelentést vagy miért nem gondol el lehetséges jelentéseket, s mutatja be azok játékát? Aki ezt nem teszi, bizonyos értelemben kivonja magát a hermeneutikus helyzetből, és az értelmező közösség fölött rögzíti a maga pozícióját.

A második nehézséget újra a korszakküszöb fogalmában látom, ezúttal más szempontból, mint az előbb. Ehhez először hadd kommentáljak két összefüggő idézetet – az idézetről.

„*Ha abból indulunk ki, hogy a kései modernség korszakküszöbe előtt a nyelv citációs megnyilatkozásait legfeljebb a merész írói képzelet tekintette a beszéd természetes formájának, alighanem akkor is igazunk lehet, ha a két háború közti időszak irodalmában aztán már számos példája lesz az idézetes*

irodalmi beszédnek.” (185.) Alighanem nem. Ez ugyanis tévedés. Az *újszerű* derridai tétel, hogy *minden* szöveg létmódusza az idézet, nem feledtetheti el azt a kultúrtörténeti és kultúrfilozófiai igazságot (sőt valójában kapcsolatban is áll vele), hogy az idézet mint az ismétlés egyik eminens formája *mindig is* a kulturális koherencia egyik legfőbb szavatolója volt, és a nyelv „citációs” megnyilatkozásai mélyen beépültek a beszéd természetes formájába. „Talán nem járunk messze az igazságtól, ha az idézet természetes beszédként való irodalmi legitimitációjának feltételei közül kettőnek tulajdonítunk döntő jelentőséget. Az egyik annak az új nyelvszemléleti horizontnak a kialakulása lehetett, amely Humboldt tradícióvonalán először a wittgensteini beszédhermeneutikában teljesedett ki. A másik feltételt pedig bizonyára a szimbolizációs esztétizmus önelégült szövegiségének, a modernség ikonikus esztétikai tapasztalatiának kérdésessé válása hozta magával.” (Uo.) Talán messze járunk az igazságtól. Lásd – igazán csak taláalomra – a jelöletlen idézet *imitatió*ként való teljes legitimitását a középkor egész irodalmában, a protestáns levél- és emlékirat-irodalom természetes beszédbe szövődő biblikus idézetgazdagságát, a bizonyára önelégült szövegiségű Dosztojevszkij evangéliumi idézethálóját, Jókai és Mikszáth latin auctorokkal, népi szokásmondásokkal sűrűn teleszőtt gyakori idézetes irodalmi beszédét vagy Benjamin PASSAGENWERK-jének idézetekből és értelmezésekből összeálló „konstellációját”. Természetesen tudom, hogy Kulcsár Szabó Ernő egy sajátos idézőmódra *gondol* – noha nem azt mondja –, a nagyobb, összefüggő és nem is mindig autoritással bíró szövegidézetek, ha tetszik, nyelvhasználatok elmozdítására és kommentálatlan beépítésére a szövegbe, amelyek alkalmanként ki is terjeszkednek annak egészére. Arra az idézőmódra tehát, amelyet Jorge Luis Borges vetett fel és kezdeményezett egy elmés gondolatkísérleti novellájában, az (általán is) agyonidézett és kisértés talán túlértékelt PIERRE MÉNARD, A „DON QUIJOTE” SZERZŐJÉ-ben (1939), s amelynek egyik leggazdagabb bányája Esterházy Péter könyveiben található. Eljárás módja azonban, amely az idézet mint beszédforma kulturális létmódjának, elemi tényének ezt az újabb fejleményt mint az idézet beszédformává *válásának* és irodalmi *legitimitációjának* vadonatúj esemé-

nyét mutatja be, amelynek – *mint minden egyébként* – a linguistic turn és a modernség általólagos lezárulása a fő oka, azonkívül, hogy abszurd, rávilágít a korszakhatár-fogalom kritikátlan, erőszakos, avantgardista jellegű felfújására. *Eppur si muove* – ahogy Jókai mondotta volt egy regényének idézetes „paratextusában” (címében) –, de azért nem ennyire.

Általában ebben a korszakhatár-fogalomban megmarad a *historizmus*, mivel hiányzik magának a korszakküszöbnek a hermeneutikus reflexiója. Blumenberggel szólva nem reflektál a korszakfogalom korszakára. A szerző a modern lezárulásának és a posztmodern keletkezésének korszakhatárában valami olyan végső, metafizikai különbséget vél felfedezni, amelyet – már csak a korszakfogalmak hermeneutikus változására való tekintettel is – én teljességgel megalapozatlannak tartok. S ugyanakkor olyan harcias hevülettel védelmezi az újat és leplezi le a régít, amely viszont véleményem szerint megint csak összeegyeztethetetlen a posztmodern minimálfogalmával is.

Esterházy „*a korszakváltások előreható, nolanusi* aspektusát teljesíti be*”. (81.) De az előrehatóban vajon nem a visszaható az igazán érdekes? A posztmodern korszakmeghatározás jellegzetessége szinte azonnal elkezdődő önmegsemmisítése, a recepciók horizont meg-

* Kulcsár Szabó Ernő eddigi recepciójának legelősebb kritikai szólama a szerző közönségével való inadekvát viszonyával foglalkozott, nyelvhasználatának keresettségével és túlbonyolítottágával. E szerintem is alapos kifogás alkalmadtán olyan globális tudománykritikai mezben vagy politikai, illetve tudománypolitikai ráfogások kíséretében jelentkezett, amelyeket nem osztok. Magát a nyelvhasználat kérdését sem vizsgálom tüzetesen, de egy jegyzet erejéig nem állhatom meg, hogy egy – egyetlenegy – jelzőt, ezt a bizonyos *nolanusit* ne kommentáljam. Mint a lábjegyzetből tudható, a fogalom Hans Blumenberg ASPEKTE DER EPOCHENSCHWELLE: CUSANER UND NOLANER (1976) című könyvére utal. Ez valóban lábjegyzet-szaporító tudálékoskodás. A megadott helyen nincs használható információ a mondott aspektusról. Továbbá, noha nagy tisztelője vagyok Blumenbergnek, de azért könyve még nem tartozik a filozófiai irodalom olyatén közjávához, amelyre egyszerűen emlékeztető célból, magától értetődőleg lehetne utalni. Nem beszélve arról, hogy

változása révén. A modernitás egész korszakát – legalábbis a XVIII. század végétől – kísértő nagy ellentendenciákat, amelyeket antimodern moderneknek nevezünk, ma egyre inkább hajlamosak vagyunk „posztmodernként” felismerni, akár kritikai, akár affirmatív céllal. A nagy visszakeresések és felismerések arra vallanak, hogy a posztmodern fogalmában olyan jellemzőket gyűjtöttek össze, amelyek a modernitás polarizált mozgásterét kezdettől jellemezték. Az is előfordul, hogy a mainál magasabb szinten jellemezték: egyetértek például Márkus Györggyel, aki azt írta, hogy „az összes diskurzus-forma narrativizálására irányuló törekvést nyugodtan tekinthetjük mitizálásuk felhígított változatának”. Olyan, a posztmodernhez nem szükségképp hozzárendelhető jelenség, mint a „nyelvi fordulat” is felismerhetővé vált nemcsak Mallarménál és Nietzsche-nél, hanem a jénai romantikában is.

Említettem már, hogy nem kifogásolható, ha az irodalomtudós a korszakváltás jellegzetességeivel ruházza fel hősét (bár az adott esetben Tandori Dezső munkásságának feltűnő negligálása, az ő Esterházy-nál – meggyőződésem szerint – elemibb erejű áttörésének szem elől tévesztése több, mint hiba). A kérdés csak az, hogy milyen erősen rögzített a „szisztematikus irodalomtörténeti hely” (174.), vajon végső entitás-e, vagy maga is temporálisan elmozduló. Ha az előbbi – Kulcsár Szabó

Cusanus szülővárosa latinizált nevét vette föl, míg a nolai születésű Giordano Bruno nevének kiegészítése a *Nolanusszal* kevésbé ismert, önálló névvé tudomásom szerint sohasem vált formula. Blumenberg könyvének nyilvánvalóan nem is lehetne az a magyar címe, hogy Cusanus és Nolanus, hanem csakis a *cusai* és a *nolai*. Arisztotelészt a sztagirítának nevezni talán kissé mesterkélt, de hagyományos a magyar filozófiai irodalomban, Brunót a nolainak vagy éppenséggel Nolanusnak nevezni nem az. Nem beszélve továbbá arról, hogy a Blumenberg által javasolt kora újkori korszakküszöb (amely történetesen jó széles küszöb, több, mint egy évszázad) semmiképpen sem alkalmazható a „kései modern” és a „posztmodern” állítólagos korszakváltására, mert az utóbbi minden releváns jellemzése éppenséggel kiiktatja az „előreható” jelzőt és szinonimáit. Nem beszélve arról sem, hogy mi köze Cusanushoz és Brunóhoz a kései modern és posztmodern korszakküszöbének, mi köze Isten önkorlátozásával szemben Isten önteremtéséhez Esterházy Péternek.

Ernő szerint –, akkor a historizizmusnál kötünk ki. Magyarán: vajon nem *olvasható-e*, nem tapasztalható-e esztétikailag Balzac, vagy Gérard de Nerval SYLVIE-je (1853, amely egyébként tanulságos összevetésre adhatna alkalmat a FÜGGŐ-vel), vagy Flaubert, vagy Mikszáth akképpen, hogy „az én létmódjának történetiségét mint időbeliséget a szubjektum nyelvi konstituáltsága nyilvánítja meg. Ami azt jelenti, hogy az esztétikai tapasztalatban is rajta keresztül válik hozzáférhetővé”. (Uo.) (Nem kitalált esetek, ezeket az aktualizálásokat sok egyéb modern klasszikus mellett *végrehajtották*.)

A „hagyomány történéseiben való benneállás” (uo.) ugyanis retroaktív jellegű. A legáltalánosabb értelemben ez a retroaktivitás felelős minden régi műalkotás (és filozófia) hermeneutikus felnyithatóságáért, lehetséges aktualitásáért. De Roland Barthes-nak igaza van, ha megkülönbözteti – mint később a szöveg-szerkesztő programok – a csak olvasható, illetve az olvasásban újraírható (felülírható) művet, noha abban már talán nincs igaza, ha ezt a klasszikussal és nem klasszikussal azonosítja. Azt hiszem, noha tévedhetek, hogy az olvasásban való újraírás lehetősége a legszélesebb értelemben vett modernitás kiváltsága. Tulajdonképpen ez az újraírás vagy más-képp fogalmazva a recepciók horizont változása az, ami nem engedi megmerevedni a korszakhatárokat.

Harmadik kifogásom, mint az várható, a műalkotások *világra vonatkoztatottságának* gyanú alá helyezése. Kulcsár Szabó Ernő gyakran él ilyen – számára egymást kizáró s szinte a Jó és a Rossz tulajdonságait magára öltő – ellentétekkel: *textualitás* ↔ *valóságanalóg építkezés*; *areferencialitás* ↔ *referencialitás*; *a szövegek által* ↔ *a valóság által való „megelőzöttség”*; *nyelv és elbeszélés* ↔ *világ és elbeszélés horizontja*; *a beszélés teljességének* ↔ *a világ reprezentációs teljességének esztétikai formája*; *a műalkotás eredete mint a nyelv összjátéka* ↔ *mint a valóság világszerű realitása*. Egyszerűen formálisan jelzett ellenvetésem ezekkel az együtt elgondolt és egymással kicserélhetőnek tekintett antinómiákkal szemben az, hogy egy bizonyos határig értelmesebb és az ellentétek felállíthatók, egy másik és fontosabb értelemben azonban az ellentétek nem értelmesebbek és nem állíthatók fel. Ez a megkülönböztetés hiányzik a szerző

okfejtéséből, és ennek kárhozatos következményei vannak.

Ezek az ellentétek szorosan összefüggenek a két előbbi kritikai megfontolással. Egyrészt nyilvánvalóan a korszakküszöb előtti és utáni oldalt képviselik; az öntudatlan historista megszállottság szerint tehát előbb nem lehetett így, utóbb nem lehetett amúgy írni és befogadni. Másrészt az irodalmi műalkotásnak a korszakküszöb utáni korszerű jelentésgömbjével állnak kapcsolatban, mint kívánatos vagy elutasítandó jelentésképző eljárások. Kulcsár Szabó Ernő fogalomhasználata itt ugyan pontatlan és következetlen, egyszer arról beszél, hogy a szöveg *nem* rendelkezik a jelentés belső attribútumaival (33.), máskor éppen *jelentésszűkítésben* kárhoztatja „a külső világjelölés ismérveinek” (38.) való alávetést (amelynek ilyen módon a jelentés belső attribútumait kellett megtámadnia), megint máskor pedig az epikai jelentésközpont modern és posztmodern feltételrendszerét említi (168.). Ezek a következtetések persze nem véletlenek, hiszen arról van szó, hogy a szerző ingadozik a szöveg által előírt vagy a befogadó által létrehozott jelentéstulajdonítás prioritása között. Mégis, egy bizonyos határig csak látszólagosak és összerendezhetők – azon túl viszont nem. És éppen ezekről a határokról van szó. *Est modus in rebus, sunt certi denique fines (Van mértéke a dolgoknak, s a határok is állnak)*, ahogy Horác mondotta volt.

Az író által szándékolt jelentés minimalizálása és a befogadó számára pluralizált jelentéstartományok megnyitása, az életvilágból származó tapasztalatok közvetlen referenciájának csökkentése és a műalkotás belső referenciális vonatkozásainak növelése *mint irodalmi stílusirány* kritikai leírásában hasznosítani lehet a valóság és a nyelv, a világ és a beszéd, a világra (valóságra) vonatkoztatottság (referencialitás) és nem vonatkoztatottság (areferencialitás) stb., *ideiglenes* ellentétbe állítását. Ezek azonban mindkét oldalról metafizikai képződményekké kövülnek, ha valaki valóban azt hiszi, hogy a nyelv nem valóság (és megfordítva), a nyelvjáték nem világszerű, a „*diskurzív szubjektumok*” nem „*a szocietás szubjektumai*” (179.), és a nyelvhasználatok, nyelvjátékok sokféleségének elfogadása levette a napirendről az *igazság* keresésének nyelv és valóság összehangolásában megvalósuló (soha be nem végezhető) programját.

Továbbá az irodalmi művek jelentéspluralitásának és jelentésváltozásának is megvannak a maga határai (ezt úgy fejeznék ki, hogy változnak, de nem változnak meg): koherenciájuk felbomlasztásának végső határa magának a kultúrának a koherenciája, amelyben még fölismerhető, hogy esztétikai jellegű tevékenységről van szó. Rövidre fogva: csak az Úristen szavatolhatja a művek egyértelműségét, a kultúra viszont szavatolja azt a beszélgetéshez szükséges és elegendő feltételt, hogy *ugyanarról* beszélünk.

Kulcsár Szabó Ernő rendkívüli erőfeszítéseket tesz, hogy a műalkotást megszabadítsa minden külső, referenciális, „*valóságanalóg*” vonatkozástól. Ez az erőfeszítés két szinten bírálható.

Az első stílusirányának abszolutizálása. Az olvasót, aki ismételtén abba az epozsi jelzőbe botlik, hogy a modern műalkotás *önelégtűt*, némi ingerültségre készíti, hogy a posztmodern apológétája semmi veszteséget nem észlel, és nincs kettős könyvelése. Ha úgy kell lennie, hogy a korszakküszöböt nem lépheti át az elbeszélés művészetében a narratíva és a karakter, legalább könnyet ejthetne érte. Hiszen akadnak olyan önonozos, jelentéssel, értékrenddel és világgéppel fölszerelt történetek és alakok, amelyek ma is hatást gyakorolnak ránk. Van valami avittas abban az avantgardista gesztusban, amely letörli a múlt tábláját.

Második kritikai megjegyzésem a „*valóság*”, a referencialitás paranoid kigyomlálására vonatkozik, stílusirányán belül. Esterházy munkásságának jelentős része – mindaz, ami „*felismerhetően térségi*” benne –, a kertészet áldozatául esik. A PÁPAI VIZEKEN NE KALÓZKODJ! (1977) például a következő módon: „*Az önazonosságot referencializáló szándéknak mindenekelőtt az a két – felismerhetően – térségi összefüggés játszik a kezére, hogy az adott körülmények között itt »nem pincérek kellettek, hanem kiszolgáló személyzet« (FÜ, SÁR), illetve, hogy: »A vendég olyan, amilyen. A pálya göröngyös, a labdatők, a bírók csalnak« (AZ ESEMÉNYEK ITT ÚGY ÁLLNAK AZ IDŐBEN). A beszédaktusok elmélete értelmében mindkét kijelentés olyan asszerciónak* minősül, amelyik – mint a dolgok igaz-hamis logi-*

* Határozott, erős állításnak valami valóságos, de nem szükségszerű voltáról – John Rogers Searle.

kához igazított elrendezésének cselekvése – a szót a világra irányító beszéd jellemzőivel írható le. Ha nem szükséges is őket mindjárt tényszerű megállapításokként értelmeznünk, mégis tartalmazzanak értékjellegű azonosítást. Vagyis megteremtik annak lehetőségét, hogy az esztétikai közlést elsősorban a külső világjelölés ismérveinek vessük alá, s a rá vonatkozó igazságkijelentések szabályai szerint értsük meg. E jelentésszűkítő eljárásnak tudható be többek között, hogy egy értékszociológiai vizsgálat konkrét, sőt allegoritikus megfeleltetését is megadhatta a cím (látszólagos) sokértelműségének. A kisémberek egzisztenciájának világában, írja Veres András, »különösen veszélyes a politika és a világnézet területe: [...] Atvűt értelemben az elbeszélés címe is erre utal: pápai vízekben ne kalózkodj – azaz tekinzd tabunak (ha tetszik: szentségnek) a hatalmi viszonyokat.« (38. k.) Ennél is figyelemre méltóbb (azt mondanám, hihetetlen korlátozás, amelynek sehol nem találok az ellentétét) a FUHAROSOK és a DAISY elutasításának argumentuma: „Bár a FUHAROSOK – mint az erő és az igazság immanens egyeztetetlenségének példázata – annak a Pascalnak a személyiségképét igentli, aki a változásban ismerte fel az én állandóságát, az identitás kérdését azonban a védtelenség beavatási rituáléján keresztül is inkább megerősíti, mintsem kiszolgáltatná a mássá válás eseményének. A DAISY szatírájátka viszont – a transzvesztita »öntükrözés« viszonylagosságán keresztül – magában az átváltozásban, az én-konstrukciók felcserélhetőségében tárja fel az identitás lehetetlenségét. Látnunk kell azonban, hogy mindkét történet az alávetettség körülményei között formálja meg a maga – ily módon kényszerű – alternatíváját. Azaz, egyik szélső változat sem hozható összefüggésbe a szubjektum elvi, nyelvkritikai eredetű feloldódásának posztmodern tapasztalatával.” (177.)

Azt kellene hinnünk – a Pascal-értelmezés mélységeit nem bolygatva –, hogy ha olyan elementáris emberi tapasztalat, mint az *alávetettség*, és az ebből következő *szenvedés* nem egyeztethető össze a posztmodern tapasztalattal, és irodalmi felidézése (nyilván, mint valami a világban meglévő reprezentációja) tiltás alatt áll, akkor ebből a *posztmodern univerzalizmus* bizonyos korlátozásának kellene következnie. Vagy legalábbis az új irodalomfogalom hasznának feltárása, amely megvilágítaná, hogy miért kell ily gyökeresen megválnunk az irodalomfogalom egy jelentős hagyományától (amelynek befogadását az anamnézissel, a katarzissal és a terápiával jel-

lemezném), holott az ilyen irodalom gyakorlata és szükséglete (Esterházy működésében és hatásában is) minden jel szerint eleven. Ám ezen afirmatív feladat helyett újra csak a *megfelelés* kritikai szempontja hallatik: nem „hozható összefüggésbe a szubjektum elvi, nyelvkritikai eredetű feloldódásának posztmodern tapasztalatával”.

Ebből következik *negyedik* és utolsó saját kifogásom. Engem az az ideológikus harc, amelyet Kulcsár Szabó Ernő Esterházy munkásságán belül a „világra vonatkoztatottság”, a referencialitás ellen és az areferencialitás mellett vív (más összefüggések feltárására olyan idézeteket választottam a monográfiámból, amelyek ezt a harcot is megmutatják), arról győződtem meg, hogy Esterházy írói jelentőségének egyik legfőbb forrása a kettő – a világra vonatkoztatottság és ön maga nyelvi terére vonatkoztatottság, jelölő nyelv és „létesítő” nyelv, világfelismertetés és világteremtés – hermeneutikus feszültségben való *fenntartása* és *egyensúlyozása*. Kulcsár Szabó Ernőnek szinte sehol sem sikerül kiiktatnia az előbbi, s mindenütt – meg kell adni, becsületesen – problémaként száll szembe vele. Igaz, ahol ez a kiiktatás sikerül, ott a következő burkolt vádat fogalmazza meg: „Az elmulasztott lehetőség miatt ma már alighanem megítélhetetlen, milyen irányt vett volna Esterházy epikája, ha A PRÓZA ISZKOLÁSA-val veszi kezdetét könyveinek külföldi fogadtatástörténete. Vagy ha legalább a szűkebb szakmai környezetben akadt volna olyan megbízható világirodalmi tájékozódású pályatárs – író vagy kritikus –, aki a kézirat önálló publikálására ösztönözte volna A PRÓZA ISZKOLÁSA *experimentális poétikája* láttán *elbizonytalanodó író*t.” (195.)

Ami Esterházy eddigi utolsó korszakát illeti, bizonyos érdemet látok abban, hogy a szerző – ha rossz érvekkel is, de – artikulálta azt a kritikai csalódást, amely meglehetősen általánosnak mondható Esterházy a BEVEZETÉS... utáni teljesítményével kapcsolatban, s amelyet más értelmezők – beleértve magamat is – legtöbbször csak hallgatással vagy alkalmi és nem átfogó kritikával fejeztek ki. Az érv természetesen a referencialitás visszatérése, noha az sohasem volt távol. Valójában referencialitás és areferencialitás kecses egyensúlya bomlott meg (amelynek magának is erős, „*térségi*” referencialis *okai* voltak, noha persze nem ezek *okozták* a jelentős esztétikai

eredményt), és egyelőre nem látjuk az új egyensúly vagy más irány körvonalait.

A BEVEZETÉS A SZÉPIRODALOMBA olvasásakor meglepődve észleltem, és nem normatív elégtétellel, hanem fenomenológiai leírás céljával állítottam, hogy Esterházy „*saját világát világtükörré akarja változtatni*”. Fatális és komikus szerkesztői tévedés eredményeképpen most ez a mondat Kulcsár Szabó Ernő könyvének címdalán olvasható, ahol a sorozat szokása szerint a szerző neve és a könyv címe mellett egy jellemző szentencia is áll. Igazolom, hogy Kulcsár Szabó Ernő ezt nem mondja, hanem idézi és elutasítja. Én meg nem tekintem feladatomnak egy tíz évvel ezelőtti írásom védelmezését ebben a kritikában. Az vagy megvédi saját magát, vagy joggal tűnik el a süllyesztőben.

Ugyanakkor azt sem állítom, hogy Esterházy kiterjedt és érdekes kritikai recepciójával nem lett volna érdemes fölvenni a beszélgetés fonalát. De Kulcsár Szabó Ernő – a helyett, hogy explikálná – kurta és furcsa módon sorra-rendre lezárja ezeket a beszélgetéseket; elsősorban Balassa Péterrel, a könyv szerzőjének titkos fő ellenfelével, aztán a többi Esterházy-értelmezővel és velem is. De „*a beszélgetést, mely folyamatban van – mint Hans Georg Gadamer mondja –, nem lehet lezárni. Rossz hermeneutikus az, aki azt hiszi, hogy az övé lehet vagy az övé kell hogy legyen az utolsó szó*”.

Radnóti Sándor

A BÁBELI NYELVZAVAR ÉS EURÓPA EGYESÜLÉSE

Umberto Eco: Die Suche nach der vollkommenen Sprache

*Aus dem Italienischen von Burckhart Kroeber
Verlag C. H. Beck, München, zweite Aufl., 1994.
388 oldal, 48 DM*

1. Találtam egy könyvet! Új beszerzések között keresgéltem a gyönyörűen berendezett (és, köztudottan, súlyos anyagi gondokkal küszködő) Akadémiai Könyvtárban, amikor

rábukkantam Umberto Eco könyvére. (A mű eredeti címe: LA RICERCA DELLA LINGUA PERFETTA NELLA CULTURA EUROPEA, Laterza, Rom–Bari, 1993.) A drága könyv, amelyet, megvallom, örömmel kölcsönöztem ki és sietve elolvastam, Németország ajándéka az Akadémiai Könyvtárnak.

Mínthogy már öt év telt el azóta, hogy az eredeti mű és német fordítása megjelent, el kell ismernem, hogy nem valamilyen igazi könyvújdonságot ismertetek. Joggal föltehetem, hogy a nyelvtudomány, a szemiotika, az irodalomelmélet szakemberei már jól ismerik Ecónak ezt az „új” könyvét. Az Atlantisz Könyvkiadó is munkálkodik már a mű magyar változatának a kiadásán. Mégis, talán nem haszontalan ez a recenzió. Lehet, van olyan érdeklődő, aki – a magyar fordítás megjelenése előtt – már most szeretne megismerkedni Eco könyvével. (Az Akadémiai Könyvtárban megvan mind az olasz eredeti, mind a német fordítás.) Tény, hogy aki áttanulmányozza Eco könyvét, nem fog csalódní várákozásában.

2. A könyv két okból is figyelmet érdemel. Az egyik: az illusztris szerző személye, a másik: a könyv központi témája. – A magyar olvasóközönség előtt jól ismert Umberto Eco, a Bolognai Egyetem neves professzora, a „*nyitott mű*” (az „*opera aperta*”) koncepciójának egyik megalapozója, számos irodalomelméleti, szemiotikai mű (köztük a laikus számára is rendkívül élvezetes HAT SÉTA A FIKCIÓ ERDEJÉBEN) és több (részben megfilmesített) bestseller-regény, így A RÓZSA NEVE, A FOUCAULT-INGA szerzője.

Mi a könyv – rendkívül aktuális – központi témája? Egy európai, nemzetközi világnyelv kérdése. A szerző behatóan foglalkozik az egyesülőben lévő Európa egyik izgalmas problémájával, amely a kommunikáció kapcsán merül föl. Jelenleg két ellentétes tendencia egyszerre érvényesül Európában: a nyelvek egyre erőteljesebb differenciálódásának és a politikai, gazdasági integrálódásnak a folyamata. „*Bábeli nyelvzavar*” az egyik oldalon, *Európai Unió* a másikon! A két ellentétes trend összeütközésének, Eco szerint, az a következménye, hogy egyre sürgetőbbben jelentkezik a közös európai világnyelvre irányuló igény.

3. Eco könyve tizenhét fejezetből áll. Ezek a következők: 1. Ádámról a „*confusio linguarum*”-ig. 2. A kabalisztika pánszemantikája. 3. A tökéletes nyelv Danténál. 4. Raimundus Lullus ARS MAGNÁ-ja. 5. Az *egy* ősnyelv hipotézise és az anyanyelv. 5. Kabalizmus és lulizmus a modern kultúrában. 7. A képek mint tökéletes nyelv. 8. A mágikus nyelv. 9. A poligráfiák. 10. Az a priori filozófiai nyelvek. 11. Georges Dalgarno. 12. John Wilkins. 13. Francis Lodwick. 14. Leibniztől az ENCIKLOPÉDIÁ-ig. 15. A filozófiai nyelvek a felvilágosodástól napjainkig. 16. A nemzetközi kiegészítő nyelvek. 17. Konklúziók.

Az ismertetés adott keretei miatt a könyv gazdag repertoárjából csupán az európai világnyelvre vonatkozó gondolatokat igyekszem részletesebben bemutatni. De az olvasó, természetesen – érdeklődésétől függően – számos más érdekes témát is talál a könyvben. Hadd villantsak föl néhányat ezek közül.

A BIBLIA szerint az egyetlen ősnyelv helyébe lépő soknyelvűség (a „bábeli nyelvzavar”) az emberi gőg büntetése volt. De vajon nem kell-e a soknyelvűséget valamilyen pozitívumnak is tekinteni? Eco szerint igen. Lehetne-e a soknyelvűség valami pusztán negatívum Európa szempontjából, amikor Európa – mint kulturális régió – éppen annak következtében jött létre, hogy a soknyelvűség fölváltotta a latin nyelv egyeduralmát? – Érdekesekek például az azzal kapcsolatos fejtegetései, hogy lehetséges-e egyáltalában egy „tökéletes” verbális nyelv? Az emberiségnek ez is egyik ősi álma! – Vajon nem lehetnek-e maguk a dolgok alkalmasak arra, hogy tökéletes nyelvként működjének? Ez a gondolat például már Szent Ágostonnál megtalálható. („*A világ mint Isten ujjával megírt könyv!*”) Erről Swift is említést tesz a GULLIVER UTAZÁSÁIBAN. Ironikusan megjegyzi, hogy a tudósnak, aki dolgok segítségével igyekeznék kifejezni a gondolatait, olykor nagyon nagy zsákot kellene cipelnie a hátán (illetve ilyen zsákokat cipelnének a szolgálói), olyat, amelyben minden dolog benne van, ami a kommunikációjához szükséges.

Izgalmasak Ecónak például az azzal kapcsolatos fejtegetései is, hogy milyen nyelven tudnánk érintkezni más égitestek értelmes lényeivel. (Hans A. Freudenthal, 314. o.)

Valóban csak kiragadott érdekesség Eco

könyvéből az *aymara* nyelvre vonatkozó fejtegetése. Az *aymara* (Bolivia, Peru) eltér minden ismert nyelvtől, mert nem az „igaz” és a „hamis” fogalmaival operáló kétértékű logikára támaszkodik, hanem egy háromértékű logikára. Eco szerint az *aymara* – a kifejezőerőt tekintve – maga a „tökéletes nyelv”!

Vagy egy másik „apróság”: valóban újszerű (és – egyben – meggyőző), amikor Eco a külföldön tartózkodó turistát úgy mutatja be, mint „kisebbséget” a „bennszülött többség” körében. Ez a kisebbség és ez a többség egyaránt örülne egy olyan világnyelvnek, amelyen meg tudnák érteni egymást.

De hadd fejezzem be ezt a valóban nagyon ötletszerű mustrát néhány, Eco által tárgyalt, fordítási problémával. Ezek joggal tarthatnak igényt a regény- és versfordítások teoretikusainak érdeklődésére. Foglalkozik egy fordítási rejtéllyel, amely már Wilhelm Humboldt figyelmét is fölkeltette. Ha két nyelv kifejezései sohasem teljesen azonos jelentésűek, nem tökéletes szinonimák (és, úgy tűnik, ez a helyzet), akkor a pontos fordítás – lehetetlen (pedig a tények bizonyítják: nem az!). – Más. Amikor a fordító egy *A* nyelv valamelyik kifejezését fölcseréli egy *B* nyelv, az ún. célnyelv, megfelelő kifejezésével, akkor a szinonima kikereséséhez szüksége van egy harmadik, *C* nyelvre, egy „*tertium comparationis*”-ra, amelynek alapján választani tud a kínálkozó kifejezések közül. De van-e egyáltalában egy ilyen harmadik nyelv? És ha van, akkor melyik az? – Úgy vélem, van valami paradoxon a fordítások körében! Ténylegesen *vannak* (szerencsére) jó vers- és regényfordítások. De a teoretikusok nem találnak magyarázatot arra, miként lehetséges ez. Ismeretesekek Jacobson szavai: „*Nincs fordítás veszteség nélkül!*” De a versfordítások tekintetében még ennél is pesszimistább nézetet sugall Robert Frost meghatározása a költészetről: „*Poetry is what is lost in translation*” („*A költészet az, ami elvész a fordításban*”). – Nos, ennyit kedvcsinálnék, de – ismétlem – a könyv bőven kínál sok más izgalmas témát is.

4. Áttérve az európai világnyelvre, Eco úgy látja, hogy az Európai Unióban is meg kell őrizni a nemzeti nyelveket (az anyanyelveket), azok sokszínűségét (egyetértek!), de szükség van egy „*kiegészítő világnyelvre*” is,

amely Európa-szerte megkönnyítené az államok, a nemzetek és az egyének érintkezését. Szó sincs tehát arról, hogy elképzelése szerint egy világnyelv kiszorítaná Európában a nemzeti nyelveket! Az adott anyanyelv és egy nemzetközi nyelv párhuzamos használatára gondol, egyfajta kétnyelvűségre. (Megjegyzem: kisebbség esetében ez háromnyelvűség lenne.) A családban, a munkahelyen, a társas érintkezésben, a napi életben ki-ki az anyanyelvét használná, de rendelkezésre állna egy olyan közös nyelv is, amelyen ország- és nyelvhatároktól függetlenül kommunikálni lehetne az államok és a nemzetek közötti politikai, gazdasági, tudományos, kulturális, turisztikai stb. érintkezés során.

Meggyőzőnek tűnik, hogy valóban szükség van egy ilyen világnyelvre. De melyik nyelv legyen az? Eco szerint egy mesterséges nyelv, mégpedig az *eszperantó*. Egyetért Couturat és Léau (1903) ama nézetével, hogy nem lehet európai világnyelv sem egy már létező, élő nyelv, sem egy holt nyelv, így a latin. Minthogy Eco ilyen kitéüntetett szerepet szán az eszperantónak, vessünk (könyve alapján) egy pillantást a múlt század végén megjelenő (olykor szinte burjánzó) mesterséges nyelvek keletkezésére.

5. A sort a *volapük* nyitotta meg (1879). Megalkotója Johann Martin Schleyer. A volapüknek hamarosan sok híve akadt, de rövidesen számos új mesterséges nyelv sarjadt ki belőle, Eco szerint: „*bábelizálódott*”. A neofiták lelkesedése megsemmisítette magát a volapüköt. Hamvaiból tucatnyi új nyelv született, így például a *Langue Universelle* (Menet, 1885) vagy a *bopal* (de Max, 1887). – A mesterséges nyelvek esetében jól ismert paradoxon ez: vagy elterjed, akkor számos új nyelvre esik szét („*bábelizálódik*”), vagy megőrzi az egységét, de (mert) nem terjed el.

Az eszperantó, amely 1887-ben keletkezett, sokkal sikeresebb volt, mint elődei. Megalkotója Lajzer Ludwig Zamenhof lengyel orvos, aki – mint az új nyelvről írt könyvének a szerzője – a „*Doktor Esperanto*” (= a *Reménykedő Doktor*) álnevet használta. Innen az új nyelv elnevezése. Zamenhof zsidó családból származott. A család a litván határ közelében fekvő Białystok vidékén élt. Ez a terület a Lengyel Királysághoz tartozott, de az orosz

cár uralma alatt állt. Zamenhof több különböző nép és nyelv zűrzavarában nőtt föl, egy olyan régióban, amelyet a nacionalizmus és a gyakori antiszemita megmozdulások jellemeztek. Eco joggal állapítja meg, hogy az eszperantó – mint „reménybeli” univerzális nyelv – annak az üldözésnek az eredményeként jött létre, amellyel a cári kormány az ottani zsidó értelmiséget sújtotta. – Egyébként a cári Oroszországban száműzetés járt az eszperantó használatáért (már csak azért is, mert – a pacifizmusa miatt *persona non grata* vált – Tolsztoj támogatta az eszperantista mozgalmat).

Az eszperantó gyorsan terjedt. Olyan kiválóságok emeltek szót mellette, mint a matematikus Giuseppe Peano, a filozófus Bertrand Russell, a logikus Rudolf Carnap. Az utóbbi lelkes szavakkal méltatta az új nyelv hajlékonyságát és egyszerű nyelvtanát. Ismeretes az Antoine Meillet-től eredő lapidáris megállapítás az eszperantó létjogosultsága körüli szenvedélyes vitákról: „*Toute discussion théorique est vaine: l'Esperanto fonctionne*” („*Minden elméleti vita fölösleges: az eszperantó működik*”). Már 1918-ban több százra rúgott az eszperantó folyóiratok száma. Nemcsak a világirodalom számos remekét fordították le erre a nyelvre (a BIBLIÁ-tól az Andersen-meséig), hanem saját, eredeti irodalma is van. Bár az eszperantóból is kiszakadt egy új mesterséges nyelv, az *ido*, az eszperantisták többsége híven kitartott a nyelv ama „kemény magja” mellett, amelyet Zamenhof a FONDAMENTO DE ESPERANTO (1905) című könyvében írt le. Az eszperantót tehát nem érte utol a mesterséges nyelvek ismert sorsa: nem falták föl a saját gyermekei.

De az eszperantónak sok ellenfele is támadt. Súlyos ellenvetéseket tettek vele – mint univerzális nyelvvél – szemben. A legismertebb közülük Destutt de Tracytól ered, aki szerint egy univerzális világnyelv éppoly lehetetlen, mint a *perpetuum mobile*, mert ha mindenki megállapodna a Földön abban, hogy ettől kezdve ugyanazon a nyelven fog beszélni, ez a kiválasztott nyelv – a pusztán használat folytán – rövidesen számtalan nyelvjárássá bomlana szét. (ÉLÉMENTS D'IDÉOLOGIE, II. 6., 569. o.) Ezt az ellenvetést – szándéka ellenére – maga Eco is megerősítette, amikor a portugál – mint dél-amerikai

világnyelv – kapcsán megemlíti: a portugáliek portugál és a braziliai portugál már annyira eltávolodott egymástól, hogy más portugál könyvfordítást kell készíteni Lisszabon és mást Rio de Janeiro részére. De Eco szerint, ha az eszperantó valóban csak kisegítő világnyelv marad, akkor kisebb a veszélye a differenciálódásának.

6. De térjünk át a mára! Milyen esélyei vannak napjainkban egy európai kisegítő világnyelv elterjedésének? E tekintetben Eco optimista, túlzottan is az. Szerinte az emberek széles körben és gyorsan meg tudnának tanulni egy ilyen világnyelvet, hiszen például sok albán és sok tunéziai könnyen megtanult olaszul pusztán azért, mert venni tudja az olasz tévéadókat. A tévé és a rádió segítségével gyorsan elterjedne egy kisegítő világnyelv. De ehhez arra is szükség lenne, hogy ezen a nyelven fogalmazzák meg például a nemzetközi szervezetek döntéseit, az árucikkek használati utasításait, a szoftveranyagokat, a légi irányítás utasításait stb.

Eco jól látja, hogy egy világnyelv sohasem terjedhetne el erre irányuló nemzetközi döntések és intézkedések nélkül. De a nemzetközi szervezetek működőképessége és hatékonysága tekintetében joggal pesszimista. A „napjainkban” (könyvét 1990 és 1993 között írta) létező világgözösséget alkalmatlannak tartja arra, hogy az „*begyógyítsa a Babel okozta sebeket*”, hiszen ez a szervezet még egy globális ökológiai katasztrófa elhárításához szükséges intézkedéseket sem képes megtenni.

Úgy látja, hogy két korszak határán élünk. Az egyik mintegy négyszáz éven át tartott. Ez volt a nemzetállamok kialakulásának és virágzásának korszaka. Ennek lényeges eleme volt a többségi nemzeti nyelv kizárólagosságának a biztosítása a kisebbségi nyelvek rovására. Az utóbbiakat gyakran elnyomták, és (ahogyan Eco fogalmaz) a „*lemetszett nyelvek*” szintjére degradálták. Ma ezek a tendenciák megfordultak. Olyan új korszak vette kezdetét, amelyben megnyílnak a határok, eltűnnek a vámsorompók, az általános hadkötelezettségen alapuló nemzeti hadseregeket föl váltják a nemzetek fölötti hadseregek, kezdik tisztelni a kisebbségi nyelveket. A Szovjetunió fölbomlásával megerősödött az a fölfogás, amely a soknyelvűséget nem valamilyen sze-

rencsétlenségnek tekinti, hanem a nemzeti identitást kifejező, alapvető politikai jognak. A „*bábeli nyelvzavarról*” korábban kizárólag csak negatív előjellel beszéltek, ma azt pozitívumként kezelik. Az európai egyesülés folyamata összekapcsolódott a nemzeti nyelvek sokfélesége iránti jog elismerésével, akkor is, ha Európa közel-keleti régióiban még kísért a „*L'État c'est la langue*” téveszméje. (Noël-Antoine Pluche volt az, aki így alakította át XIV. Lajos ismert szavait.) Szerinte az Európai Unió kommunikációs problémáit egy módon lehet megoldani: el kell fogadni egy közös európai érintkezési nyelvet. Úgy látja (bármenynyire paradoxonnak tűnik is ez), hogy éppen a nemzeti érzés lehet a motorja egy mesterséges nyelv világnyelvként való elfogadásának. Ez az erő hat az ellen, hogy az egyik nemzeti nyelv váljék világnyelvvé – a többi rovására.

7. E recenzió keretében szükségtelen a könyv erényeiről szólnom: azok önmagukért beszélnek. Nehéz eldönteni, mit értékeljen benne többre az olvasó. Az elénk tárt ismeretek gazdagságát vagy a következtetések logikáját és merészségét?

De Eco könyve számos ellenvetésre is alapot ad, és fölvet több megválaszolatlan kérdést. (Tudjuk, erre csak az igazán jó könyvek képesek.) – Eco kirekeszti vizsgálati köréből a nyelv (a nyelvek) keletkezésének oly sokat vitatott kérdését. De vajon lehet-e megalapozottan prognózist fölláttítani a nyelv jövőjére nézve anélkül, hogy állást foglalnánk a nyelv keletkezése tekintetében? – Bizonyára egyet kell érteni Ecoval abban, hogy Európa egyesülésével párhuzamosan szükség van egy közös nyelvre is. De kizártnak látszik, hogy ez a nyelv az eszperantó lenne. A politika nem fogja az eszperantót támogatni, márpedig (amint ezt Eco is jól tudja) politikai döntések és intézkedések nélkül nincs európai világnyelv. – Eco tárgyalási módja tudatosan Európa-centrikus. Am még kontinensünkön is figyelmen kívül hagyja Oroszországot, pedig Oroszországot még ebben a kérdésben sem lehet figyelmen kívül hagyni. – Európát délről és délkeletről arab (iszlám) országok övezik. Nem lehet túlbecsülni a velük folytatott kommunikáció jelentőségét. Melyik nyelv lehet erre alkalmas? Az eszperantó bizonyára nem. (Eco nem érinti ezt a kérdést.) – Lehet-e

egy világnyelv kérdését az Európai Unióra leszűkítve vizsgálni? Nincs-e ott, e kérdés mögött – kikerülhetetlenül – egy valóban globális világnyelv problémája, annak ellenére, hogy egy ilyen nyelv ma csak az utópiák körébe tartozik?

8. Eco fejtegetéseinek, úgy vélem, van egy szépséghibája. Könyve elején (33–37. o.) mércét keres annak megítéléséhez, hogy az egyes természetes és mesterséges nyelvek közül melyik a „jobb”, illetve melyik a „rosszabb”. Ezt a mércét Louis Hjelmslev szemiotikai modelljében (1943) véli fölfedezni. Hjelmslev különbséget tesz a nyelvek körében a *kifejezés* és a *tartalom* között. A kifejezések a hangok *kontinuumának* egy részéből épülnek föl. *Formájuk*: a fonológiai rendszer, a szókincs (a lexika) és a szintaktikai szabályok. Ezek segítségével lehet generálni olyan *szubsztanciákat*, amelyenek például a szavak. – A tartalom bázisa mindannak a *kontinuum*a, amit el lehet gondolni, ki lehet mondani. A tartalomnak is vannak *formái*. A tartalom *szubsztanciája* a kifejezés jelentése. Dióhéjban ez lenne az a modell, amelyet aztán Eco (ígérete szerint) több száz oldalon keresztül mint mércét használna a különböző nyelvek értékelésénél. A baj csak az, hogy a kifejtés során Eco tökéletesen megfelelkezik erről a „*mércéről*”, amely – általánossága miatt – eleve alkalmatlan arra, hogy betöltse egy ilyen mérce szerepét. Az itt vázolt modellt azért is hibásnak tartom, mert az – az említett két kategória mellett – nincs figyelemmel egy harmadikra is. Ez a jelek *jelöleteinek* (*deszignátumainak*), vagyis: a „*dolgoknak*” a síkja. Pedig egy nyelv nem „a jelentését jelenti” (?), hanem „*dolgokat*” jelöl. Izomorfia van egy nyelv és a valóság között.

Ez az észrevételem azonban nem változtat a lényegen, azon, hogy Eco könyve kiváló alkotás és – egyben – élvezetes olvasmány, amely méltán tarthat számat nemcsak a szakemberek, hanem a nagyközönség érdeklődésére is.

9. Eco könyve egy olyan, reprezentatív sorozatban jelent meg, amely több neves kiadó együttműködésének az eredménye. A számos nyelven kiadott sorozat német címe: EUROPA BAUEN, „*építeni Európát*”, az olasz változaté:

FARE L'EUROPA, „*megcsinálni Európát*”. Ezek a címek azt fejezik ki, hogy nem magától fog létrejönni az Egyesült Európa. Meg kell érte küzdeni! Európa egyesülését közös erőfeszítéssel meg kell valósítani! Ezt az alapgondolatot fejezi ki az az ELŐSZÓ is, amely ott található a sorozat minden egyes kötetének élén, és amely Jacques Le Goff főszerkesztőtől ered. Ezért – bármilyen jól hangzik a magyar változatban az EURÓPA SZÜLETÉSE sorozatcím – azt elhibáztottnak tartom. Nem fejezi ki Le Goff intencióit, azt az aktivitást, amelyet ő olyan fontosnak tart.

A sorozat kiadói olyan művek megjelentetésére vállalkoztak, amelyek tárgya összefügg a közös Európa építésének témájával. Így esett a választás Eco itt ismertett könyvére is. – Az Atlantisz Kiadó már több kötetet megjelentetett a sorozatból. Ilyenek például Leonardo Benevolo: A VÁROS EURÓPA TÖRTÉNETÉBEN (1994), Ulrich Im Hof: A FEVILÁGOSODÁS EURÓPÁBAN (1995), Michel Mollet du Jourdin: EURÓPA ÉS A TENGER (1996), Massimo Montanari: ÉHSÉG ÉS BŐSÉG (1996). Mindegyiket a gondos szerkesztés és a szép kiállítás jellemzi. Érdeklődéssel tekintünk Eco könyvének készülő magyar változata elé.

Solt Kornél

LENNI VAGY NEM LENNI?

Georges Minois: *Histoire du suicide*
Librairie Arthème Fayard, Paris, 1995 –
Georges Minois: *Geschichte des Selbstmords*
Artemis & Winkler, Düsseldorf und Zürich, 1996.
520 oldal

Az öngyilkosságok történetírása mint rész tudomány néhány évtizeddel ezelőtt valahogy úgy jött létre, mint az Egyesült Nemzetek Szövetsége. Létrehozásához összeszövetkezett – egyebek között – az orvos-, a pszichiátria- és a pszichológiai történet, a pszichiátria, a pszichohistória, a szociálpszichológia, a szuicidológia (ez utábbi maga is 1945 utáni születésű „interdiszciplináris diszciplína”), a történeti demográfia, a statisztika, a mentalitás-

történet, a jogtudomány és -történet, a vallás- és egyháztörténet, a teológia, az irodalomtörténet, a filozófia, az etika, a politológia. Alapokmányának megszövegezésében, nem is kétséges, a francia Annales-iskola hagyományai játszottak nehezen túlbecsülhető szerepet.

A világ könyvtárai ma sem őriznek beláthatatlan mennyiségű öngyilkosság-történeti könyvet; ennek a téma még mindig meglevő tabujellege mellett a módszertani nehézségek is okai. A szuicidológusok és a statisztikusok azon is vitakoznak, hogy valójában mekkora volt az öngyilkossági arány a legutóbbi években. Nemigen lehet például egészen pontosan tudni, mennyire valóságos és mennyire statisztikai műtermék a szuicidiumok számának 1989 utáni magyarországi csökkenése. Hogyan tudnánk hát eldönteni, kik és miért ölték meg magukat a korai antik Mezopotámiában, a középkori Németországban vagy a Kárpát-medence felé igyekvő ősmagyarok soraiban?!

A francia Minois óvatosan csak a késői antikvitásnál kezdi történeti áttekintését, s igazából a XVI–XVIII. századra összpontosít. Zonda Tamás pszichiáternek, az öngyilkosság-történetírás magyarországi úttörőjének eszmefuttatásai a törzsközösségi magyarokról az ÖNGYILKOS NÉP-E A MAGYAR? című könyvében azonban ismét egyszer illusztrálják azt a történettudományi közhelyet, hogy a historikusnak az adatszerűség szintjén annál egyszerűbb a dolga, minél későbbi, és annál bonyolultabb, minél régebbi korszakot vesz szemügyre.

Ezt a szabályt azonban rögvest módosítanunk kell. Az egyén öngyilkossága alapján mindig társadalomkritika, és azt sugallja, hogy ebben vagy abban a társadalomban, ezek vagy azok az emberek között nem érdemes, nem lehet tovább élni. A társadalmi elittek mindig kitűnően megértették ezt az összefüggést, ezért minősült a kommunista párt uralma alatt a Szovjetunióban, Kelet-Németországban, Romániában, de egy ideig Magyarországon is bizalmas, titkolt anyagnak az öngyilkossági statisztika.

De a makroközösségek a hallgatáson kívül más módon is igyekeztek elfojtani ingerültségüket az öngyilkosságok és az öngyilkosok miatt. A középkori, egyébként igen terjedelmes és természetesen mélyen keresztény szel-

lemiségű értekező és szépirodalom feltűnően keveset foglalkozott az önkezü halállal mint létező társadalmi jelenséggel. Ezért jutottak sokan arra a következtetésre, hogy a középkorban a szuicidium kifejezetten ritkán fordult elő. Minois (egyébként középf- és újkori vallás- és társadalomtörténész) leszámol ezzel a mítosszal. Ő az öngyilkosságok, az öngyilkossági gyakoriságok minden ingadozás mellett tartóssága, habár állandó formaváltozása mellett teszi le a garast. A források hozzáférhetőségére ez már egyáltalán nem áll, a középkor az öngyilkosságokat legalább annyira titkolta, mint az átlagos magyar familia valamelyik családtagjának alkoholizmusát.

Az öngyilkosság-történet paradoxonja, hogy míg a medicina (Ady Endre kifejezésével) „a meghívott halál”-t negatívumnak, kiküszöbölendő és kóros jelenségnek tekinti – éppen úgy, mint mondjuk az agyvérzést vagy a gyomorfekélyt –, az öngyilkosság jogáért vívott harc, sőt az öngyilkossággal történő foglalkozás a középkor és az újkor fordulóján az emberi nem felszabadulásának, öntudatra ébredésének, béklyói lerázásának autonómiája visszaszerzésének volt elmaradhatatlan kísérőjelensége. A középkor ugyanis nem pusztán az öngyilkosságot üldözte, hanem az öngyilkost vagy az öngyilkosjelöltet is. Nem ment ritkaságszámba a holttest felakasztása, jelképes „megkínzása”, végigvonszolása a helységen, örökségének elkobzása, az öngyilkos posztumusz beperelése, az egyházi temetés megtagadása. A VI. évszázadban a gyilkosságot még csupán pénzbüntetéssel sújtották, az öngyilkosságot viszont szigorúan üldözték. Júdásnak nemcsak Jézus elárulását, hanem öngyilkosságát is a szemére vetették. Az öngyilkosság kifejezés a különböző nyelvekben inkább negatív csengésű, hiszen a „gyilkosság” szó – bármilyen összetételben – alapvetően kellemetlen érzelmeket kelt. (Ezért használja szívesebben korunk elmeorvosai halálos kimenetel esetén a szuicidium, életben maradásakor a paraszuicidium szót.)

Bár Minois árnyalja az eddig ismert egysíkú képet, és cáfolja az öngyilkosság monolitikus középkori elítélésének legendáját (a Zrínyi kirohanása jellegű, nagyon elterjedt háborús akciók például mindig hőstettnek minősültek, nem pedig szuicidiumnak, amik a valóságban voltak; főleg nemeseknél és pa-

poknál kivételt tettek a valódi vagy ráfogott elmebajjal is, adott esetben titkolóztak, hazudtak stb.), nem kétséges, hogy a minden ízében a kereszténységtől áthatott és szemét az égre függesztő középkori európai mentalitás mélyen szégyenletesnek tartotta az önkészű halált. Pedig az ÓSZÖVETSÉG ezt még, az újkori, szívós harcok után létrejött közvélekedés pedig már nem tette. (Az ÚJSZÖVETSÉG az öngyilkossággal közvetlenül nem is foglalkozott, habár vaknak kellett lennie annak, aki nem látta: Jézus jeruzsálemi útja legalábbis minősíthető közvetett öngyilkosságnak is. A kereszténység megalapítója tudta, mi vár majd rá a városban.)

A depresszióra hajló Shakespeare, akihez a téma közel állt, mindig emberinek és sajnálatra vagy éppen csodálatra – de nem megvetésre – méltónak minősítette az öngyilkos vagy az öngyilkosságra hajló embert (például Hamletet, akinek híres monológja Minois könyvének mottója).

Mint annyi más területen, a reneszánsz idején a hagyományos keresztény öngyilkosság-felfogás megkérdőjelezésében is a gazdag antik irodalmi és történelmi örökség felelevenítése játszott a főszerepet. A teológia és a filozófia által skolasztikus módon lezártnak nyilvánított kérdést újra nyitottnak minősítették, Démoszthenész és Lucretia, Püthagorasz és Cato, Démokritosz és Brutus, Diogenész és Seneca immár majdhogynem hősként tűntek fel a könyvek hasábjain. Az elméletalkotók egyre több kivételt és mentéget találtak az öngyilkosságra. Vajon az örhelyén álló katonához hasonlítható-e az ember helyzete, akit csupán a mindenható hívhat vissza, mint a középkor vélte, vagy inkább egy ház bérlőjéhez, akinek joga van akármi-kor kiköltöznie? A fordulat mindenesetre hosszú időt vett igénybe, csak évszázadok múltán zárult le, és John Donne angol barokk költő (egyébként teológus és prédikátor) is még csak efféle samizdatban, másolatokban merre terjeszteni forradalmian új nézeteket hirdető BIOTHANATOS-át.

Shakespeare ötvenkét öngyilkost vonultatott fel a darabjaiban, és szó sincs arról, hogy a néző Romeót vagy Júliát, Othellót vagy Cassiust, Antoniust vagy Cleopatrát ellen-szenves figuraként élné meg. (Macbethet igen, de nem ezért.) A shakespeare-i öngyil-

kosságok elemzése amúgy is kimeríthetetlen; Minois mélyen jellemzőnek tartja, hogy a melankolikus Hamlet királyfi (és maga a stratfordi színműíró), aki oly sokat beszél és foglalkozik az önkészű halál lehetőségével, végül mégsem saját maga vet véget életének. Nem nélkülözi a jelképesességet, hogy a világirodalom minden bizonnyal legismertebb szövegének tárgya éppen a szuicidium.

Ez is az öngyilkosság-történet egyik paradoxonja: a szuicidiumelmélet néhány óriása – így Montaigne, Francis Bacon vagy John Donne – betegségben, ágyban, párnák közt halt meg, és maga soha nem próbálkozott öngyilkossággal. A pszichiáterek között elég sok öngyilkos akad (ők vezetik az orvosok listáját), de az öngyilkosság-kutatók között az erre is figyelmes szakma tapasztalatai szerint ritkaságszámba megy a szuicidium. Talán innen is ered az a makacs tévhít – ami a mindennapok szintjén biztosan nem igaz –, hogy aki beszél az öngyilkosságról, az soha nem lesz öngyilkos. De nem kétséges, hogy némelyek, akik az öngyilkosság témájáról értekeznek, ezzel mintegy feldolgozzák és szublimálják saját szuicidiumhajlamukat.

Minois átfogó tájékozottság birtokában – habár itt-ott némileg egyhangúan, idézetekkel barokkosan túlsúlyoltan és túlságosan francia- és angolközpontúan – vázolja fel az öngyilkossággal kapcsolatos nézetek sok évszázados változását. Más országokat csupán ritkán említ meg, Németországra igazán csak Goethe WERTHER-regénye kapcsán kerít sort. Bár Magyarország a múlt század közepe óta „öngyilkosság-nagyhatalom”, Minois könyvében még egy mondat, egy szó erejéig sincs magyar vonatkozás. Általános történelemszemponttal talán valamennyire túlértékeli a szociális környezet és lebecsüli a körlelektani állapotok szerepét. Egyik-másik eseteírását olvasva az orvosi tájékozottságú olvasó szinte felkiált: hiszen ennél vagy annál az embernél nyugodtan felállíthatnánk az életkörülményektől minden bizonnyal színezett, de nem általuk okozott úgynevezett endogén depresszió diagnózisát!

Az az orvostörténeti folyamat, amelynek során a sátánt, ezt az öngyilkosságra kísérő gonosz hatalmat felváltja előbb a melankólia (vagyis a depresszió), majd a XX. században a pszichoanalitikus magába vetített

szigorú felettes én (és a biológiai pszichiátriában a szerotoninanyagcsere-zavar) elmélete, szerepel, hogyne szerepelne Minois-nál, de nem jut, nem juthat kellő hangsúllyal érvényre. Az öngyilkosság medicinizálódásának folyamata a könyvben némileg a háttérbe szorul.

Minois könyvének egyértelmű, bár a XX. századi felfogás tükrében némileg meglepő tanulsága, hogy az öngyilkosság történetileg nem a pszichiátria tulajdona, hanem – ha már választani lehet – inkább a filozófiáé. Talán ezért váratott magára olyan sokáig (jелеsül Émile Durkheim felléptéig) az öngyilkosság tudományos járványtana, tovább, mint más pszichés vagy testi betegségeké.

Minois kitűnő annak leírásában, hogy miként szekularizálódik és válik banálissá az öngyilkosság. Az állandóság és a változás kölcsönhatását szemlélteti, hogy a fő irányzatok évszázadokat átívelő szívóssága mellett minden kor a maga képére és hasonlatosságára teremti meg a maga öngyilkosságait. Manapság ritkaságszámba megy például a vallásosan színezett melankólia, néhány évszázada még a depresszió mindennapjaihoz tartozott. Állandó jelenség maradt viszont, hogy az öngyilkossággal megértően foglalkozókat felbujtókként, a szuicidiumot dicsőítőkként bélyegezték meg, és Ibsentől a materializmusig, a moziktól az ateizmusig sokakat és sokféle intézményt tettek felelőssé az öngyilkosságok terjedéséért.

A francia történéssz határozottan cáfolja a historiográfiai tételt, hogy ha egy korszakban keveset beszélnek az öngyilkosságról, akkor az a szuicidium ritkaságának jele, ha pedig élénkebbé válik a diskurzus – mint a XVII–XVIII. századi Angliában –, akkor gyakoribbá válására következtethetünk. Egy időben az öngyilkosság szinte második angolkórnak minősült, pedig (ahogy Minois rámutat) csupán arról volt szó, hogy az angol közvélemény, a frissen kivirágzó sajtó és a fellendülő könyvkiadás jobban érdeklődött a téma iránt, mint az európai kontinens. Ez már Voltaire-nek is feltűnt, aki a szuicidiumok kap-

csán is szembeállította a brit szabadságot a francia újságok cenzúrájával. Párhuzamosan az egyre gyakoribbá váló írni-olvasni tudással, új tömegműfaj jelenik meg, amelyet a hírlapok nem restellnek kihasználni: a búcsúlevél. Akkor kezdődött a folyamat, amely Rudolf trónörökös és Marilyn Monroe, József Attila és Latinovits Zoltán a tömegtájékoztásban részletesen, visszataszítóan taglalt haláláig vezetett.

Anglián kívül az 1600-as évek inkább az öngyilkosságot ellenforradalmának minősülnek, a vallás, az erkölcs és a jog a Tekintély, a Hagyomány, a Rend és a Hit nevében mind a katolikus, mind pedig a protestáns oldalon visszatért az évszázadokon át hirdetett tradicionális keresztény felfogáshoz. A felvilágosodás és a modern filozófiai és orvostudományi racionalizmus – ha nem is a régi, az öngyilkosságot elítélő és istentelennek minősítő nézetek makacs továbbélése nélkül – a reneszánsz úttörése után a modernitás végleges (?) fordulatának korszaka. Bizonyos kérdésekben (a büntethetőség elutasításában, az öngyilkosság komplexitásának és a tudományos kutatás szükségességének elismerésében) széles körű egyetértés alakult ki, de egyébként a vélemények talán minden eddiginél szélesebb skálája van jelen a mindennapi és a tudományos köztudatban. A XIX. és a XX. századot Minois aránylag röviden, felületesen és itt-ott tévesen tárgyalja: ezek a korszakok már nem az ő szakterületei, és aránylag jobban is ismertek. A tudományos igényű öngyilkosság-statisztika XVIII. századi kezdetektől és előfutároktól eltekintve a XIX. század terméke.

Minois munkája hibái ellenére gondolatébresztő, kitűnő orvos- és pszichológiatörténeti értekezés. Megérdemelné, hogy magyarra is lefordítsák – a téma hazai fontosságának taglalását e helyütt mellőzhetjük –, már csak azért is, hogy minél több itthoni szakembert ösztönözzön a magyarországi öngyilkosságtörténet sajnálatosan elhanyagolt területének alaposabb megművelésére.

Harmat Pál

CSÁSZÁR ISTVÁN

1936–1998

Egy nappal halála előtt, március 25-én késő este felhívott: – Megírtam a választ a körkérdésekre – mondta. – Kicsit bombasztikus a szövegetek, az enyém meg jó laza. Kész van, csak le kell gépeltessen. És nyolc oldal megvan a novellából is, amit kértél. Ha nem előbb – tette hozzá fanyarul a karácsonyi számotokba meglesz. – Mi tagadás, azt gondoltam, egyetlen sor sincs meg a válaszból, de a novellából sem, Pista csak azért hívott, mint mostanában, mióta telefonja volt, többször is, mert magányos, beszélgetni akar, illetve beszélni, meg se várva a választ. Két nap múlva szégyenkezve tudtam meg, együtt a halálhírrrel, hogy a körkérdésre adott válasz kéziratát ott találták íróasztalán. Utolsó mondata ez: „Hosszú lesz még nekem az élet...”

Ha valakiről, hát Császár Istvánról elmondható, hogy *berobbant* a magyar irodalomba – nem, nem találok jobb fordulatot, mint ezt a bombasztikust, elkoptattat: úgy olvastuk a FEJFORGÁS-t 1967-ben, mint tíz-húsz évvel előbb Galgóczi, Szabó István, Sánta Ferenc, majd néhány év múlva Hajnóczy első novelláit. Egy alkoholista férfi utolsó napjait és halálát beszélte el ez a novella elviselhetetlen feszültséggel, tébolyító örvényléssel. És bármilyen ismert volt is a téma a magyar irodalomból (no meg életből): merőben újszerűen. Az előző nemzedékek önsorsrontó hősei csalódásukban, kiábrándultságukban menekültek a szeszhez, a halálhoz, Császár alteregójának már nem volt miből kiábrándulnia, metafizikai kétségbeesésből pusztította magát, perzselte föl maga körül a világot, akárcsak Scott Fitzgerald, Lowry regény- és novellaalakjai. Császár–Tarnay azonban a végső pillanat előtt még készül valamire: elő akarja adni az egyszeri, a legnagyobb, a megismételhetetlen mutatványt, a *fejforgást*. „Csak ahhoz ezt a falat le kell bontani a konyháig, ezt a másikat meg egész Balatonberényig. Mert csak akkora helyen lehet.” Vagyis nem lehet – szűk világunkat sem szesszel, sem anélkül *ennyire* kitágítani senki sem képes. Ez a nem történelmi dimenzió, a jelen nyomorúságain túlmutató tragikus, mégis gyermekien játékos semmibe nyújtózás új volt irodalmunkban. Bár mondhatnám így is: *regiúj*.

És gyors egymásutánban jelentek meg Császár István újabb novellái a gyerekkorról, a kallódó évekről, nem is a város, hanem az élet peremén lézengő, csellengő emberekről – csupa önéletrajzi írás. Császár azt nyilatkozta ugyan, hogy mások történeteit ajándékozta magának, de már akkor is gyanítottam, ma pedig tudom is, hogy éppen fordítva történt: jóformán minden motívuma az életében gyökerezett. Persze hogy ő ült az *utolsó padban* vagy egy börtöncellában, az ő anyja volt *virágárus*, ő volt *kazánfűtő és tűzoltókészülék-ellenőr* (milyen gyönyörűséggel skandalálta a komikus szóösszetételt!), persze hogy *joggal írhatta gyűjteményes kötete címlapjára: ÉN VOLTAM AZ. Nevezhette magát Tarnaynak vagy Rév Zolinak, Rév Zoli családját Gügye családnak (a GYILOKJÁRÓ-ban), nem tudott másról beszélni, csak önmagáról. Egy emberről, aki már kamaszként érzi, sőt tudja, hogy elveszett: nem találja a helyét ebben a világban, nem találná egy másikban sem. Mert milyen is az ember? „Milyen az ember, amikor nem kezel bámulatós gépeket, nincs a tartós súlytalanság állapotában, amikor nem eszi a minden eddiginél táplálékos ételeket, nem is küzd éppen éhhalállal, nem kéri fel*

robbantásra, és nem robbantják fel, egyszóval amikor nagyjából szabadjára engedi ez a minden eddiginél értelmesebb világ, és az ember magára maradván olyan nagyon bután próbál élni, szeretni, sírni, gyönyörködni és szomorkodni; bután, mert valahogy semminek sem tudja a helyét, a módját, az idejét; ostobán él, torzul szeret, álságból sír, bambán gyönyörködik és csalárdul szomorkodik, és nem marad utána más, csak a szégyene.” De csak addig ilyen tragikus a világ, vitatkozott minden sora a maga felállította tétellel, míg komolyan vesszük embertársainkat és önmagunkat. Mi volna, ha egyetlen hatalmas, omló vakolatú sárga háznak látnánk az univerzumot, magunkat pedig ápoltnak benne? Igaza volt Szász Imrének, amikor azt írta, hogy Császár írói világa egyre inkább egy működőképes, mert öntörvényű bolondokházára emlékeztetett.

– A hatos számú kórteremre – mosolygott Pista, a pontos kritikára utalva. Mert akkoriban a nagy oroszokat falta, Csehovot, Tolsztojt és mindenekelőtt Dosztojevszkijt, hosszú passzusokat idézett belőlük, rajongott értük, és viaskodott velük. Az autodidakta proletárfiú szomjasan szívta magába, hasonította magához azt, azokat, akikre szüksége volt. Remekül megfért benne Nagy Lajos Csehovval, Krúdy Bábelrel, Gelléri Andor Endre Gorkijjal.

Vagy tíz évig írt, ha nem is szorgalmasan, de lázasan, írt novellát, tárcát, forgatókönyvet, egy kisregényt is, sikere volt, az írók republikája mint egyenrangút fogadta be. Talán nem is, vagy elsősorban nem mondanivalójáért becsültük, hanem rafináltan természetes mondataiért, bújtatott humoráért, nyesett párbeszédeiért, váratlan irányba forduló történeteierért – ma úgy mondanák (akkor nem mondtuk így): mesterségbeli tudásáért. Megtaláltam a MINT A KISKUTYÁ-ban azt a néhány sort, amit különösen szerettem: „A nő maga elé húzta a tányért, és enni kezdett. A férfinak úgy tűnt, mintha hallaná a nyálképző mirigyek működését, meg azt, ahogy a fogak őrlik az ételt, meg ahogy a megrágott pépet lenyeli, ahogy a nyelőcső gyűrűző mozgással hajtja a gyomráig, ahol csobbanva belepotyog a gyomornedvébe.” Érzékletes, pontos – és humoros – volt annak a jelenetnek a leírása is, ahogyan a fegyházban meztelenre vetkőztetett fiatalember zsebre akarja vágni a kezét, de nem tudja, „mert a zsebe éppen náluk van”. Az efféle telitalálatokból és elhelyezésük, alkalmazásuk művészetéből ismerszik meg a vérbeli író.

Tíz dicsőséges év alatt elégett – elégette magát, mint Csáth, mint Cholnoky László. Azután egyre kevesebbet írt, ha mégis, két-három oldalas karcolatokat, azokban sem igen történt semmi, felvillant egy régi emlékkép vagy egy groteszk ötlet, Császár pedig gúnyosan, okosan, rezignáltan elmélkedett – igaz, gondolatai eredetiek voltak most is, mondatai érzékletesek, pontosak, néha „mezítlábas és klottgatyás” fantáziája is a magasba emelkedett, messze röppent még. Azután már ehhez sem volt ereje két kórház, két kúra között. Ült a kávéházban, kocsmában, és beszélt, végeérhetetlenül, kábán is érzékletes, játékos, dupla fenekű fordulatokkal. Azért mesélt állandóan – mint Rév Zoli –, hogy ne kelljen írnia? És azért tépte ki magát családból, nők, féltő barátok köréből, hogy ne kérdezzék tőle, miért nem ír?

Hatvanadik születésnapján egy klubban felolvasták néhány régi novelláját, mondott maga is egy-két szót, majd leültünk a fehér asztalhoz. Bort hozott egy fiatal barátja. Eltolta a poharat. – Leszoktál? – kérdeztem. – Abbahagytam. Az más – mondta. – Akkor mit csinálsz? – Főzök. – Mint Rossini, amikor elunta a zeneszerzést – mondtam, már csak azért is, mert tudtam, rajong a zenéért, ért is

hozzá. – Igen – vigyorgott. – Lehet, hogy rólam is elneveznek majd egy ételt: *tournedos à la Tsazar*. – De tudod, hogy több évtizedes hallgatás után utolsó éveiben Rossini megint írni kezdett, megírta a káprázatos *PETITE MESSE SOLENNELLE*-t. – Persze hogy tudom – felelte, és füttyülni kezdett egy nehezen azonosítható dallamot. – Emlékszem, vagy tíz éve elmondtad, hogy egyszer egy szadista tiszt gépfegyverrel kísért át a börtönudvaron, azt mondta, ha szökni próbálsz, lelő, mint a veszett kutyát. Te pedig reszkettél, hogy megbotlasz, és a tiszt boldogan beléd ereszt egy sorozatot. Óvatosan lépkedtél, nehogy eless. Remek téma, akár veled történt, akár mással. Megírhatnád. – Megírtam már, csak rosszul, elsiettem. Meg kéne írni rendesen.

Amikor kikísért, láttam, milyen nehezen jár, arca eltorzult a fájdalomtól (a csigolyáival volt valami baja), aprózva lépked. De nem a börtönudvar jutott az eszembe, hanem – bajosan tudnám megmagyarázni, miért –, az, hogy olyan, mint egy elszegényedett francia márki a nagy forradalom idején, vagy inkább egy lerongyolódott orosz nemes valamelyik isten háta mögötti kormányzóságban a múlt század végén. Valami különös elegancia volt benne, fáradt nagyvonalúság. Mintha megérezte volna, merre járnak a gondolataim, búcsúképpen azt mondta: – Nyicsevó. – Mindig is szeretett orosz szavakat keverni a beszédébe, talán hódolatként a nagyoknak, Dosztojevszkijnek, Tolsztojnak, Turgenyevnek.

És most arra gondolok: hátha mégis elkezdte azt a novellát, az utolsót, hátha előkerül egy fiókból az a nyolc oldal.

Réz Pál